ИСТОРИЈА
ЦРНЕ ГОРЕ

I.

ИЛИРИЈА

Земља, у којој се налази данашња Црна Гора, спадала је у време, кад прва историјска светлост на њу пада, у Илирију. Као и сви древни ђеографски појмови, тако је и Илирија имала најнеодређеније границе. Исто тако и прве вести о народима и догађајима у њој већином граниче на гатке и басне. Тек са додиром Грка и Римљана добија историја оне земље јаснији облик.

Грк Павсанија вели, да су (у почетку VI. столећа пре Христа) Келти Сенони покорили све народе илирске, па и саме Маћедонце. Он даје тадашњој Илирији простор од реке Титија (Крке) до Дрилона (Дрима), где су Келти основали илирско царство. Грци су звали тај крај Варварском Илиридом; а на југ од Дрима звали су земљу до Акроћеравније Грчком Илиридом.

Други Грк Скулак (Scylax) из Каријанде у Малој Азији пролазио је око године 500 пре Христа јадранским морем и његовим приморјем и нашао је на простору од Салоне (Солина) до Епидамна (Драча) Ардијеје,*) за које вели, да су држали земљу све до Има (Старе Планине) и до панонских планина, која се по њима звала Ардија. Они су, вели,

*) Грк Стравон зове их Сардијејима, Римљанин Флор Варђејима.

још пре разорења Троје (у трећој хиљади година пре Христа) отели највећи део јужнога приморја од Автаријата; каже, да су добро обрађивали своју плодну земљу, чиме су се веома обогатили, осилили и поохолили. Што се тиче Автаријата,*) они су држали земљу од мора до Истра (Дунава), Има и Дрима. Пошто су их Ардијеји сузбили од мора, Автаријати су пострадали и од Скордиска,**) који су претворно у рату испред њих побегли, оставивши у свом табору отровано јело и пиће, а после су се вратили и побили их.

Древни писци никад нису били на чисто са народношћу племена у Илирији. Скулак на Неретви (Нару) именује илирско племе Маније;***) јужније од њих напао је Ризуните (Ришњане); до ових Енхелеје, којима је Бутоа (Будва) била главни град; од ових на југ били су Тавлантији, у чијој земљи био је град Епидамно, у коме су били Грци. Сва ова племена означава Скулак као Илире. На истом простору помињу римски и грчки писци до II. столећа после Христа ова племена: до Ардијеја, спрећу којих је Хвар, именују Даоризе или Даурзије, око извора Нара и Титија; Делминије, северније на Нару; Нарузије на доњој Неретви; Плереје, спрећу којих је Корчула; после ових Ризеје (или Ризуните, Ризоните) са Рисном; Сикулоте код Епидавра (Цавтата); Доклеате (Дукљане); Пиреје, северније од њих;

---

*) Плиније зове их Тариотима и каже, да су имали свој главни град Тариону бливу Скрадина. Гдекоји налазе помен Тариотима у имену реке Таре.

**) Скордисци су имали жилишта у данашњој Славонији и Срему и у подунављу до Мораве. Мања племена ширила су се и дубље у Мизију; њих су звали Малим Скордисцима.

***) Мисли се, да се овима име сачувало у данашњим Мајинама у Боци Которској.

Лабеате на Скадарском Блату; Пирусте, којима име биће одржано у данашњем Пераст у; Скиртоне, на Дриму и Мађи; Партине код Драча: Диндаре, Грабеје, и друга мања племена илирска. Илире изводи Стравон од Трака, за које вели, да су дошли из Мале Азије, кад су се оделили од Ђермана и Фруга, с којима су имали један језик. За име Илир (Илур) веле, да означава далматинског морнара. Али овде ваља споменути, да се река Цетина некад звала Илур. Данас се као поуздано узима, да су Илири и Траки били два сродна народа и да су данашњи Арнаути потомци старих Илира.

Стари писци описују Илире, као наклоњене сверепости, разбојништву и разним пороцима. У пићу тражили су као неку славу, па и њихове жене одавале су се пијанству. Они су допуштали својим кћерима све врсте блуда, на што их, осим природних нагона, још и то подбадаше, што су лако рађале, тако да је ретка била девојка од 20 година, која није имала по које дете.*) Али су имали и врлине. Били су гостољубни. Жене илирске радиле су сваки пољски рад све до пред порођај и одмах по порођају.**) Међу њима првобитно није било државна живота, него само племенске свезе. Тек у IV. столећу пре Христа појавили су се међу њима владаоци. Стравон нам каже, да су Илири сваких осам година наново делили земљу међу собом. Трговали су трампом; ипак су њихова некоја племена ковала новце од олова, које су у Риму до 226 године пре Христа употребљавали као робу под именом nummi victoriati.

---

*) Елијан: Variar. histor. књ. III.

**) Варон: De rerustica, књ. II.

На простору Илирије, који се нас овде тиче, били су у најстарија времена ови градови: Нарона (Норин), на левој обали доње Неретве; Равзија (Дубровник); Епидивар (Цавтат); Ризон или Ризин (Рисан); Аскривија или Акривија (Котор); Будва (у Скулака Бутуа, у Птоломеја Булуа, у Константина Багренороднога Бутова, у Пајтингера Бадуа); Колкинија или Олћинија (Уцињ); Лис (Љеш); Епидамно (Драч). У унутрашњости помињу се градови: Доклеа (Дукља), Скодра (Скадар) на реци Барбани (Бојани), Медеон (Медун) и др.

Скулак, који је око године 500 пре Христа онуда пловио, само за Епидамно каже, да је био грчки град; иначе су му свуда Илири. Пошто држимо, да је на илиричком полуострову наше племе староседилац, т. ј. да се ту налазило пре историјских времена, а не да се истом у трећем столећу по Христу доселило у те крајеве, то мислимо, да ни народи у старој Илирији нису сви били од једнога племена. У томе нас могу да подржавају неки податци у древних писаца, вести у старим словенским летописима, па и нека топографска имена, која налазимо у грчких и римских писаца. На пр. Будва, Медун, Дукља (у источним Карпатима има кланац Дукла у руском крају), Аскривија, Скриса (Баг), планина Промина, језеро Лабеатско (у ком имену имамо само испреметану реч блато, којом га Срби и данас зову), Лиса (Љеш, Лис, Лес), код свега репродуковања грчког у писму очевидно имају словенска имена. Салона (Солин) чисто има словенско име; Апијан је чак зове Слана. Узмите к томе Тергесте (Трст), Тарсатику (Трсат); у Либурнији Стулпи и др. па се не мора назвати претеривањем и премашавањем, ако се

у тим именима види словенски искон и ако се каже, да су Словени на те стране били староседиоци.*)

II.

ИЛИРИ

Према старим предањима, Енхелеји су још у време Финићанина Кадма (у XV. столећу пре Христа) ратовали са суседним илирским племенима. На њихову молбу Кадмо им буде вођа, победи њихове непријатеље и остане међу њима као поглавица им. Спомен на Кадма одржао се у древности у Кадмовој стени, рату према Цавтату. Друго предање казује, да је у XI. столећу пре Христа из Колкиде дошла населбина међу Енхелеје и саградила Колкинију (Уцињ). Колкићанима неки приписују и оснивање Ризона и стављају то у 1236. годину пре Христа. За Будву се у опште држи, да су је основали Финићани. Али ово су само предања, без поузданих доказа.

О Илирима добијамо поузданије вести у VI. столећу пре Христа. Маћедонски цар Филип Старији умре 598. године, оставивши на престолу нејака сина. Илири нападну на Маћедонију, али са великом штетом бише одбијени. После 200 година опет их видимо у рату с Маћедонцима, а у исто време ратују са сиракузанским тиранином Дионисијем против Молоса (у Ипиру), које крваво поразе, али нису

*) Упореди о томе Шафарика: Slawische Alterthümer, §. 11, где се наводе докази за словенске староседиоце у Илирији, које су око 350 – 336. године пре Христа оданде на север потиснули Власи (Келто-Гали). Али како се никад не исељава сав народ, то су морали у Илирику остати и даље многи Словени, који су се спојили са својим саплеменицима, кад су се ови са севера враћали на југ.

могли користити се победом, јер Молосима стигоше у помоћ Лаћедемонци. Ратови с Маћедонцима настављани су, вазда са победом илирском, све док на маћедонски престо није дошао Филип II, који 359. године пре Христа поведе 10.000 пешака и 5000 коњаника на илирскога цара Вардила, који је имао исто толику војску. У боју победи Филип, погине 7000 Илира и Вардиле ограничи се међом на језеру Лихниду (охридском) После три године удружи се Вардиле са Пионима (Пијанцима) и Тракима, али га Филип тако порази, да му је Вардиле морао данак плаћати. После 12 година имао је Филип повода, да пустоши по Илирији.

Кад је Велики Александар дошао на маћедонски престо, удруже се против њега Илири, Траки и Трибали. Александар их све победи и кад је 334. године пре Христа полазио на Персијане, имао је у својој малој војсци и 5000 Илира, Трибала и Трака.*) У ратовима маћедонско-илирским, прича се, да је Филипова кћи Ћинана предводила део војске, а на илирској страни водила је војску царица Ћерија. Ове две мушкобане побију се у боју и Ћинана убије Ћерију, ранивши је у врат, а кад су Илири на то почели бегати, Ћинана их је многе побила.

Око 240. године пре Христа владао је цар Агрон свом Илиријом чак до Истре и Карна (Крањаца). Он је гледао да и морем овлада, па је освојио Корчулу, Хвар и грчки Драч. Године 235. пре Христа могао је да пошље 100 лађа и на свакој по 50 људи, с којима је у солунском заливу победио Етоле. Ова

*) Ови су му у рату били од велике користи. Тим поводом има нека тебожња повеља Великог Александра, којом дарује „племенитом роду Словена“ земљу између Адријатика и Балтика на сва времена.

победа толико га обрадова, да се предаде пићу и за мало дана умре, оставивши на престолу удову царицу Тевту са старањем за нејака сина Пинеја или Пинеза, кога је имао од прве жене Тритевте.

Грчка населбина на Ису (Вису) није марила за илирско господство на јадранском мору. Дође до рата. Ишани потраже помоћи у Римљана, а Агрон ухвати римске и ишке посланике и убије их. Нове посланике пошље Рим, али ови не затекоше у животу Агрона, него Тевту, која посланике баци у тамницу због охола понашања. Она се уздала у свог адмирала Димитрија Хварскога, који је Агрону издао Хвар. Две године умела је Тевта предлозима за погодбу да задржи Римљане од рата. Кад 230. године пре Христа римска флота доједри под Илирију, пређе Димитрије на римску страну и преда им Хвар и Корчулу, а некоја илирска племена пристану уз Римљане. Тевта на то утекне у Рисан, своју престоницу, и покори се, обвезавши се Римљанима на данак. Димитрије доби старешинство над Хварем и Корчулом, некоји градови бише проглашени за слободне, а Илирима се забрани, да не смеју даље од Љеша пловити са удружене две лађе. У скоро умре Тевта, а Димитрије се ожени Тритевтом, матером Пинеја, који сад дође под његово старатељство. Димитрије разви необичну енерђију. Сагради 50 убојних бродова, покори више племена и градова, међу њима и Драч. Његове су лађе гусариле чак по егејском мору. Он се удружи с маћедонским царевима и с Анибалом против Римљана; али ови савладају ове савезнике и предаду Пинеју Илирију, као римску провинцију. Већ су Римљани располагали илирским земљама. Плеврат, коме су Римљани 193. године пре Христа дали средњу Илирију, распростро

је своју власт и на север на Далматинце. Његов син Ћентије досађивао је својим поданицима и суседима, најпосле се Далматинци одметну од њега. Ћентије се удружи с маћедонским царем Персејем против Римљана, уздајући се у своје и персејево благо, у 229 убојних бродова и 70 тврдиња. Али кад римска флота доједри, предаваше се његове тврдиње, поданици његови не хтеше да се боре, а Персеј га остави без помоћи. Ћентије пошље жену, децу и полубрата у тврди Медун, он сам затвори се у Скадар. Али овај град држаше се само неколико дана. Ћентије се предаде римском претору и рат се сврши за 30 дана. Претор опрости Илире од римска укватирања; Љешанима, Ришњанима, Уцињанима и још некојим племенима даде слободе од сваке дажбине; Скадранима и осталим Илирима опрости половину данка, што су га дотле давали свом цару; Котор, Рисан и Уцињ морали су примити римске посаде; грађани су морали претору издати сав свој сребрни новац. Ћентије би вечито заточен (168. године пре Христа).

Са падом илирског царства опадала је и важност Рисну. По њему звао се данашњи которски залив рисанским. На Аскривију прелажаше мало по мало важност. Самосталност илирска пала је, али су Римљани имали још много посла с Илирима, само што је поприште илирског отпора од Рисна и Скадра пренесено на северније Далмацију. Најпосле савлада Август Октавијан и последњи отпор. Одметнике Корчулане и Мљећане најжешће казни због гусарења: одрасле поби, остале продаде у робље. Илирске и далматинске земље споји у једну област, у Далмацију, којој су границе допирале до Раше, Купе, Саве, Дрине и Дрима. Од то доба употребљавало се име

Илирије и Далмације подједнако за земље на источном јадранском приморју, док најпосле илирско име ишчезну сасвим, а далматинско се одржа до данас, ако и на веома ограничену простору.

Римљани су за своје владавине знаменито мењали границе августовском Илирику (Далмацији). Већ Тиберије споји с Илириком Мизију (данашњу Србију и Бугарску). Велики Константин одвоји од Илирика Доњу Мизију (Бугарску од реке Чибрице до мора), али му дода Маћедонију, Тесалију, Ахају (Грчку), Ипир, Превалију,*) Крит; обе Паноније и Валерију, и том Илирику било је главно место у Сирмији (сремској Митровици), где је била столица префекта преторије. После Великога Константина одузета је од Илирика западна Маћедонија. Јустинијан I. одвоји од Илирика сву Маћедонију, Ахају, Тесалију, Стари (јужни) Ипир, Крит, Панонију I. и Валерију.**)

III.

СЕОБА НАРОДА

За римске владавине Илирија нема у догађајима никакву делотворну улогу. Њени легиони одликовали су се у римској војсци, а у III. и IV. столећу дала је Илирија римској империји неколико владалаца, који су Риму обновили моћ и сјај. Најславнији међу њима био је Дукљанин, родом од Дукље (Доклеа,

*) Илирска област Великога Константина ширила се од Дрима на југ. Превалија (Praevalis) помиње се тек у доба Великог Константина и обухватала је крај између мора, Барбане (Бојане), Шара и Дрима. Главно место у њој био је Скадар.

**) Валерија је од прилике обухватала данашњу Толну, Барању и Шомођ (Шумадију).

што су после погрчили на Диоклеа), којој се развалине налазе код Подгорице у Црној Гори.*)

Али већ је почео међу народима на истоку Европе велики метеж, који је означен као велика сеоба народа. Германски, словенски и турски народи навaљивали су на границе римске царевине и после непрекидних бојева могоше да продру у срце римске државе. Већ у 396. години после Христа морали су Римљани да даду Готу Аларику префектуру западне Илирије. Године 449. пустошише Хуни и Словени Далмацију. Старајући се за одбрану земље, цар Јустинијан I. оправи и боље утврди 532. године тврдињу Котор (Катарос) изнад града Аскривије.**) Али су Словени и даље пустошили. Године 547—549. продираше до Драча, одводише у робље мало и велико, имање пљачкаше, све куће разорише, све људе поубијаше. Они одвојише једно одељење, које је убијало становништво и пљачкало и заузимало јаке тврђаве у Илирику, које су слабе посаде биле оставиле; а главна војска од 15.000 бораца била је као заштита том одељењу. Сва приморска места у Далмацији постадоше пленом огња. Тада разориште град Епидавар (Цавтат), из кога се неколики грађани спасоше

---

*) Бријер-ла-Мартинијер (у свом ђеографском речнику) казује, да су Римљани тврдињицу на острову Св. Ђорђа у рисанском (которском) заливу дали на чување Пераштанима, који су храбро одбили од тврдиње неке гусаре; зато им је цар Дукљанин дао повластице, какве су имали градови у Италији. Веле, да и Паштровићи имају повластице од цара Дукљанина Дукљанинова велика личност и данас је предмет многим гаткама и предањима у оном крају.

**) Орбини казује, ваљда по каквом предању, да су Мађари разорили босански Котор. (То је могло бити почетком X. столећа.) Тамошња три богата грађанина, Недор, Вуксан и Мирослав, дођу у Рисан, са намером, да се ту настане. Аскривљани позову их да помогну при оправљању порушене Аскривије. Кад се поведе реч о имену обновљенога града, предложи епископ, да ту ствар реши коцка. Ова паде на страну Босанцима и од то доба прозва се Аскривија Котором.

на неприступну стену украј мора и ту се настаниште. То је почетак Дубровнику. Тада ће бити била разорена и Дукља. Године 552. велико мноштво Словена опет провали у Илирик. Како су им се оне земље особито допале, то се почеше у Илирику стално настањивати. Кад су пак Лангобарди 568. године из Паноније отишли у Италију, постаде Илирија поприште обарског, словенског и грчког пустошења.

Године 598. продре обарски хан у Далмацију и разори тамо велики град Валву*) са још 40 других тврдих места у оном крају. Године 639. разорише Обри Рисан.**) Али је већ куцнуо час и њиховој пропасти. Словенски народи у обарској држави листом се дигоше на ове своје сверепе господаре. Срби у Лужици и Илирику, Чеси, Словенци, Хрвати збациште обарски јарам и обарска власт сужавала се све јаче и јаче, докле се није почетком IX. столећа сасвим угасила.

IV.

ДУКЉА

У десетом столећу, кад је византински цар Константин Багренородни у свом делу *О управи царством* (глава 30, 33, 34, 35, 36.) о томе писао, Срби су у оном крају Илирије, који се нас овде тиче, имали четири своје области: Од реке Цетине до Неретве била

---

*) Овај град не зна се где је био. Име му дају различно: Валва, Влахина, Вангис, Валеха, Валеа. Луције мисли, да је то Велика у данашњој Славонији. На сву прилику биће то Солин.

**) Обри су том приликом остали у данашњој Боци Которској и настанили су се јужно од Котора Дуго се Будва звала по Обрима Avarorum Sinus. Али су се они давно изгубили међу тамошњим Србима, јер и онако их није могло бити много.

је област Поганија, иначе Неретва. Две њене жупаније, Растока и Мокра, биле су на мору и народ оданде пловио је по мору; у трећој, Даљњој, у унутрашњости, народ се бавио пољоделством. Уз Поганију долазила су четири велика острова: Мљет, Корчула, Хвар и Брач. Поганијом звала се за то, што народ у њој није хтео да се покрсти, кад и остали Срби; а Римљани (Латини и Грци) звали су ту област Неретвом. Градови у њој били су: Мокро (Макарска), Острог и др.

Захумље је почињало од Неретве и пружало се морем до Дубровника, а име је добило од брда Хума. У њему су били градови: Стон, Буна и др.

Требиње ишло је морем од Дубровника до Котора, а у унутрашњости пружало се до планина од Србије. У требињској области била је на мору област Конавле, а били су у њој градови: Требиње, Рисан, Цавтат (Zetleve) и др.

Дукља се простирала од Котора до воде Маће, али приморски њени градови: Бар, Уцињ, Љеш, и др. стојали су под грчким (римским) префектом драчким. Дукљом се назвала од града Дукље, који су Обри разорили. Главни град у њој био је Скадар; осим тога били су градови у унутрашњости: Дривост, Медун и др.

Ове четири области имале су српско становништво, као што каже Багренородни. Дукља и Требиње били су увек под врховном влашћу кнеза од Србије. Захумље се рано одметало, а Неретва имала је слободна племена, која су страшна била са гусарења по мору. Константин Багренородни у наведеном делу (29. гл.) казује, како су Словени потаманили Римљане у својим земљама, тако да је од римске Далмације у оним крајевима само Дубровник остао под

царском влашћу. Од далматинских острова нису Срби држали Вис и Ластово.*)

Ко би хтео да се поучи о историји оних земаља од VII. до XII. столећа, тај би нашао веома мршаве податке у византинских и западних писаца. Поплавивши Словени илирско-трачко полуострово они су били посве независни од Византије, којој се власт тамо ограничавала на Цариград и ширу му околину и на некоја поморска места. Тек кад су византински цареви успели, да у току времена мало по мало шире своју власт над несједињеним и несложним Словенима у тим „Славинијама“, допли су и ови у оризонат византинских летописаца, који су по штогод и

---

*) У летопису попа Дукљанина, који је писан око 1160 – 1170 године, а пронађен је при крају XV, или у почетку XVI. столећа, каже се на једном месту, да су ове четири српске области творише Црвену Хрватску. Дукљанин има много шта у свом летопису, што никако не може да се доведе у склад са познатим и доказаним историјским догађајима. Он истина пише о српским господарима у горње четири области, али у првом делу свога казивања меша и Хрвате, Далмацију, па чак и Моравску. Ово ће на сву прилику бити отуда, што је његов летопис доспео како у хрватске крајеве, где је какав фратар покушавао да га попуни Луције, који је написао најбољу до сад и најкритичнију историју Хрвата, слабо рефлектује на Дукљанина, још мање на какву Црвену Хрватску. Ослањајући се на Константина Багренородног, Луције опет и опет даје старим Хрватима границе на Цетини; а за Црвену Хрватску вели: „што (поп Дукљанин) зове Црвеном Хрватском, или Горњом Далмацијом, за њу се зна, да није била приморски део Хрватске, него Србије.“ О некој деоби српских и хрватских земаља на Белу и Црвену Хрватску, Босну и Рашку, коју има поп Дукљанин, нико други не зна Вредно је навести, шта о томе пише језуит Фарлати у свом Illyricum Sacrum, tomus I. p. 125 и 126:

„Биће, вели, да је ова четворна подела измишљена; јер Константин Багренородни.... дао је границу поморској Далмацији, коју су Хрвати заузели, на реци Тилуру или Цетини, а осталу Далмацију преко Цетине према истоку даје Србима и даје јој име Србије. Ова деоба, коју су извршили Хрвати и Срби... постојала је без икакве промене у границама или именима и онда, кад је Константин (Багренородни) владао, који хотећи књигом званом *О управи царством* свога сина Романа поучити о положају и природи земаља и о границама области, држао се имена и поделе, како их је земљопис његова времена употребљавао и примио. Кад је дакле Хрватска, за владе Све-

о њима забележили. Отуда и оно непознавање у Константина Багренороднога прошлости приморске Србије у првим столећима, кад су се тамо заметнуле српске државице. За то време летопис попа Дукљанина тако рећи једини је извор, нити га српски историк може обићи; само се при његовој употреби ваља придржавати највеће опрезности. Многи његови податци, нарочито од Часлава и даље, оснивају се на чињеницама, а неки су, како он вели, узети од предања у народу; али има их, које су очевидно каснији хрватски преписивачи уметали. Свакако летопис попа Дукљанина био би веома занимљив предмет за ученост и оштроумље српска историописца и благодарно поље за његов труд. До сада је било покушаја, да се дукљанинов летопис у целини или у појединим деловима објасни и рашчисти, али се не

топука, прешла Тилур и под своје име и власт узела приморску Србију до Драча, како је то, да је Константин сву земљу преко Тилура Србима досудио? Зашто је описао ону стару деобу учињену између Хрвата и Срба, а ћутањем оставља новију, до које више је било стало и њему и сину, да сина поучи?... Зашто најпосле никад не помиње Црвену Хрватску, и никога нећеш наћи, да је ову споменуо пре попа Дукљанина. Истина знам, да Константин Багренородни често помиње Белу Хрватску и Белу Србију, али и једну и другу мење далеко од Далмације... Толико, мислим, слободно могу казати, да поп Дукљанин много у својој историји Словена греши, како непознавањем ствари, тако и бркањем времена... Сумњам, да би учени људи могли довољно доказати онај ред словенских краљева, из кога је поп склопио своје словенско краљевство; а како му је додата она подела Беле и Црвене Хрватске, и ова би се са разлогом могла довести у сумњу, нарочито како у том дељењу имају многе лажи и анакронизми." У III. тому свога дела на стр. 38—40. враћа се Фарлати опет на Црвену Хрватску, па вели, да је далеко од истине подела Далмације на Белу и Црвену Хрватску: „у том једном садрже се неколико погрешака... Назив Црвена Хрватска или је постанком много познији (од Константина Багренороднога, који је живео у X. столећу), или је посве измишљен, јер нигде га нећеш наћи у старих писаца."

Тако о Црвеној Хрватској језуит Фарлати, који је зацело већма наклоњен добрим католицима Хрватима, него ли шизматицима Србима Ипак и на таквој ствари оснивају Хрвати неко своје државно право! Чудити се морамо др. Гавранићу да и он неку важност придаје тој Црвеној Хрватској.

може казати, да су ти покушаји у свему најсрећније испали. Дукљанинов летопис још чека на онога, који ће у њега унети луч историјске критике.

Дукљанин наводи неких 45 краљева у Превалији (Дукљи) у времену од краја петог столећа до седме десетине XII. столећа. За некоје раније међу њима може да се нађе потврда у других писаца, али што је ближи свом времену, дукљански је летописац тим поузданији. У опште пак може се летопис попа Дукљанина сматрати као драгоцен споменик најстаријих времена српске историје, нити га смемо попреко одбацити. Под утицајем околности у српском су се приморју заметнуле поменуте четири државице, а посебице у Дукљи могли су, како се Фарлати домишља, Готи, пошто им је у Далмацији власт поломљена била, остати у васалном односу према Византији, па како их и онако ни за највеће им моћи није много било, претопили су се у Србе. Готи се помињу и у XIV. столећу, а њихово име примењивало се на народ, који је у некадашњој готској држави становао, т. ј. на Србе, па чак и ћирилово писмо, којим су се Срби служили, звали су готским писмом на саборима хрватске цркве.

Као првог готско-словенског (српског) краља у Превалији помиње поп Дукљанин Остројила, који је погинуо у рату с Јустинијаном I. Према списку солинских епископа било би то око 530. године,*) али Византија је почела нападати на Готе у Далмацији 534. и војвода Велизарије, освојио је Далмацију 544. године; дакле би Остројило морао погинути после 534. године. Једанаестог краља зове Светопуком и ставља га као савременика св. Методију и Ћирилу. Овога

*) Фарлати, I том. стр. 333.

ће бити какав хрватски фратар, који је нешто начуо за моравскога Светопука, уметнуо у дукљанинов летопис, па му је међу осталим приписао и држање црквена сабора у Думну, за који нико не зна, а на том баснословном сабору створена је и баснословна Црвена Хрватска!

Као четрнаести дукљански краљ наведен је Томислав, „снажан младић и јуначки војник“. Он и син му Себеслав, петнаести краљ, ратовали су с Мађарима, који су им пустошећи упадали у земљу.*) Једно од таквих мађарских нападања десило се за Себеслава, кад се овај борио с Грцима, који су били Скадар опсели. Пошто је Грке победио, Себеслав пође на Мађаре, али су ови већ били отишли на запад.**)

Нама овде не може бити задатак, да критички претресамо дукљанскога летописца. Његови „краљеви“ биће да су биле обичне поглавице, жупани и кнезови, па и то не сви у Дукљи, него и у другим српским земљама, а летописац, бележећи по предању имена и догађаје, гледао је, да их доведе у неки ред, што му није увек срећно за руком испадало. Тако после мађарског пустошења по Дукљи, које је могло бити око 899. године, наш летописац казује, да је двадесет други краљ Крепимир победио Аламане, који су заузели Истру и Хрватску. Пошто су Франци узели те земље у деветој десетини VIII. столећа, то би летописац био те догађаје ставио бар у 200 година касније.

Код туђих летописаца слабо шта налазимо забележено о приморским Србима. Године 633. побили

---

*) Безимени нотарије краља Беле III помиње „tertam Kacy“, у коју су Мађари упадали по евом доласку, продирући до Драча.

**) Ово је могло бити 899. године, јер су тада Мађари упадали у Италију.

су се словенски гусари (Sclavorum classis) близу Сипонта (Манфредоније) у Пуљи са беневентанским херцегом Ајом, који је хтео да стане на пут њиховом пустошењу, Ајо погине, али Лангобарди се искупе за тим и одбију Словене. Око 827. године видимо их слободне,*) а нарочито Неретљане, како гусарењем досађују трговини на јадранском мору. На њих усташе Млеци, свакако по налогу из Цариграда. Више година трајала је борба и мирење. Ако је дужде Јован Партитипацио 827. године имао нека успеха против Неретљаиа, син дужда Петра Траденига, Јован, није добро прошао против њих 836. године. После три године дигне се сам дужде Петар са јаком силом на гусаре и са неретљанским кнезом Драшком (Drosaicus) начини уговор, да Неретљани не нападају на млетачке лађе. Али већ после године дана морао је дужде опет да се диже на Неретљане. Дође до боја, у коме Људислав (можда наследњик драшков у старешинству, јер те године не помињу Драшка) порази дужда и убије му 100 друга.

Исте године појавише се на јадранском мору арапски гусари на 36 лађа. Према уговору од 812. године с Великим Карлом, имали су Византинци у српском приморју Дубровник, Котор, Росе, Будву, Бар, Уцињ, Љеш и Драч. Арапи разоре Будву, Росе и доњи Котор; за тим падну под Дубровник и бише га 15 месеци, али најпосле оставише га се и одоше. Срби тада заузеше разорену Будву и Росе. Арапи су и следећих година гусарили по јадранском приморју. Пошто они 844. године разбише Млечиће на мору, ударише 846. године „Сло-

*) Константин Багренородни, гл. 21.

вени“ (по својој прилици удружени Хрвати и Нереть-ани) на млетачки град Капруле (Каорле) и опу-стоше га.

Око тога времена владао је у источној Србији кнез Властимир, који је умео да прикупи многа српска племена, тако да је у четвртој десетини IX. столећа могао да сузбије Бугаре у трогодишњу рату. Вла-стимир је своју кћер дао Крајини, сину требињскога жупана Беле.*)

870. године враћали су се са цариградског ва-сељенског сабора посланици папе Адријана II. Њих ухвате неретљански гусари и опљачкају их, узевши им и саборске списе. На папину жалбу пошље цар Василије I. Маћедонац флоту и покори све приморске Србе, који су се цару морали обвезати, да ће му у рату помагати, а цар их је иначе оставио сло-бодне. Већ идуће године они су помагали царевима грчком и франачком при отимању од Арапа Бара у Италији. Али како су Арапи и даље гусарили по јадранском мору, то су се на исти посао бацили и Неретљани и Хрвати. Са Хрватима Млеци се неје-како умирише, али са Неретљанима ратоваше на мору и даље. Да би поморске Србе везао боље за себе, нареди цар Василије, да Дубровник у будуће плаћа кнезу хумском и требињском по 36 златника годишње, које је дотле плаћао византинском губер-натору у Далмацији.

---

*) И дукљански летописац помиње од прилике у то доба „краља“ Бела или Белуша, иначе Павлимира, унука двадесет петога краља Ра-дослава, па вели, да су га Требињци довели из Рима, где се избегли Радослав оженио и родио сина Петрислава, од кога се родио Белуш, кога су Требињци 6. авг. окраљили. Белуш је победио рашкога жупана Љутомира, срећно се борио и с Угрима, али већ за његова нејака сина Тишемира остаде његовој кући само Требињска.

Изузимајући Неретљане, који су се држали упорно незнабоштва, те су им земљу остали Срби за то звали Поганијом, остали Срби били су, највише настојавањем Василија I, већ крштенн. Како се у то доба већ почео раздор између источне и западне цркве, који се најпосле свршио коначном папинском шизмом, да би Србе боље везао за Цариград, цар Василије подиже у граду Расу, међу Србима, епископску столицу.*)

„Погани“ Неретљани и даље су гусарили. Млеци намисле 887. године, да учине томе крај, али их Неретљани одбише. Дужде Кандијан збиља код Макарске разбије Неретљане на мору и на суху, оте им и уништи пет лађа; али после месец дана, 18. септ. Неретљани тако поразе Млечиће, да погине и сам дужде.

Међу тим је хумски кнез Михаило Вишевић умео да пода се добије Требињску и Дукљу, а српски кнез Петар Гојниковић заузме Неретву. Ово изазва трвење међу Михаилом и Петром. Обојица су стојала под врховном влашћу византинском. Михаило одустане византинскога цара и пристане уз бугарскога цара Симеуна (912. године), па како су Млеци такође били под врховном влашћу византинском, то Михаило заробљеног дуждевог сина пошље Симеуну. До отворена непријатељства као да не дође између Михаила и Петра, јер се 913. године Симеун помири са Византинцима. Али већ идуће године обнови се рат и једва могоше Византинци кратак мир начинити са Симеуном, који употребе, да на Симеуна дигну и друге народе. У Неретви са-

*) Дукљанин приписује то требињском „краљу“ Павлимиру (Белушу).

стане се кнез Петар са драчким стратигом Леоном Равдухом и договоре се за даље поступање. Вишевић јави за ово Симеуну, који посла војску на српскога кнеза и преваром га доби у своје руке (917. године). Михаило Вишевић канда тада заузе и Неретву и постаде саразмерно снажнији, али главна српска држава беше ослабљена и Михаило излази као онај, који је осујетио прикупљање српских земаља у већу целину.

Византинска дипломација умела је да за тим задобије Михаила за себе, који доби од грчкога цара титулу консула и патриција и можда управу над Дубровником и Котором. Али кад се 924. године примире за неко време Симеун и Грци, при чему као да грчки цар није имао обзира на своје српске и хрватске савезнике, Михаило и хрватскки краљ Томислав обрате се ради заштите папи, одустану од цариградске цркве и своје земље подложе сплетском архиепископу. Папа је радио на миру између њих и Симеуна, али није успео. Тек кад бугарска војска би поражена од савезних Срба и Хрвата и кад умре Симеун, начини се мир (927. године), у коме мален један део од Неретве дође под Хрватску — зашто, не зна се. Михаило се последњи пут помиње 926. године, кад је у Пуљи отео град Сипонту. Дакле је имао велику силу. У сплетском црквеном сабору од године 927—8. Михаило не учествује, било што није био у животу, било што су Срби били противни закључцима сплетскога сабора од 925. године, којима се словенски језик искључује из цркве.

Прилике у Бугарској, која је слабила, као и у српском приморју, где се после Михаила Вишевића распало јединство, употреби Часлав Клонимировић од лозе српских кнезова, умакне 931. године из бугар-

ског заточења, ослободи своју дедовину од бугарске власти, споји с њом и Дукљу, Требиње, Хум и Неретву и тако уједини велик део српских земаља. Часлав је признавао грчкога цара као врховнога господара, а приморске државе српске имале су своје кнезове, који су Часлава признавали као врховну главу, а иначе су били посве самостални.*) Поименце Неретљани нису престајали са гусарењем, због чега нису престајали ни њихови ратови са Млецима. Дужде Петар Кандијан II. борио се с њима 932. године не без успеха. Дужде Петар Кандијан III. подигне 942. године јаку силу на њих, али као да не дође до права рата између Неретљана и Млетака, који су на мору већ били јаки. Неретљани вратише Млецима плен и приставше да плаћају неки данак.**) Али се ово брзо поквари, док 948. године, пошто Млечићи безуспешно нападаше на Неретљане, начине мир, да Неретљани не нападају на млетачке лађе, а Млеци да им за то дају годишњи данак.

После часлављеве смрти, око 960. године, поче се његова држава распадати. Банови и жупани стадоше управљати самостално сваки у својој области, нападати на суседе и отимати што се могло отети, али, вели дукљански летописац, нико не смеде назвати се краљем, него само великим жупаном. Требињски кнезови могоше да овладају Хумом и Дукљом, а од земље српских кнезова присвоје крајеве

---

*) За Часлава спомиње Константин Багренородни у Требињу његовог рођака Туђемира, сина хвалимирова, а унука Беле Крајинића. Поп Дукљанин има два Хвалимира: првенца двадесет деветога „краља“ Прелимира, који је за оца управљао Зетом, и другог Хвалимира, тридесет другог краља, сина тридесет првога краља Туђемира, а унука тридесетога краља Силвестра. За другог Хвалимира каже Дукљанин, да је владао у време, кад је Самуило царовао.

**) Дари, Histoire de Venise, tome I. p. 102.

на горњем Лиму, на Пиви и Тушини и на Тари-Неретљане помињу 969. године, да су помагали Ћесару Отону и Арапе победили на брду Гаргану у Пуљи, где су се ови били утврдили.

Српске међусобице после часлављове смрти, као и слабост бугарске царевине, употребе Грци и покоре и Бугаре и Србе. Али ово није дуго трајало. У Маћедонији устану Брсјаци и у успешиој борби ослободе се под водством браће Давида, Мојсије, Арона и Самуила, а уз њих приставше и остали Словени, који су били у бившој бугарској царевини. Испред Грка склонио се рашки велики жупан у Требињску, где се његовом кћером Прехвалом ожени двадесет девети краљ Прелимир и даде жупанову сину Радиграду жупанију Оногошт. Како су после смрти цара Ћимисхија 976. године међу Грцима настале међусобице, које су трајале неколико година, то Рашани, у договору са Прелимиром, у исти дан побију све Грке у својој земљи, велики жупан врати се у Рашку, над којом је владао под врховном влашћу требињскога кнеза.

Прелимирове синове побије Легет, копилан прелимирова брата Красимира, али Легета и синове му помори куга и народ позове Силвестра, сина другог прелимировог сина Болеслава, који се испред Легета с матером склонио у Дубровник. Силвестар је имао сина Ћуђемира, који је владао у време, кад се Самуило оцарио. Ћуђемира наследи син му Хвалимир, који је земљу своју поделио међу синовима: првенцу Петриславу даде Зету, Драгомиру Требиње и Хум, Мирославу Подгорје (према Рашкој) Мирослав се утопи у Блату, кад је ишао у Скадар брату Петриславу, који сад узме Подгорје. Петрислава је наследио син му Владимир.

Међу тим су независни Неретљани опет били ударили у гусарење. Особито су досаћивали далматинским и истарским градовима, који се обрате Млецима са молбом за заштиту, нудећи се за то, да признаду млетачку врховну власт. У пролеће 997. године крене се дужде Урсеоло са јаком флотом. Истарски и далматински градови од Пореча до Дубровника поклоне се дужду, исто тако и острова до Виса. Само неретљанска Корчула и Хвар не покоришe се. Корчулу освоји дужде без муке, јер на њој није било укрепљења; али Хвар је важио као главно уточиште неретљанско и хварски град био је добро утврђен и имао је јаку посаду. Млечићи ударе на град и после јака отпора и крвава покоља освоје га. Побеђене борце пошље дужде у заточење, а за тим се дигне на саму Неретву, која је губитком Хвара била обнажена. Млечићи грозно опустоше Неретву, огњем и мачем бесниште по њој, најпосле дође до уговора, да Млеци не плаћају више данак Неретљанима, да Неретљани више не гусаре, да поштују млетачку заставу, да накнаде штете учињене млетачким поданицима. Тако се сврши борба између Неретљана и Млетака, која је с кратким прекидима трајала 160 година. Од то доба узе млетачки дужде и титулу дужда од Далмације.

Хотећи ујединити све Словене на трачко-илирском полуострову, крене се цар Самуило 1002. године на српске земље. Прво удари на Зету. Ту га дочека кнез Владимир на Косој Гори*) између Бојане и Уцињa. Део самуилове војске опколи Косу

*) У Дукљанина се ово брдо зове Obliquus mons, Коса Гора (Криван,?). Кад би му било име Облик, као што га неки хоће да зову, било би му име с латинским обликом Oblicus, а не Obliquus.

Гору, сам цар падне под Уцињ. Кад је косогорски жупан хтео да издајом преда цару тврдињу и свога кнеза, оде сам Владимир Самуилу и преда му се. Самуило га пошље у своју престоницу Преспу, па не могући отети Уцињa, пустошећи оде под Котор, спали га и разори, исто тако и Рисан, па уз море допре до Задра, успут запали Дубровник и на Босну и Рашку врати се, свуда остављајући за собом пустош. Међу тим је царска кћи Косара имала прилике да види Владимира, па кад се Самуило врати у своју престоницу, на њену молбу уда је за Владимира, коме врати државу и уз то још му даде са краљевским насловом драчку земљу и Котор.*) И владимирову стрицу Драгомиру врати Самуило Требиње и Хум.

1014. године умре цар Самуило, а његовога сина цара Радомира убије брат му од стрица Владислав, који се оцари. Да би се обезбедио на престолу, Владислав убије царицу Радомировицу, ослепи радомимирова сина, а краља Владимира на вери убије у Преспи у цркви 22. маја, 1015.**) Сам Владислав погине 1018. године од убилачке руке пред Драчем, који је био опсео.

На глас о смрти краља Владимира похита стриц му кнез Драгомир, да заузме његову државу, па сишавши у приморје, заиште од Которана, да му војску превозе. Которани га дочекају што лепше и

---

*) Драч је крајем девете десетине X. столећа отео Самуило од Грка и дао га у управу свом зету Ашоту, али га овај издајством преда Грцима 996. године. Самуило наново освоји Драч, али га Грци опет отму 1005. године.

**) Владимира је православна црква узела у своје светитеље. Његово тело пренела је Косара из Преспе у Крајину (барску) и погребла га у цркви Св. Марије, а сама узме монашки чин и буде погребена чело мужевљевих ногу.

позову га на обед на острово Св. Гаврила. Видећи кнеза са малом пратњом на острову, навале нањ мачевима, а он ускочи у цркву и у њој се тако бранио, да му нису могли да нахуде. На то Которани открију кров на цркви и стрелама и камењем убију Драгомира, а његова војска разиђе се на то. Ово недело учиниле су грчке присталице, које прогласише независност Котора под грчким покровитељством. Пошто наде цар Владислав, признаше и српске земље врховну власт Византије, па и хрватски краљ Красимир II.*)

Владимир није имао деце, али након Драгомира, који је био ожењен кћером рашког великог жупана Љутомира, остао је син Доброслав (Стеван Војислав), који се оженио једном унуком цара Самуила, која се бавила у Дубровнику. Она му је родила пет синова: Гојислава, Михаила, Саганца, Радослава и Предимира. Доброслав је признао грчку врховну власт над Зетом и Требињем, али како су Грци у народу били омражени, Доброслав употреби то народно расположење, и кад народ у исти дан побије све грчке власнике у драчкој области, поведе га Доброслав на Грке у борбу за слободу. Грци савладају устанак, па и Доброслав мораде отићи у Цариград 1036. године.

Бавећи се у Цариграду, Доброслав је могао да позна слабости грчке царевине, па кад се врати у своју земљу, крене војску на Грке 1040. године и истера представника грчке власти, Теофила Јеро-

---

*) Ми га зовемо Красимиром, а не Крешимиром, јер нам то име изгледа правије, не само што имају и споменици, који га зову Crasimerus, него и што ово име има свога смисла, имајући и своју антитезу у народном савременом имену Мутимир (Казимир), док име Крешимир нема разумна смисла.

тика. Цар пошље на њега војску под Ђорђем Проватом.*) У равној Зети источно од Блата ударе се обе војске. Доброславов син Радослав чинио је чудеса од храбрости, продре до грчког војводе и сабљом га тако удари, да га обори. Грци на то окрену леђа. Срби се наклопе за њима и небројене их побију, а на своју злу срећу Грци наиђу на остала четири кнежева сина у заседи. Тај дан Грци су зло изгинули. Доброслав даде Радославу у управу ријечку жупанију. Рат на Грке настави са добрим успехом, размичући границе својој држави.

Грчки цар скупи 1042. године велику војску од 60.000 људи и преда је војводи Михаилу, сину драчког префекта Анастасија.**) Али ова велика војска не беше Грцима добра узданица, него са многим новцем задобију они рашког великог жупана, босанскога бана и хумскога кнеза Љутовида, да и они ударе на Војислава. Михаило допре у првој поли октобра са војском од Скадра до Бара, а војска српских кнезова под командом љутовидовом продрла је у требињску кнежевину. Војислав науми да поломи прво Грке, као јаче. Синове Михаила, Саганца и Предимира пошље с одабраним дружинама и многим трубама и розима, да поседну висове око грчког окола, па кад чују његове трубе и рогове, нека се и они јаве, па полако нека се спуштају према Грцима, како би ови помислили, да су одасвуда опкољени великом силом, и поплашили се, а кад дођу близу Грка, нека сложно ударе на њих. А један Баранин, пријатељ кнежев, оде Михаилу и опо-

---

*) Дукљански летописац зове овога војводу Арменопулом.

**) Поп Дукљанин зове га Курсилијем и каже, да је био топарх над Драчем и драчком облашћу.

мене га, да се чува, јер је опкољен са свију страна. Ова вест врло узнемири Грке. У глухо доба ноћи приближи се Војислав са својом војском грчким стражама, побије их и растера. Сад затрубе његове трубе и рози, а са планина одазову им се трубе кнежевих синова, који се са својим људима стадоше спуштати у поље. Срби сташе са свих страна ударати на престрављене Грке, који се даду у бегство, а Срби их вијаше до зоре и по дану све до Дрима. Византински летописци кажу, да је Грка погинуло 40,000 са седам војвода. Многи су доспели ропства. Врховни грчки војвода Михаило спасе се по мраку.*)

После ове сјајне победе пошље Војислав сина Гојислава са војском на кнеза Љутовида. Сретну се под градом Клобуком. Гојислав покаже кнезу 50 заробљених рањених Грка у доказ победе. Љутовидова војска препаде се на то, али се не препаде Љутовид, него позва Гојислава, да њих двојица са још по два друга поделе мегдан. Гојислав пристаде на предлог. Кад Удобић, један од гојислављевих људи, рани Љутовида, разбеже се његова војска, сам Љутовид умаче онако рањен. Гојислав је вијао противнике читав дан.

Доброслављеви синови освоје сву драчку област до реке Војуше, на којој подигну тврдињу. Которани стрепиште сад од освете за своје неверство. Они приме српскога кнеза за свог врховнога господара, а он им остави потпуну унутрашњу самоуправу и опрости их сваки данак и дажбине.

---

*) Тако пише Византинац Кедрин. А наш Дукљанин вели, да је грчки војвода Курсилије у бој допао тешке ране и да је издануо од ране на скадарском пољу и то место да је означено крстом, који се и у дукљаниново време звао Курсилијев Крст. Биће да је Курсилије био какав од нижих војвода, а не главни.

За владања кнеза Доброслава Војислава постао је архиепископом у Сплету Дабрал (од 1030—1050 године). Он позове у сабор своје подручне епископе. Тада су под сплетском митрополијом били и епископи барски, уцињски, которски и свачки. Ови се навезу на море, али их ухвати бура и они се утопе. Ова несрећа даде Доброславу прилику, да за своју државу, као и за остале српске земље, добије независну цркву. Илирик је тада у црквеном погледу био под римским папом, а црква се још није била поделила на источну и западну. Пошто је његова држава спадала под негдашњу дукљанску митрополију, то папа Бенедикт IX. обнови ову митрополију, а како је Дукља била у развалинама, то се обновљеној митрополији одреди столица у Бару и подложе јој се столице епископске: скадарска, пилотска, дривостанска, уцињска, свачка, которска, будванска, као и босанска и србијска. Барски арцибискуп узео је касније титулу примата Србије. Како пак дубровачки архиепископ није хтео да се подвргава ни барском, ни сплетском митрополиту, то папа Григорије VII. за владе краља Михаила у 1078. години повиси дубровачку цркву на митрополију и подвргне јој дијецезе стонску, требињску, рисанску, неретванску, брачку и корчулску.

Доброслав Војислав Стеван умре око 1051. године. Његови синови поделе државу међу собом, признавајући као старешину најстаријега брата Гојислава. У буни у Требињу погину Гојислав и Предимир; остала три брата покоре Требиње, а за тим и Хум. Државно старешинство пређе на Михаила, који је умео да утврди добре односе са Грцима, па онда удари на Рашку, коју такође покори. Ови успеси Михаилови осмеле остала српска племена те 1073. године дигну устанак на Грке у подунављу,

на Морави, Вардару и Дриму, па се обрате на Михаила, да им помогне и сина им свога даде за старешину. Михаило се одазове овој жељи и пошље им свог најмлађег сина Бодина са 300 одабраних војника. Срби у Призрену прогласе Бодина царем. Код Призрена разбије Бодин грчку војску и зароби грчке војводе. Једна војска устаничка продре до Костура, али ту буде сасвим поражена; друга војска, коју је водио Бодин, узме од Грка Ниш и дигне сав народ до Дунава, али у бој на Косову код Пауња надбију Грци, заробе Бодина и одвуку га у Азију у Антиохију. Сад Грци савладају устанак и ударе на Михаила, коме од драчке области једва остаде један део (око 1075. године). У тим ратовима погинуло је Михаилу неколико синова и он се постара, да му Бодин дође из ропства. Посредовањем неких млетачких трговаца би Бодин за добре новце ослобођен (око 1076. године.)

Ради већег угледа и бољег обезбеђења своје државе обрати се Михаило на папу Григорија VII. са молбом, да му призна краљевско достојанство и да му пошље знаке краљевске власти. Папа се одазвао тој жељи 1077 године.*) Михаило је умро 1081. године, пошто је славно владао 30 година.

Михаило је Бодина узео као савладара, кад га је опростио заточења, и Бодин седне на престо по очиној смрти. Ово изазва међусобице, јер стриц му

---

*) Папа му се није одмах одазвао, јер је, како Фарлати (III. ч. стр. 152) вели, сумњао, да је „заражен грчком шизмом.“ Ми узимамо горе 1077. годину, јер у распри међу барским и дубровачким арцибискупом видимо, да се Григорије VII. idibus januarii (13 јан) 1078. обраћа на Михаила, да му пошље оба арцибискупа; а Дубровчани су Михаила молили за посредовање код папе, да добију арцибискупа са митрополитским правом. Отуда се види, да је Михаило већ 1077. године морао код папе добро стојати.

Радослав, као најстарији у породици, полагао је право на престо. Овај се први раздор у породици краљевској умири посредовањем барског арцибискупа. Одмах после тога, као савезник цара Алексија Комнена, буде уплетен у борбе против сицилијанских Нормана, који су нападали на грчко царство (1082. године); али не упуштајући се дубоко у те распре, употреби забуну грчког цара и покори Рашку, у којој постави жупана Вукана;*) за тим покори Босну, у којој намести бана Стевана. Бодин је био узео и Драч с облашћу, али је то морао да врати Грцима (1085. године), с којима наставе дуготрајне борбе.

Цареви Комненовићи нису могли равнодушно гледати српску краљевину, која је показивала тежњу за ширењем. Ако према Драчу Бодин није имао успеха, његов рашки жупан Вукан војевао је тако успешно, да се 1094. године са Грцима начини мир, којим је Рашка остала знатно проширена. Тек што учини мир с царем, а опет наставе трвења међу члановима краљевске породице, због којих дође до рата и са Дубровником, у који су се бодинови сродници били склонили. Најпосле се Бодин помири са Дубровником, а његови сродници склоне се у Цариград под окриље грчкога цара (1096. године), коме је ово била згода, да ослаби српску краљевину. За овај пар морао је ове своје планове одгодити, јер су крстоносне војске пролазиле кроз царевину и догађаји на истоку везивали су му сву пажњу. У то време умре Бодин (око 1101. године), успешно наставивши рад свог оца и деда.

---

*) Поп Дукљанин каже, да је Бодин у Рашкој поставио два жупана, Вукана и Марка. О Марку нема помена у византинских писаца.

Бодин је био ожењен Јакинтом, кћером Арђирице из Бара.*) Она је желела, да своме сину Ђорђу прибави круну, што је било противно правним појмовима у народу и његовим обичајима. Јакинта као да и иначе није била омиљена, јер њој највише приписује дукљански летописац унутрашње немире у земљи. Кад је после бодинове смрти у краљевској породици настао раздор, Јакинта се повуче у Котор и као да није у породичним расправама играла видну улогу, може бити што јој је син Ђорђе био још нејак. Тим више плео се у те послове рашки велики жупан Вукан, који је са престола збацио бодинова брата Доброслава, нешкоро за тим и другог брата, Кочапара, а најпосле окрањио Владимира, бодинова брата од стрица (1103. године). Сам пак Вукан одметнуо се од краља, па је самостално владао у Рашкој, као велики жупан, а босански бан исто тако отргне се од српске краљевине. Да би се утврдио на престолу, Владимир се ожени вукановом кћером, али 1113. године умре Вукан, а Владимира отрују (што поп Дукљанин Јакинти приписује). Јакинта се користи том приликом и попне на престо свога сина. Сећајући се своје ране младости у Котору, краљ Ђорђе дарује му 15. авг. 1115. Превлаку, Луштицу, Ктоле и Пасиглав. Ђорђеви сродници оду Грцима у Драч и Ђорђе, изгубивши битку против Грка, мораде бегати у Рашку; Јакинту Грци ухвате и одведу у Цариград, а на краљевски престо попну Грубешу, Ђорђева брата од стрица, који призна над собом грчку врховну власт (1116. године).

---

*) Бодин се венчао са Јакинтом у октобру 1081. године. Арђирица је био племић у Бару. Муратори помиње око 1070. године за цара Диоћена Арђерија, византинског заповедника у Бару у Пуљи, који се касније морао да преда Норманима.

Ово стање трајало је до 1123. године, кад краљ Ђорђе дође из Рашке са војском. У бој код Бара савлада Грубешу, који погине, и Ђорђе опет седне на престо. Али сад се диже на Србе грчки цар, покори рашког великог жупана Уроша, па и краљ Ђорђе после љута отпора допаде ропства и би одведен у Цариград, где умре у сужањству.*) Грци поставе за краља у Скадру грубешина брата Градињу, који је владао 11 година, а њега наследи у краљевству син Радослав. Ни о једном, ни о другом нема што важније да се каже. Признавали су грчкога цара за свога врховнога господара, били су мирни људи. Тек са Стеваном Немањом дође нов живот и у овај крај српске земље.

V.

НЕМАЊИЋИ

Са притуљеним гњевом подносили су Срби грчку власт, која им је наметала тешке терете у крви, а

*) Кнез Доброслав Војислав Стеван, као и његови краљевски потомци до краља Ђорђа, били су са Дубровником у најтешњим односима. Доброслав је даровао Дубровнику долину Жупе, Ријеку, Груж, Затон и сво приморје до Орашца. Михаило му је даровао Колочеп, Лопуд и Шипан и потпомагао га је у раду око повишења дубровачког архијереја на архиепископију. Бодин је даровао локрумским бенедиктинима једно село. После бодинове смрти помутио се однос Дубровника према српским господарима и Дубровник је имао да издржи опсаду 1111 године. Али са доласком Ђорђа на краљевство поврати се пријатељски однос. Из тога времена има једна документа, која баца особиту светлост на однос Дубровника према Доброслављевом дому. У новембру 1114. године изриче дубровачки судија Грдан (Gerdo) пресуду уз формулу: „прве године владања краља Ђорђа, бодинова сина“ (regis Georgii, filii regis Bodini, primo anno, regnante predicto rege). Оваква формула употребљавала се у јавним исправама обично код клетвеничка односа. Изгледа, да су Дубровчани у то време стојали под покровитељством дукљанских краљева из војислављева дома, коме су своју верност показали, не бојећи се ни опсаде за то.

зацело и у другим дажбинама. За рашког великог жупана знамо, да је грчком цару морао давати 2000 бораца, ако је ратовао у Европи, а 300, ако је ратовао у Азији. Кад је пак цар Манојло 1150. године покорио великога жупана Уроша II. Прибислава, који се с Угрима био удружио против њега, повишен је контингенат за Азију на 500 момака. Зацело није мање имао да даје у крви ни дукљански краљ. Кад се зна, да су грчки цареви тако рећи непрекидно ратовали те у Европи, те у Азији, може се мислити, колико су тешке биле народу те жртве у оно време, кад су оне земље имале много ређе становништво, него ли данас. Рашка ступи у савез с Угрима, Сицилијом и херцегом Велфом против Грка, али не прође добро, па ни у поновљеној борби не имаде више среће. Срби су употребљавали свакуприлику да збаце грчки јарам, свакад поново савладани од цара Манојла, за чије владавине засјала је моћ Византије у највећем блеску. Одметнике рашке велике жупане Манојло је по својој вољи збацивао и намештао. Тако 1162. године збаци Уроша II. Прибислава и намести брата му Десу; а 1168. године збаци Десу и постави великим жупаном Првослава, члана жупанске породице.*)

---

*) У то време, 1159 године, пада рат између Дубровника и босанскога бана Борића чему је повод дала нека распра између дубровачког и босанскога бискупа. Борић навали на дубровачку земљу пустошећи. Дубровник позове у помоћ своје савезнике градове, који му се одазову и доведу му: Уцињ 200 људи под командом Николе Крвића (Chervio), Котор 400 људи под командом Петра Болице, Пераст под командом Милоша Шестокрилића 150 људи. С овима имали су Дубровчани 6000 људи, над којима даду команду Михаилу Бобалићу Код Требиња побију се. Дубровчани победе, бан нагло уступи, пошто му погибе рођак Тома Вукмировић. Од саветника погибе Крвић, Болица доби рану испод десне сисе, а главно је за победу израдио Шестокрилић. Због деобе плена заваде се међу собом Приморци и једва их умире Дубровчани. После тога приликом светковине св. Трипуна поречкају се Болице и

У немирима, који су настали у Рашкој после смрти великога жупана Вукана, један од жупанске породице, Завида, склони се у Зету, и ту му се у у Рибници код развалина Дукље роди син Немања. Завида је имао синове Првослава (Првоша), Срацимира, Мирослава и Немању.*) Још за Уроша П. Немања је 1159. године добио у управу жупе Ибар, Топлицу, Расину и Реке. Касније, можда око 1168 године, дао му је цар Манојло у управу Дубочицу. али да у погледу на ову није клетвеник рашког великог жупана, него непосредно царев.

Немања је добром управом у својој држави брзо постао омиљен у свој Рашкој. Ово изазва завист у браће му. Већ прве године по доласку на велико жупанство Првослава заратише они на најмлађега брата. Немања их победи 1169. године и сам седне на престо великога жупана. Сад браћа са грчком помоћу и другом војском, коју су скупили у Маћедонији, ударе на Немању, који их порази код Пантина близу Звечана. У бегању утопи се Првослав

Шестокрилић око тога, ко је у боју отворио веће јунаштво, да ли Которани, или Пераштани. Одречи пређоше на дела. Пераштани ухвате брата Петра Болице, вежу га за једно дрво и хтедоше да му одсеку нос, али га спасе један Ришњанин. Ипак га Пераштани избију на мртво име. Из тога се изроди кавга, у којој Ришњани приставше уз Пераштане. Которанима посекоше све воћке, зато Которани ноћу запале две лађе Пераштанима који у освету с Ришњанима запале ноћу на Парилу две которске лађе. Једва их дубровчани опет умирише. (J. X. Енгел: Geschichte des Freystaates Ragusa, Wien, 1807, стр 78 – 82. Ђ. Ђелчић: Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara, 1880, стр. 45—56.)

*) Чудно је заиста, да се извесно не зна немањино родословље. Поп Дукљанин на једном месту наводи Немању међу синовима краља Градиње; на другом месту даје Градињи сасвим друге синове. Сам Немања каже у хиландарској повељи, да је Зета његова дедовина, дакле је свакако био од српска владалачка рода. Отац му је био Завида, да ли је пак овај био син рашког жупана Вукана (за кога поп Дукљанин вели, да га је краљ поставио „од свога двора"). или жупана Уроша, то још није на чисто изведено.

у Ситници. Немања се помири са остала два брата, Мирославу даде у управу Хум, Срацимиру западну Мораву, па сложно с њима удари на зетскога краља Радослава, који је владао, као грчки клетвеник, и његову земљу освоји (1170. године). Сад Немања поврати од Грка градове у Зети и приморју: Скадар, Дањ, Сардоњић, Дривост, Свач, Уцињ, Бар, Будву, касније (1184. године) и Котор, којима остави самоуправу, али уз услов, да униште све споменике на мрску грчку власт, који би се у њима налазили. Котор утврди боље и у њему сагради себи дворе; а у његово име седео је у Котору српски сатник (место ранијих грчких катапана), који је уједно био и заповедник над војском. У Будви је српски господар постављао свога господара са титулом кнеза.

Повративши тако своју дедовину, удари Немања 1171. године на Дубровник, у који се краљ Радослав био склонио. Рат се сврши тиме, што је Радослав из Дубровника отишао у грчки Драч. Немања настави рат против Грка, најпосле умири се с њима 1173. године, признавши над собом цареву власт, а цар њему све што је био освојио.

Са немањиним освојењем престала је Зета бити самостална држава, али је увек остала одличан и одликован део српске државе. Обично су је краљевићи наследњици добијали у управу, што није један пут давало повода јаким потресима.*)

1177. године ратовао је Немања опет са Дубровником поводом распре између дубровачког архибискупа и которскога бискупа, кога је Немања

*) Већ за дукљанских краљева почело је име Зете превлађивати над именом Дукље, а под Немањићима оста Дукља (Диоклеа) само као краљевска титула у латинским повељама.

бранио. Рат са Дубровником породи се наново 1184. године због спора око границе и царине и сврши се тиме, да је уговорено слободно трговање и границе да су се одредиле.

Кад је цар Манојло умро 1180. године, Немања збаци сасвим грчку врховну власт и на рачун грчке царевине знаменито прошири своју државу према истоку и југоистоку.

Уједињавајући српски народ, беше Немања остарио и мира зажелео, који потражи уз свога мезимца Саву у Св. Гори. На благовести 1196. године сиђе Немања са престола, који преда млађем сину Стевану, а старијем сину Вукану даде у државу Зету. Немањин брат кнез Мирослав држао је Хум. И Вукан и Мирослав имали су признавати Стевана, као врховног свога господара, иначе су у својим државама самостално владали.

Што је Немања тако поступио, морао је имати важних разлога. Можда му вуканов карактер није давао довољно јамства за одржавање независности; можда су меродавни били обзири на ту околност, што је Стеван био ожењен кћером грчкога цара Алексија, Јевдокијом; можда старање за православље причини, те Немања млађем сину предаде велико жупанство, јер је Вукан био ожењен католичанком;*) можда су сви ови разлози причинили, те је Немања онако поступио.

Вукана је тиштало, што он није сео на очин престо, и још за немањина живота, као господар над некадашњом краљевином, узме наслов краља од Дал-

*) У једном писму од 1199. године на папу Иноћентија III. (у Фејера, II. 370) помиње Вукан, да је с папом у роду, зацело не по крви, него по жени.

мације и Дукље. Биће да је Вукан с тим уједно причинио какве нереде у српској држави, јер кад је кнез Мирослав умро 1198. године, учинило се кнезу далматинском и хрватском, Андрији, брату краља угарског Имре, да је ту згода за освојење Хума, што и изврши. Ово није могло да освести Вукана. Напротив, у тежњи за српским престолом Вукан се удружи с Угарском, а у исто време обрати се папи са захтевом, да му даде краљевску круну, а за то обећаваше, да ће и он и народ му примити римску веру. Уједно оптужи папи босанскога бана Кулина, да је богумил. Тада је папа имао неограничен утицај код католика и католичанских владара, па да би отклонио опасност, која му је претила од брата, удружена с папом и Угарском, Стеван се обрати на папу молбом сличном вукановој.

Ове понуде немањиних синова биле су миле папи. Његови легати дођу у Зету, у Бару се састане сабор и ту се прогласи сједињење зећанске цркве с Римом. За тим се у истом правцу настави рад са Стеваном. У томе се већ дотле дошло, да је папа одредио барског арцибискупа, да Стевана крунише. Али се ово не свиђаше ни Вукану, ни Имри, и папа с обзиром на угарскога краља, одгоди крунисање. Имра са Вуканом удари 1202. године на Стевана, збаци га са престола, на који постави Вукана, који призна врховну власт угарскога краља над собом, а овај на то узме титулу и краља од Србије. У црквеном погледу дође Србија под калачког арцибискупа.

Ови нереди пружише прилику бугарском цару Калојовану, те узе не мало српских земаља на истоку и југоистоку 1203. и 1204. године, а како су у то исто време и у Угарској били велики метежи, то

Калојован отме од Угара сво десно подунавље са Београдом. Стеван употреби прилику, кад Вукан није могао добити помоћи од угарскога краља, па поврати великожупански престо (1204. године). Уз посредовање трећега брата Саве помире се Стеван и Вукан, који је на то морао бити тим готовији, што ни онако није добио краљевску круну од папе, макар да се тога ради удружио с Угарском, која је тада узела Хум; а уз то је и бугарски цар на другој страни сузио границе српској држави. Вукан се задовољи Зетом, у којој је владао са краљевским насловом, пошто је српској држави нанео неисказане штете и зауставио је у развитку. Наскоро за тим, 1209. године, стресе Хум угарску власт и хумски кнез Петар призна Стевана за свог врховнога господара.*).

Пошто се Стеван утврдио на престолу, помоћу брата Саве задобије 1219. године и самосталност српске православне цркве. Тада Зета доби епископа на Превлаци и у Будимљу, а Хум у Стону. Стеван се венча са краљевском круном, а Сава буде први архиепископ српски. Савин спомен и данас живи у некадашњој Зети у небројеним причама и лећендама.

Збацивање краља Радослава 1233. године није се у Зети одазвало никаквим важнијим догађајима. Радослав је утекао у Дубровник, али се на савино посредовање помири с братом и покалуђери. Године 1237. положио је тело св. Саве синовац му краљ Владислав у своју задужбину Милешево.

---

*) Кад је велики жупан Стеван своју жену Јевдокију ухватио у неверству, он је отерао из двора само у једној сукњи. Вукан је брату представљао, да не чини тако, а кад Стеван остаде неумољен, Вукан је отпреми према њеном царском пореклу у Драч. Да Јевдокија није била како би требало, види се из летописа Ђорђа Акрополита (глава 5), где се казује, како јој је отац, цар Алексије Анђео, пребацивао развратност.

Исте године угарски краљевић Коломан, који је имао у својој управи Хрватску, удари на Владислава и освоји Хум, пошто је пре тога био покорио Босну. Али како су 1241. године Татари ударили на Угарску и освојили је и опустошили, ослободи се и Хум под кнезом Андријом, сином немањина брата Мирослава. У јунију 1241. године једна тататарска ордија под Кајуком продре из Угарске преко Босне у приморје поред Дубровника на Котор и Дривост; а 1242. године оде одатле преко Србије у Бугарску, где пређе Дунав. Куда су год пролазили, Татари су све предавали огњу и мачу.

1242. године збаци краља Владислава брат му Урош I. Владислав утече у Дубровник, али већ после годину дана помири се с братом, који му даде Зету у државу.

Године 1243. заваде се далматински градови Сплет и Трогир. Сплет добије помоћи од босанскога бана Матије Нинослава и хумскога кнеза Андрије. Пошто су ови савезници дошли опасни угарској власти у Далмацији, то краљ Бела IV. покори Сплет, а за тим и Босну. Сад се ни Хум није могао држати у независности и кнез Радослав, син кнеза Андрије, призна угарску врховну власт над собом. Кад су се 1253. године са бугарским царем Михаилом Асеном против Уроша I. удружили Дубровчани, пристао је у тај савез и хумски кнез Радослав; али Урош одоле савезницима и поврати Хум српској краљевини.*)

---

*) Урош I даровао је Котору Грбаљ, а краљица Јелена саградила је у Котору цркву и манастир св. Фрање. Јелена је по свој Зети градила многе цркве и манастире и о њој и данас се много прича у оном народу. Била је „од царска рода фрушка“ и католичанка, али као да је пред смрт примила православље.

Ни Урош I. не доврши своје дане на престолу. Кад је свог старијег сина Драгутина женио Катарином, унуком угарскога краља Беле IV, он му је обећао, да ће му још за живота предати круну. Оклевајући он са извршењем тог обећања, науми Драгутин силом доћи до круне. Добивши војску из Угарске, пође на оца 1276. године и на Гацку се ударе. Драгутин победи и окраљи се, а Урош се склони у Хум, после се покалуђери и наскоро умре.

Драгутин преда брату Милутину у управу Зету, Требиње и Хум. Ловећи под градом Јелечем, падне Драгутин с коња и сломије ногу. Ово је он сматрао као небеску казну, што је дигао руку на оца, па га је за то мучила савест. То и несрећан рат с Грцима учини, да је 1281. године уступио Милутину српски престо.

Над Зетом преда Милутин управу свом сину и наследњику престола Урошу. Зацело су и Зећани учествовали у оним борбама, у којима је Милутин размицао границе српској држави.*) Како се са четвртом милутиновом женом, Симонидом, грчки утицај све већма осећао, то зетска властела наговори Уроша, да од оца отме престо. Али Милутин предупреди бунтовнике, дође 1310. године у Зету, а Урош утече преко Бојане. На обећања очина, да ће му опростити, дође оцу; али Милутин, у место опроштења, заточи Уроша у Скопље, где му узеше вид, а онда га посла у Цариград. Из овога се види, којим је утицајем Милутин онако поступио са сином. После седам година помире се отац и син и Милутин даде Урошу у управу будимаљску жупу.

*) Године 1296. отео је од Грка Драч, али већ 1305. године изгубио га је против Филипа од Тарента, па га је повратио 1319. године.

Кад Милутин умре 1321. године, настадоше трвења око престола између милутинових синова Уроша и Константина и драгутинова сина Владислава. У таквим приликама могаше Филип од Тарента да у 1322. години наново узме Драч, а и на друге стране имала је српска држава осетних губитака. Године 1324. отме босански бан Стеван Котроманић Хум, који тако доспе под угарску врховну власт, под којом је била и Босна.*)

И урошев син Душан као наследњик, имао је Зету у управу. Као младић од 20 година он се особито показао у великом боју на Велбужду 1330. године. Тиме изиђе на глас у народу.*) Како је са краљицом Маријом опет овладао грчки утицај у краљевском двору, то зетска властела наговараше Душана, да отме од оца престо. Краљ брзо скупи на то војску, упадне у Зету, коју опустоши, и уђе у Скадар, а Душан утече преко Бојане. На очинска увераваља Душан дође оцу и помире се. Не зна се, какви су разлози били, да је Душан ускоро за тим оца заробио и заточио га у Звечану, а сам се крунисао за краља 8. септ. 1331. После два месеца дана (11. нов.) умре краљ Урош III, како неки веле,

---

*) Стеван II. Котроманић био је син бана Стевана I. Котроманића и Јелисавете, кћери краља Драгутина.

*) У овом бојy одликовали су се Которани под командом младога Николе Буће. Они су на Велбужду отели бугарску државну заставу и краљ Урош III оставио им је у спомен на њихово јунаштво. Ову заставу са крстом носили су Которани при светковини св. Трипуна. Душан је од боја на Велбужду добио Которане особито у вољу. Он им је давао најважнија звања и посланства. Кад је 1350. године био у Дубровнику, походио је Душан са царицом Јеленом и Котор, који га је што лепше дочекао и угостио. Године 1351. потврдио је Душан Котору повластице и даровао му је Белу, Крушевицу, Леденице и Залазе. Под покровитељством српским напредовао је Котор и за душанове владавине имао је своје златно доба.

удавила га властела, која се бојала себи од измирења међу оцем и сином.

Ширећи границе својој држави, Душан је 1336 године освојио Драч, а после је узео Маћедонију, Тесалију и Епир, па се на то прогласио царем. По налогу свог врховнога господара, угарскога краља Лауша I, босански бан Стеван П. Котроманић удари 1349. године на требињску област и скоро сву оплени је. За то Душан 1350. године удари на бана и отме Хум. Кад се пак Лауш ожени бановом кћером, удари он на Душана, али га овај претера преко Саве и освоји Мачву и Београд 1353. године. После две године обнови се рат с Угарском, али у по припрема умре Душан 20. дек. 1355. у 46. години живота.

VI.

БАЛШИЋИ

Душанова величаствена зграда брзо се сруши после његове преране смрти. Сувише је нејак био цар Урош, да би могао у целокупности одржати пространу царевину против спољашњих непријатеља и силовите властеле. Одмах иза душанове смрти узе босански бан Твртко за угарскога краља северни део Хума, а наскоро отпадоше јужне покрајине. Урошев стриц Синиша (Симеун), изгубивши Тесалију, дигне се на Уроша, да од њега отима престо. Побеђен у јужној Зети, врати се и срећно задобије наново Тесалију и део Епира, где се прогласи царем. У исто време угарски краљ Лауш отме Мачву и Београд. У оваквим незгодама дође и веће зло. Не осећајући над собом снажну руку, велика властела постајаше све самовољнија, најпосле усташе на Уроша

и једни на друге, те у царевини наста читаво безвлашће, коме Урош није био дорастао. У том општем метежу главни власници појединих области начините се независнима од цара, коме остаде само земља од Шар планине до Дунава, а од све властеле осташе му верни само кнез Лазар Гребељановић и Вук Бранковић. Деспот Вукашин Мрњавчевић приграби главни део српских земаља са Скопљем и Призреном и узе краљевски наслов; његов брат, деспот Угљеша, заузе Романију; Никола Алтомановић, господар Рудника и Ужица, присвоји делове Рашке, јужни Хум и Требиње; Балшићи се одметнуше у Зети и северној Арбанији. Овај преврат извршио се 1367. године, али се душанова царевина и даље распадала под ударцима турским и бесом властеле. Малене државице на југу пропадаше једна за другом после погибије на Марици (26. септ. 1371), а наскоро за тим (2. дек.) умре и цар Урош и с њиме нестаде и последњег видног знака од државног јединства српскога. Све до 1376. године трајаше у некадашњој српској царевини овај дармар, од кога те године осташе, као самосталне државе, Босна под краљем Твртком I, Србија под Лазарем (под којим беше и Косово и Хвосно, држава Вука Бранковића), Зета под Балшићима. Као турски подложници били су: Дејановићи у Бањи (Костендилу), њихов стриц Богдан, Краљевић Марко у Прилипу, неколико ситне властеле у Арбанији. Синишин син Јован Урош држао је Тесалију. Једну по једну од тих држава на југу српске царевине укидали су Турци, преобраћајући их у санџаке.

У време душанове смрти био је у Зети властелин Балша (Баоша, Бајоша). Није извесно, од кога је рода, али је на сваки начин био од високе вла-

стеле, кад му је дом могао на ону страну да се за кратко време попне на знатну висину. Све су прилике, да је био од немањине лозе, можда од краља Вукана, јер је народ вољно примао власт балшина дома.*) Балшини синови, Срацимир, Ђурађ и Балша, наследе око 1360. године очине земље, које су држали под старешинством срацимировим. Ускоро се браћа заваде с Котором, који није хтео да им се подложи, претпостављајући свој доондашњи однос према српском цару. Уз то дошле су задевице између Котора и Дубровника, у којима су Балшићи били уз Дубровник, против кога били су Војиновићи. Цар Урош начинио је 1362. године мир између Дубровника и Војиновића, али већ 1367. године наново плану тамо рат, кад Никола Алтомановић протера своје стричевиће Војиновиће из земље им и од Дубровника затражи српски доходак, који му ови одрекну, пошто су га плаћали Урошу. Тек на претње угарскога краља, врховнога господара над Дубровником, одустаде Алтомановић од рата против Дубровника.**)

Тек што се тамо учини мир, а 1368. године удари Ђурађ Балшић са братом Балшом на Котор. На молбу цара Уроша припрете Млечићи Балши-

---

*) Медаковић и Милаковић доводе Балшу од немањићке женске лозе. Диканж узима Балшу да је од фамилије Французских Балша (Baulx), који су једну грану пустили у Италију и Србију. Истом мњењу клони се и Мијатовић. Орбини само каже, да је био властелин. Константин Мусаћ (Хопф: Chroniques Gréco-roumaines, Berlin, 1873, стр. 304) каже, да је Балша од немањина рода (Imperatore Magnamo).

**) Око тога времена Балшићи су дали, не зна се зашто, Будву и Добру Воду у државу неком Повреску, коме се иначе не зна порекло. Овај је гусарио и особито је чинио штете Пераштанима. Да не би и њима творио квара, Дубровчани даду Повреску своје грађанство. Кад Повреско умре, Дубровчани одведу удовицу и његово благо, а два дана за тим Пераштани узму Будву и предаду је Балшићима. (Ђелчић: Memorie storiche, стр. 111—117.)

њима и ови се оставе нападања на Котор; а како су Балшићи исте године били у завади са драчким господарем Карлом Топијом, да би задобили католике у Арбанији и у Котору, приме 29. јан. 1369. римску веру. Код Которана ово им не поможе, јер ови осташе и даље верни Урошу; зато Балшићи ударе на Котор, али им на урошеву молбу Млечићи и опет осујетише намеру.

Око 1370. године умре Сраџимир, најстарији Балшић. Ђурађ и Балша II. поделе земље свога дома и Ђурађ држаше Зету, а Балша северну Арбанију. Тражећи и Вукашин и Балшићи начина, да се у својим узурпованим државама боље утврде, спријатеље се: Ђурађ Балшић ожени се Милицом, кћером вукашиновом, а за тим, 1371. године, удруже се против Николе Алтомановића, с којим Балшићи још израније нису били у пријатељству. Навала Турака на Мрњавчевиће и погибија на Марици предупреде намеравани рат против Николе.*) Грабећи што се могло ограбити после смрти краља Вукашина и цара Уроша, Балшићи ударе на свога шура Краљевића Марка и 1372. године отму од њега Костур и Хвосно (Пећ и Призрен). А бојећи се и Балшићи и Никола Алтомановић босанскога бана Твртка и кнеза Лазара, удруже се Ђурађ Балшић и Никола. Том приликом уступи Никола Ђурђу требињску област са Конавлима, који су му и онако далеко падали од његова средишта. Против њих удруже се Твртко и

*) После смрти цара Уроша стане Котор под окриље угарскога краља Лауша I, који је и онако држао Далмацију и био врховни господар Босни и Хуму. Али Пераст себе стави под млетачко окриље. После је Пераст с Котором дошао под Твртка I, а 1400. године вратио се под млетачко окриље. Млеци су особито ценили Пераштане као јунаке и у боју њима су поверавали одбрану своје државне заставе.

Лазар, ударе на најближега им Николу, који би заробљен и ослепљен (1374. године). Његову државу поделе Твртко и Лазар, тако да их је растављала Дрина и Лим. Никола умре код Балшића 1376. године. Твртко удари за тим на Ђурђа Балшића, од кога освоји Требиње, Конавле и Драчевицу. После ових успеха узме Твртко краљевски наслов.

1379. године плане рат између Лауша I. и Млечића. Млетачка флота доједри под Котор, помоћу Паштровића освоји 14. авг. град у трећем јуришу и оплени га. Угарска посада повуче се у тврђаву, али ову предобију 12 јуначких Пераштана. Тада се многи Которани иселише у Пуљу. Дубровчани су радили, да се Млечићи потисну из Котора и тако да се опст поврати угарска власт. И Дубровчани, и Твртко, и Балшићи чиниште не мале штете Котору; најпосле устане народ и протера племиће, који су држали са Млечићима, те се опет прогласи угарски краљ као врховни господар Котору (јуније 1379. године). Ово не потраја дуго и 1381. године контрареволуцијом успостави се у Котору млетачко врхованство. У миру туринском, 16. авг. 1381. изгубиште Млеци Далмацију и Котор и сад угарска војска, хотећи казнити Паштровиће за помагање Млецима, изврши тамо ужасно крвопролиће.

13. јан. 1379. умре Ђурађ Балшић и државу му узме брат Балша II. Ту прилику употреби Вук Бранковић и освоји од Балшића Хвосно са Призреном.*) Балша II, који је у јужној Арбанији већ држао Каиину и Авлону, брзо накнади тај губитак, отевши Драч од Карла Топије (1383. године).

---

*) Те године саградио је Твртко у Драчевици град Свети Степан, који се касније прозва Нови.

Кад је 1382. године умро краљ Лауш I. и у Угарској настали немири, Твртко је заузео угарски (северни) део Хума. Удова краљица Јелисавета и кћи јој Марија, које су после лаушеве смрти владале у Угарској, да би Твртка задобиле, даду му 1385. године Котор. Ово не би право Балши II, који је и сам хтео да узме овај град; али Млеци посредоваше за мир, на који Балша тим пре пристаде, што су му у државу почели Турци упадати, на што их је подбадао бивши дрички господар Карло Топија. Тако је баш у тај пар добио глас, да је 5000 Турака продрло у крај око Београда (Берата). Не чекајући, да му се искупи остала војска, Балша се с 1000 коњаника побије с Турцима на води Војуши и погине. С њим погибе Иваниш, син краља Вукашина, и други добри јунаци.

Турци се користе победом и заузму некоје крајеве у Арбанији, а осталу Арбанију присвоје мањи балшини клетвеници. Од Балшића био је у животу Ђурађ Срацимировић, младић немирна духа, кога је стриц Балша II. држао у затвору у Драчу. Ђурађ могаше да прими у државу само Зету до Дрима са Скадром.

Идуће 1386. године понове Турци нападање на Ђурђа II, који видећи себе слаба да им одолева, призна над собом врховну власт кнеза Лазара, који му даде своју кћер Јелу за жену. Ђурађ је својски помагао таста против Турака. За битку у Топлици на Плочнику (1387. године) кажу турски писци, да је добио Ђурађ, господар над Скадром. И у великом боју на Косову био је Ђурађ II. са својим Зећанима, као зет и веран клетвеник кнеза Лазара.

Косовска несрећа осети се и у Зети. Турци нападаше и на њу и бијући се с њима, допаде Ђу-

рађ њихова ропства (почетком 1392. године). Ово повуче и другу несрећу за собом. Докле је Ђурађ чамио у ропству, одметне се зетски властелин Радин Црнојевић уз помоћ босанскога краља Дабише и његовог великог војводе Сандаља Хранића, па добије скоро целу Зету (1393. године). С друге стране грабљиви Млечићи такође гледаше да добију што од ђурђеве државе. Како су Турци били опсели Драч са копна, Драчани предаду град Млечићима. Исто тако би с Авлоном. Љеш им даде одметник Радич за неку накнаду у новцу. Ђурђевица Јелена са нејаким сином Балшом једва је могла да одржи Крајину с Уцињем. Ђурађ уступи султану Бајазиту I. Скадар и Дривост, које поседне Шахин бег, а за то доби слободу.

Слободни Ђурађ брзо је провидео, како стоје ствари. После Косова Србија је од турске и угарске стране толико страдала, да се од ње није могао помоћи надати. Увек нагао у својим одлукама, Ђурађ ни ту не оклеваше. Видећи највећу опасност од Турака, он смисли, како ће између њих и себе наместити Млечиће. Изненада отме од Турака Скадар и Дривост, које понуди Млецима. 14. апр. 1396. начини се уговор, по коме Млечићи приме оба града и сву ђурђеву земљу на левој обали Дрима и Бојане; за то Млеци њега и потомке му приме у своје патрицијe и дају му годишње по 1000 дуката. Ђурђу остаде само барска Крајина. Не оклевајући удари он на одметника Радича, порази га 25. апр. 1396. у боју, у коме Радич погине, и опет добије тако Зету.

Враћајући се 1402. године из боја код Ангоре, где је помагао Бајазиту против Тимур хана, Високи Стеван са братом Вуком и остатком своје војске

морем дође у Зету, где га дочекају Ђураћ II. и сестра Јела. Стеван је хтео да се користи турским поразом, па је са грчким царем Јованом склопио савез, а за своје намере прво је хтео да узме земље Бранковића. Али је Ђураћ Вуковић дознао за уговор међу царем и деспотом и прокаже га султану Мусулману, који му даде војску против Стевана. Стеван је водио Зеćане, које му је дао шура, удружи их са војском, коју му је мати послала, па давши већу полу брату Вуку, удари се с Турцима и порази их, али за то Ђураћ Вуковић разбије Вука Лазаревића. Не дошавши тако до решења, настави се рат међу Лазаревићима и Вуковићима и сврши се 1404. године тако, да је свака страна задржала очевину.

Те године умре Ђураћ II. Малолетњи његов син Балша III. ступи на престо под руковођењем своје матере. Госпођу Јелу болило је, што је Скадар у туђим рукама. Долазиле су јој жалбе од њених поданика, да им млетачке власти чине сметње; православни у зетским градовима и крајевима, који су доспели под Млечиће, жалише се на увреде њихове цркве и свештенства. То и друге прилике наведу Балшићку, да поради на томе, да своме сину поврати дедовину од Млечића. Народ је био привржен својим старим господарима и првих дана 1405. године букне устанак у млетачкој Зети. У Скадру остаде у млетачким рукама само тврдиња; Дривост отера млетачку посаду; на Љеш удари балшина војска, али без успеха. Четири месеца дана боре се мати и син са јаком млетачком сињоријом, која не штеди средства, да их савлада. Новцем и обећањима мами на своју страну зетску властелу; сам велики војвода босански, Сандаљ, хумски господар, нуди

се Млецима за помоћника против млађанога Балше и мајке му Јеле, а Ђурашковићи Ђурађ и Алекса из Горње Зете погађају се с Млечићима око издаје, надајући се Будви, као награди за то; у мају буне Млечићи у Скадру католике и из ове буне Балша и мајка му једва изнеше главе своје; најпосле 7. авг. уценише Балшу и Јелу, обећавајући по 1000 дуката годишње ономе, који би их њима дао у руке. Међу тим у јунију повратише Скадар и у септембру Дривост и још отеше Уцињ, Бар и Будву. Али рат се настави. 30. јан. 1406. повисе Млеци уцену за Балшу на 2000 дуката. Све то не поплаши срчану кћер кнеза Лазара. Чак и Турке покрену она на Млечиће и ови понудише султану 2000 дуката на име данка за своје земље у Зети. Новцем, ножем, отровом, оружјем раде Млеци, а Балша има само своје јунаке, који 22. маја код Бара разбију Млечиће, којима војвода погине. Посредовањем балшинога таста Ниħете Топије угоди се јунија 1407. године код Бара мир, по коме Млеци да уступе Балши Луштицу и земљу од Ртачке Госпе до Будве и још да му дају по 1500 дуката годишње. Али Балша искаше барем још Бар да му се даде. Рат се настави. Млеци најмљиваше убице против Балше и Јелене, најпосле посредовањем сандаљевим начини се 21. нов. 1412. мир, у коме Млеци врате Балши Уцињ и Будву и обвежу се давати му годишње по 1000 дуката.

Сувише је труо био овај мир; распре нису престајале. Најпосле Млеци задрже уговорени годишњи данак. Балша на то навали 1419. године на њихове земље и отме Дривост и Бар. Млеци гледаше свима начинима да упропасте Балшу: позиваше на њега скопљанскога пашу, нудећи му многи новац; бал-

шину главу уценише са 4000, а 8. апр. с 8000 дуката; Стевану Црнојевићу даваше за Балшу жива или мртва Уцињ, Бар, Будву и 4000 дуката. Две године потраја рат и после кратка примирја настави се. Али Балша III. беше тешко оболио и у лето 1421. године на путу ка свом ујцу деспоту Стевану умре. С њим изумре балшина лоза. Мајка му се међу тим преудала за Сандаља и преживела је свог јединца са 21 годином.

Млеци употребе ову прилику и заузму у Зети сва главнија места, само не дираше у голе планине. У јулију јави се Сандаљ са потраживањем, да му Млеци даду Бар, Будву и Зету на десној обали Дрима. Млеци му се захтеву не одазваше. Али ту дође деспот Стеван, иштући земљу свога сестрића и клетвеника.

VII.

ЗЕТА ПОД ДЕСПОТИМА.

Кад је деспот Стеван Лазаревић у августу 1421. године дошао у Зету и почео је заузимати осим места, која су држали Млечићи, он уједно пошље своје посланике у Млетке, да ишту балшине земље. Млечићи прво нудише деспоту по 1000 дуката годишње и да балшиним кћерима даду пристојан мираз. Стеван не пристане на те понуде и 1422. године отме Дривост и Бар. Сад му Млечићи понуде мир, да он задржи оба ова места а они да му дају годишње по 1000 дуката. Деспот не прими ове услове, него тврдо затвори Скадар; али у октобру Млечићи победе Србе под Скадром. На годину дође у Зету Ђурађ Бранковић с 8000 коњаника и затвори Бојану

млетачким лађама. Бојећи се дуга и скупа рата са неизвесним исходом, Млеци закључе 12. авг. 1423. мир у ђурђеву табору код Св. Срђа на Бојани: Млеци да задрже Паштровиће, који су им се те године подложили, Скадар, Уцињ и Котор и реку Бојану; деспот добија Дривост, Бар, Будву са солилима и сву Зету; још допустише Млечићи, да Ђурађ може у Млецима оружати 6 галија. Овај мир би наново потврђен у Сребрници од стране деспота 25. јул. 1426, којом приликом погодише се око неких неизравнаних ствари, а 11. нов. бише потанко означене границе српско-млетачке. Према обичају у немањићкој династији, деспот Стеван даде Зету у управу Ђурђу Бранковићу, као наследњику на престолу.

У Зети насташе сад мирнија времена све док Турци не отеше 1439. године Смедерево и Србију. Видећи деспот Ђурађ Бранковић, да за онај пар ништа не може очекивати од Угарске, где су после смрти краља Алиберте настали нереди, науми отићи у Зету и оданде порадити на повраћању своје државе. У децембру 1439. године пошље у Млетке посланика, иштући, да му поврате Уцињ за новчану накнаду и да му допусте, да са дружином и благом може проћи кроз млетачке земље, или у њима настанити се. Млечићи му одговорише, да му Уцињ не могу дати, пошто су се граду обвезали, да ће га држати, а деспоту да је слободно пролазити млетачком земљом и у њој боравити, где му је воља. На овај одговор дигне се Ђурађ са 1500 коњаника у Млетке. Свуда у Истри и Фурланској дочекаше га Млечићи сјајно и угостише и дадоше му лађе, да се са својим људима превезе преко мора. Деспот преко Дубровника оде у Бар. Покуша, да преко

Млечића и грчкога цара ради за мир са Турцима, али кад виде, да од тога нема ништа, и осети, да султан у Бару ради око тога, да му грађани издаду деспота, врати се у Дубровник, наредивши пре поласка ћефалијама и старешинама у Зети, да се у случају опасности ставе под млетачко окриље. Мислио је, да ће му Млеци то све вратити, кад буде од њих захтевао. Дубровчани га дочекаше, како су увек дочекивали српске владаоце, нити се полакомише на обећања муратова, нити поплашише од његових претња, а Мурат II. обећаваше им приморје до Бојане, слободно трговање по својој турској царевини без икакве дажбине и да узму велико благо, које је деспот уза се носио; у противном случају пређаше им уништењем. Али Дубровчани ценише образ више него ишта и не осврташе се на султанове понуде и претње. Да им не би причињавао неприлике, деспот даде Дубровчанима своје велико благо на оставу 26. јул. 1441. и преко Далмације врати се у Угарску.

Кад је Ђурађ отишао из Зете, велики војвода босански, Стеван Вукчић, наследњик сандаљев у Хуму, пошто је освојио Требиње, уђе с војском у Зету, позивајући се на то, што му је жена Јелена била кћи Балше III, а зацело му се чинило, да деспот никад више неће сести на владалачки престо. Ово Млечићима таман дође на згоду, да и они „под видом чесности“ приграбе што се могло приграбити. У октобру и новембру 1441. године даду налог скадарском кнезу, да у своје окриље узме Бар, Дривост, Будву и остала деспотова места у Зети, а Стевану да каже, да се то чини према погодби између деспота и Млетака. Неки од ових градова, не надајући се, да ће их деспот моћи штитити од напа-

сти, а без сумње подстицани Млечићима, сами им се за тим обрате са молбом, да их узму у своју управу. Млеци им се радо одазову и већ у новембру узму Будву, а кад у пролеће 1442. године Стеван, који је међу тим заузео био горњу Зету, би побеђен, преда се 5. авг. и Дривост уз услове. Сад хумски кнез Стеван сложно са Стеваном Црнојевићем наново удари на Млечиће, освоји Бар и пође на Скадар; али због зимња времена начине примирје. У пролеће 1443. године настави се рат. Млечићи су се међу тим што боље спремили, поврате у јунију Бар и доњу Зету, отму од Вукчића Пољица и Омиш у Далмацији, најпосле знадоше 2[illegible]. марта 1444. примамити на своју страну и Стевана Црнојевића.

Међу тим деспот Ђурађ беше успео, да је угарски краљ 1443. године повео војску на Турке. У овој војсци било је пет осмина деспотових Срба. Рат овај сврши се турским поразом и 1444. године доби Ђурађ натраг своју државу.

Сад деспот настане да и Зету поврати. Стеван Вукчић одмах му предаде Медун и што је још држао у горњој Зети и са деспотом закључи савез против Млетака. На вест о томе пишу Млечићи деспоту, да им пошље пуномоћнике, те да ствар изравнају. Деспот по својим пуномоћницима заиска, да му Млеци врате Зету и његове приморске градове; а Млеци му одговорише, да су та места са великим својим трошком одбранили од хумскога војводе, па да није право, да их деспот сад иште натраг; уједно споменуше деспоту, како су му били на руци у његовој највећој несрећи. У другој поли 1445. године начине Млечићи мир са Вукчићем, а

са деспотом наставе се погађања без резултата, док 1448. године дође до отворена рата.*)

Као и увек, Млеци су у овим пословима развили савколики рад своје неморалне политике. Како је у децембру 1443. године Скендербег (Ђурађ Кастриота) умакнуо из турских руку и за тим отео Кроју и велик део Арбаније, он заиште од Млечића, да му издаду што су држали од његове очевине, па и отме од њих Дањ. Млечићи се не устручаваше обећати по 100 дуката пенсије ономе, који буде Скендербега убио; а не пропустише обратити се на Турке, да и они ударе на њега. Како је у то време (у пролеће 1448. године) деспотова војска стигла у Зету, наложе Млечићи свом губернатору у Арбанији, Венијеру, ако не би могао смакнути Скендербега, или ако на овога Турци не би ударили, да начини мир с њиме, обећавајући му 1500 дуката годишње, ако Млецима врати Дањ, иначе 500 дуката; ако ли пак не би дошло до мира, да Скендеру одметне Павла и Николу Дукађинце. Пошто Венијер тако буде учинио са Скендербегом, нека се потужи деспоту, или његовом војводи, зашто је ударио на њих; а са деспотом да закључи мир тако, да му се врати Будва, Бар и Дривост, пошто буде Млецима накнадио трошкове, што су их имали у борби са херцегом Стеваном, и да му се даје по 1000 дуката годишње, ако буде трошио млетачку со и пустио Млечиће да слободно тргују по његовој држави; ако би пак Венијер видео, да је деспотова војска сувише јака, нека му уступи речена места и обећа за будуће по 1000 дуката годишње. Пошто тако буде

*) Хумски кнез Стеван Вукчић почео је 1445. године звати се херцегом Светога Саве, а 1448. године потврди му ту титулу Ћесар Фридерик III. Отуда се његова држава прозва Херцеговином

учинио мир са деспотом, онда нека Венијер новцем преволи деспотове Србе, да ударе на Скендербега. Докле тако упућиваше Венијера, наложе скадарском кнезу Лоредану, да се бије с Ђурђем, а са Скендербегом да се воде преговори, докле не стигну Турци.

Турци заиста стигоше под Кроју, али их Скендербег порази. Лошије сређе беше деспотова војска, коју потискиваше Лоредан. Сад понуде Млеци деспоту мир, да задржи свака страна што држи, а Млеци да плаћају деспоту по 1000 дуката годишње. Деспот не пристаде на те услове. Бојећи се деспотова савеза са Скендербегом, Млеци с овим закључе мир 4. окт. по коме, уз друге услове, он њима врати Дањ, а они њему да дају за то годишње по 1400 дуката. Деспоту понудише до 1500 дуката годишње. Ни сад не дође до мира и деспотов војвода Стеван Црнојевић настави с њима рат.

Али су се ствари окретале све на боље по Турке, а на горе по Србе. Не само што су Турци и Угри нападали на српске владаоце, него су ови непрестано имали и међу собом крвавих рачуна. У таквим приликама деспот Ђурађ није могао зетским пословима поклањати потребну пажњу. Которани, који су особито много страдали од Стевана Црнојевића, најпосле га приволе на мир, који он 2. јул. 1451. начини с Млечићима, који га признаду као господара зетскога под врховном млетачком влашћу и одреде му годишње по 600 дуката. У фебруарију 1452. године прими Стеван у Котору свечано златни буздован и заставу св. Марка, као млетачки војвода у Зети. Млеци тако добише сву Зету. На вест о томе пошље деспот војводу Алтомана на Стевана, али га овај у априлију сузбије, а исто тако и ђур-

ћева шуру, деспота Тому. Наново провали Тома у Зету, али га Стеван коначно порази 14. септ. Како је Ђурађ имао у исто време рата са босанским краљем, а за тим других неприлика с Угрима и Турцима, то је Стеван са те стране остао миран. 6. септ. 1456. начини Стеван и народ му уговор са Млецима, да он њима у рату помаже до Љеша, а они да Зећанима дају плату, како су давали за Балше. Још су уговорили за православне у млетачкој области, да стоје под зетским митрополитом, а да им не досађују латински бискупи.

Столицу је имао Стеван у Жабљаку.

VIII.

ЦРНОЈЕВИЋИ.

У скендербеговим ратовима с Турцима Стеван Црнојевић био је његов веран и поуздан савезник; али и осим тога догађале су се у Зети ствари, које вреди споменути. Тако 1456. године заваде се Млечићи с Леком Дукађинцем, који је био савезник напољскога краља, а овај је био у непријатељству с њима. Лека отме Дањ, где погуби млетачкога кнеза. Млеци на то обећају 1500 дуката за жива Леку, а 1000 за мртва, али се не нађе, који ће то злато да заслужи. Скендербеговим посредовањем помире се Млеци с Леком 19. фебр. 1458. Око тога времена Турци отму од Леке тврђаву Сате, али им је преотме Скендербег. Млеци је затраже од њега, пошто је Лека и ту тврђаву био отео од њих. Мира ради врати им он Сате.

Кад су 1459. године слепога деспота Стевана Бранковића протерали из Смедерева, он се склонио

у Зету код Стевана Црнојевића и ту се оженио Анђелином, кћером Арванита Комнена, господара у јужној Арбанији. Сестра анђелинина била је за Иваном Црнојевићем. У народу српском и данас живи успомена на „Мајку Анђелину“, коју је српска православна црква са врлина јој узела у своје светитеље. А посветио се и деспот Стеван, као и његови синови деспоти Ђурађ II. (Максим владика) и Јован.*)

Године 1465. умре Стеван Црнојевић и наследи га син Иван, који и данас, као Иван бег, живи у спомену у тамошњем народу. Када те године у августу Турци ударише на херцега Стевана, Иван је ударао на Млечиће, херцегове савезнике, и заузео је неке крајеве у приморју; али у пролеће 1466. године помири се и он ступи у ранији однос с њима. Те године помагао је Иван Скендербегу у рату против Турака, а 1467. године заједно су одбили Турке од Скадра. Али је турска опасност бивала све већа. Још 1459. године пало је Смедерево у турске руке; четири године за тим пропала је Босна. Херцег Стеван умре 5. јун. 1466, оставивши и онако малу државу своју подељену међу синовима Владиславом и Влатком; а 18. јан. 1468. умре у Љешу Скендербег, иза кога остао је син, који је слабо личио на оца. Млеци приме у заштиту скендербегову државу.

Турци нису могли одмах по скендербеговој смрти да нападају на Зету, јер су имали рата с Персијом;

---

*) Арванит Комнен имао је осам кћери, које су се овако поудавале: Андроника удала се за Ђурђа Кастриоту Скендербега, Гојислава за Ивана Црнојевића, Хирана је пошла за Николу Дукађина, Јелена се удала са Ђурђа Дукађина, Деспина је била за Танузијем Дукађином, Анђелином се оженио деспот Стеван Бранковић, Комита је удата за Гојка Балшића, господара од Мисије (крај између Кроје и Љеша), Катарина је била за Николом Бокалићем. (Хопф: Chroniques Gréco-Roumaines. Berlin, 1873. стр. 284.)

зато начине с Иваном уговор, ла им он плаћа данка 700 дуката годишње. Али је Иван добро знао, исто као и Млечићи, да је турска навала на њих одгођена само за кратко време. Кад су Турци очевидно спремали рат против њих и у Подгорицу, коју су у то време основали, турили 5000 војника, Иван и Млеци начине савез 1. марта 1474. уз услов, да што год у Зети освоје од Турака, то Иван да држи, а он за то да плаћа Млецима годишње 700 дуката, као што је Турцима плаћао. У мају исте године ударе Турци на Скадар и остале млетачке градове у Арбанији. Иван је са својим јунацима много помогао, те се Скадар одржа. Кад су Турци за тим заискали од херцега Влатка, да им преда своју земљу и градове, Влатко се удружи с Иваном и у почетку имали су успехе против Турака, али у продужену рату окрене се срећа против њих. Посредовањем брата Стевана, кога је Влатко 1471. године дао султану у таоце и који се потурчио као Ахмед, добије Влатко од Турака мир уз тешке услове и обећање, да ће му вратити већину очевине, ако из Зете буде истерао Ивана. Влатко по брату Владиславу извести Млечиће о том и замоли их, да му не сметају у рату, који је наумио почети с Иваном. Млеци су тада били у рату са султаном, па опомену Влатка, да ће бити боље, да се помири с Црнојевићем и удружи с њим против општег непријатеља, а Турци да су и онако варалице. До тога рата и не дође, а међу тим 1477. године једни Турци ударе на Кроју, други на Ивана, млетачкога савезника. Идуће године преда се Кроја због глади, а за тим падне Мухамед II. с великом војском под Скадар. Небројен Турчин остави кости испред Скадра, који Млеци одржаше уз иванову својску помоћ, али Турци узеше

остави Зету и оде у Млетке, препоручивши народу митрополита као старешину. Млеци му даваше незнатан ужитак, а после га затворише, што је грдио султана. Ово га озловољи и он 1500. године оде султану, од кога доби на уживање у Анадолу добра, која су му носила годишње 25,000 аспри. Ту се Ђурађ потурчио, као што су пре и после њега учинили многи српски властеличићи.

Ђурђев брат Стеван потурчио се пре њега и назвао се Скендербег. У 1514. години, као санџак бег у Скадру, добио је у управу Зету. По њему прозва се његово подручје Скендеријом. Умро је између 1526. и 1530. године.*)

Кад је зетска држава пропала и у последњој сенци својој, остао је од свију српских држава и државица само Дубровник са самосталним животом. И он је издржао све буре од непријатељских људи и стихија, да најпосле клоне, пошто је прво видео подмлађени живот државни и у Црној Гори и у Србији.

IX.

ВЛАДИКЕ ОД РАЗНИХ БРАТСТАВА

Остављајући малодушно своју земљу, Ђурађ је после четири године оставио и жену и децу и по-

---

*) Кад је Скендербег Црнојевић пашовао у Скадру, ударао је султан Селим I. на Мисир и освојио га је. Зацело је у султановој војсци био и скендербегов контингенат и у њему већина хришћана, јер су тада под султановим заставама војевали и хришћани поданици његови, а у оним крајевима тада је било мало мусломана. И ту нам се чини, да су у скендербеговој војсци могли бити и војници од племена *Његуша*, па су, освојивши Мисир и дошавши му на јужну границу, могли чути, да још даље на југ има хришћанска земља, која већ столећима брани од мусломана крст и своју слободу. Нису ли молги

тонуо је без трага у турском глибу. Није имао уздања у свој народ, него га је бездушно оставио. Брзо се за то покајао, искао је од Млечића помоћи да се врати у државу своју, где би га народ једнодушно дочекао; али су у Млецима опрезно избегавали сукобе са страшном турском силом, ако их и нису могли да избегну. Можда им није морална јамства давао човек, који је могао онако ружно да остави своју земљу и државу.

У Зети, која ограничена на високе кршне планине, поче сад да се назива Црном Гором,*) остаде као црквена старешина митрополит Вавила. Осиротели онај народ скупио се око своје духовне главе, и вазда ће цетињски митрополити остати светао узор родољубља, постојанства, мудрости и привржености

ови *Његуши* и с њима остали крштени Зећани помислити, да је боље удружити се са тим хришћанима против мухамедоваца, него ли крв лити за утврђивање над собом власти својих диндушмана? Па није ли можно, да су ови *Његуши* из Мисира доспели у Хабеш, где данас цар носи титулу *негус?* Зар није могао који *Његуш* у Хабешу својим јунаштвом и уз потпору остале дружине попети се на царски престо? Нека се не узима ово, као празна фантазија. Европа још мало зна Хабеш, али се толико зна, да у Хабешу мушки играју исто коло, које се на Цетињу игра; у Хабешу има више местних имена, која знаменито звоне на словенску; а у хабешкој области Тигру има град *Аригад*, који се у талијанско-хабешком рату врло много помињао. (Талијани га изговарају према свом начину *Аригат*, а да би место *т* изговарали *д*, казали би *Аригадо*, као што *Градо* зову и стари словенски град код Венеције.) Није случајно, да од *Аригада* југозападно на 8—10 километара има место *Серби*, а на југ од *Адигада* у истом растојању место *Негаше*. Или би онда „случај“ био ужасно људљив. Само узмимо, шта би Немци или Мађари казали, кад би се та места звала *Дајче* и *Хабзбург*, или *Мађарок* и *Арпад*. Можда се у Црној Гори сачувало и какво предање о каквим Његушима, који су у царевој војсци у Мисиру војевали „без промене за седам година.“ Вредно би било трагати за тим.

*) Мислимо, да ово име нити је дошло од Црноја, ни што је она земља Турцима црна и крвава била, него што ће бити да се Катунска звала Црном Гором, као и толике друге Црне Горе у српским земљама. Ово име ограничавало се у прве на земљу од Боке до реке Зете; а преко ове на исток звала су се независна племена бивше зетске државе Брдима.

својој вери. Народ је у избору својих духовних старешина био срећне руке, и митрополити цетињски били су као заостала оличеност некадашње зетске државе. Народ је признавао старешинство митрополитово, уважавао је његове савете, али то је и било све. Остављен себи, без признаната земаљска господара, народ се заклонио за чврсти бедем племенске своје установе, тог првог заметка државног, па је тако одолевао најстрашнијим бурама, најтежим искушењима. Хришћанска вера везивала га је у заједничком колу, а представник те вере, цетињски митрополит, могао га је у то име да побуђује на заједничка дела. И сад настаје живот у оном народу, који се може назвати светлом епопејом Црне Горе. Та епопеја још није испевана. У току столећа, у оним борбама, у којима је шака људи јуначки одолевала највећим војскама, кристализовала се у њима узвишена мисао, да су они чувари слободе и независности српске, да су они браничи народне вере, осветници на диндушманима за тешке јаде задаване српском народу. Од првога до последњега Црногорца сваки је испуњен том мишљу и том свешћу, и то га је подржавало и држи у оном љутом камењу, у оној инокоштини, никад не клонувши духом, вазда пун уздања у победу својих светиња. Најсјајнији примери мушких врлина, које нам је историја прибележила, бледе су сенке спрам црногорских дивотника, тих несравњених бораца за крст часни и слободу златну.

Одмах по ђурђеву одласку у Млетке узеше Млечићи од његових земаља оно, на што су држали да имају права, или боље рећи, што су држали да им треба: Грбаљ и Соли. Ово даде повода рекламацијама од турске стране. Скадарски санџак Фериз бој обрати се 24. јун. 1497. на млетачког великог

капетана Тривизана, да му се уступе Грбаљ и Соли као царева земља. Тривизан му одговори, да Млеци то држе као своју земљу на основу ранијих уговора са султанима, које је потврдио и садашњи султан Бајазит II, а они да ништа нису узели од Ђурђеве државе, јер хоће да су у миру и пријатељству с Турском. Бајазит се већ спремао за рат и није могао бити задовољен оваквим одговором. Међу тим Црногорци су се обраћали Млецима и искали да им даду нешто помоћи, па да ударе на Турке, који су почели са својим обичним мајсторијама да се увлаче међу њих. Већ речене године било је властелских кућа, које су прешле на турску страну. Али и бегов субаша налазио се у Црној Гори, који због Грбља није пропуштао да чини штете Которанима. Најпосле у јунију 1499. године поче отворен рат између Млетака и Турске.

Ако и јесу Турци главну силу послали на Морију, те су и Млечићи тамо имали главну своју војску, било је сукоба и у Зети. Млеци са Црногорцима удесе, да на Турке заједно ударају. Млечићи су рачунали, да је Црна Гора тада могла дати 6000 бораца (зацело без Брда). Синан, турски субаша у Црној Гори, слао је у Боку чете, да тамо чине штете, а 19. авг. ударе 800 Турака на Млечиће код Уцињa, ма се одбише, пошто изгубише 40 људи и толико заробљених и рањених. Нападање на Уцињ понови се у фебруарију 1500. године опет са турском штетом. Такво четовање бивало је и у Боци.

У јулију исте године поведе скадарски војвода Балија 2000 људи на Бар, али би лоше среће, јер га Млечићи дочекаше у заседи и он мораде уступити, пошто изгуби 100 људи. Да би се освети о за

овај пораз пође Балија наново на Бар с 5000 људи, међу којима је било и нешто Паштровића и Црмничана, али га Млечићи и опет разбише, убише му до 200 људи, многе ранише и заробише му пешачкога војводу. Наново ударише скадарски Турци 20. авг. с 1000 коњаника и 3500 пешака и пленише око Будве, али их Млечићи и опет са штетом одбише. Тако се тамо ратовало до 1503. године, а онда се учини мир и у српском приморју Турци задржаше Драч, који су добили 1501. године без боја, пошто су га грађани због помора били оставили, а Млеци задржаше Љеш, који су добили 1502. год.

У јунију 1503. године морила је куга у Котору и околини. Донели су је морнари из Пуље. За пет дана поморила је у Котору 400 душа.

Ако је Црна Гора од 1514. године и стојала под управом Стевана Црнојевића (скадарскога санџак бега Скендера), није она била задовољна. У јануарију и фебруарију 1520. године пустошила је тамо војска, коју је на непослушне Црногорце послао Скендербег. Не зна се ближе, који је крај био овако кажњен.

Пошто су Турци освојили Курдистан и делове Персије, заузели Мисир, отели Београд и Род, срушили угарску краљевину и заузели Срем и Славонију и већину Угарске, окрену оружје и на Млетке. Године 1537. почну непријатељства. Идуће године савезна млетачко-шпањолска флота уједри у которски залив и 27. окт. отме на јуриш Нови, где би заробљено 1700 Турака. За Новим отму Млечићи Рисан. У Новом оставе Шпањолци своју посаду. Овоцар Сулејман није могао отрпети. Већ 1. јан. 1539. падну четири бега под Нови, али из града испадне посада, Шпањолци и Срби, отме им све топове и

одбије их од града. У јулију дође под Нови руменлијски беглербег Козрев паша, потурчен Бошњак, са 60,000 људи; од мора стиже онамо алђерски дej Хајредин Барбароса са 30 000 људи на 200 галија. Ова велика сила имала је 80 топова; три топа бацала су зрна од 100 фуната. За 25 дана бацили су Турци у град 13,000 топовских зрна. У Новом било је 4000 Шпањолаца и Херцеговаца и пред њима Сармијенто и војвода Лазар. Први дан, кад је турска флота стигла под Нови, испадну из града Шпањолци и Срби и убију 400 Турака. И сад насташе тамо непрекидни бојеви. Кад су Турци мислили, да су им топови спремили пут за јуриш, поведе Барбароса 8. авг. ноћу 30,000 људи на град. Уз убојну вику, грохот пушака и рику топова орио се гром и хука од страшне буре, која је у исти мах беснила. Већ су Турци били продрли у доњи град, кад их хришћани одбише. Кад је свануло, лежало је 8000 турских лешева под Новим, али и 3000 хришћана. Можда би Турци после својих губитака и одустали од опсаде, али два Шпањолца пребегну Турцима и издаду, да у Новом има само још 700 бораца. Турци на то понове јуриш 10. авг. После јуначка отпора преда се Сармијенто с 300 људи. Али херцеговачки војвода Лазар, кад виде, да је све пропало, убије жену и две кћери, да не би преврнуле вером на турским мукама, њега Турци ухвате и кад није хтео да се потурчи, меташе га на муке и најпосле на коцу издахне.

Сутра дан предаду Млечићи Турцима Рисан без боја, а 14. авг. ако је и било закључено примирје, удари Барбароса на Котор, али би са штетом одбијен. Дан за тим понови нападање и опет га одбију. Он за тим одједри.

Мир се закључи 1540. године, а 26. јун. 1543. састаше се турски и млетачки комисари, да одреде границе у српском приморју. Ту не питајући Црногорце одредише, да сва Црна Гора до млетачкога приморја потпада под Турску.

Докле је овај мир трајао, снађе 10. јун. 1563. Котор велика несрећа од потреса; скоро све куће срушише се, две трећине становништва погибоше, међу њима и которски проведитур; а како се несрећа десила баш у време сајма, на који су били дошли многи трговци из разних земаља, као и многи други људи, то су и од њих небројени пропали. Ту Млеци својски помогоше, да се Котор што пре подигне.

Године 1570. понови се рат између Турака и Млетака. Турци су отимали Кипар, али су нападали на млетачке државе и у Далмацији и зетском приморју. Руменлијски беглербег насрну на Црну Гору, али га Црногорци брзо упутише натраг. Идуће године изгубе Млечићи Уцињ, Бар и Будву. Године 1572. поврате Млечићи Будву, али у миру 1573. године задржаше Турци Кипар и друга своја освојења.

Докле је ово бивало, у Црној су Гори управљали после Вавиле митрополити: Ђерман, Павле, Василије, Никодим, Ромил (око 1551), Пахомије Команин (око 1568), а око 1582. године био је на цетињској митрополитској столици Венијамин.

1591. године почне се петнаестогодишњи рат између Турака и Њесара. Код Сиска порази 12|22. јун. 1593. год. Њесарско оружје турску војску од 25—30,000 људи, коју је предводио босански паша Хасан Предојевић. Погибе до 18,000 Турака са Хасан пашом, султановим сестрићем и 11 бегова. Битку су добили Срби: вараждински и карловачки грани-

чари и сењски ускоци, а од ћесарске војске погинуло је само 43 ускока, 8 ћатана и 2 нижа официра. Сјајна ова победа, којом је обележен почетак опадању турске силе, одјекну свуда по крштеном свету, а највише међу Србима, који се на све стране ускомешаше, јер им оживе надање, да би могли ослободити се. У Банату плану 1594. године устанак, у коме пропаде 30,000 Турака, али га турска сила угуши у мору српске крви. У исто време појави се и у Херцеговини у народу покрет, коме је на челу био владика Висарион и никшићки кнез Грдан. Зацело су у том покрету били и Црногорци. Али како су тада Млечићи били у завади с ћесарем, а Херцеговци се помоћи ради обратили ћесару Рудолфу II, то Млечићи издаду ствар Турцима и ови поразе 10/20. јан. 1597. Грдана на Гацком пољу. Грдан је и даље радио на ослобођењу свога завичаја, са патријархом Јованом тражио је помоћи у Грацу, Прагу, Турину; али успеха није с тим имао.

У свима ратовима млетачким Црногорци су учествовали у не малом броју и синова Црне Горе било је у млетачким бојевима у Морији, на Ћипру и Крфу и другде. Али су Црногорци и на своју руку четовањем досађивали Турцима. Да би их укротио, скадарски паша Али бег Мемибеговић пође 1604. године са 3000 људи на Црну Гору, прегази Морачу, допре на Љешкопоље, похара и попали два села; али га ту дочекају Црногорци и зло му исеку војску, коју ноћ спасе од коначне пропасти. Ту погибе чувени јунак Шабан ћехаја, а Али паша доби рану од копља и само га добар коњ изнесе из погибије.

Ова победа и боље осоколи Црногорце и Брђане. Њихове чете продираше ћа до Пловдина, хараше на друмовима турске карване, пленише турске

касабе и вароше. Честе жалбе додијаше султану, те 1612. године пошље на Црну Гору Мехмед пашу са 25,000 људи. Ова велика ордија ништа не могаше да изради, до ли што је у Бјелопавлићима запалила једно село. Брђани одбију ову војску и добију преко 300 коња.

На ову бруку посла султан 1613. године Арслан пашу, који поведе на Брђане сав Арнаутлук са седам паша. Окупило се ту на 60,000 људи. Прво Васојевићи сузбише Арслан пашу крвавих глава, а кад он уђе у Бјелопавлиће, разбише му војску у Косовом Лугу, да је без обзира утекао с Арнаутима (10|20. септ.?). Ту су се Црногорци зло уморили секући Турке, јер су још слабо имали пушака, него су се борили копљем и мачем.

Ако су ови успеси морали и веће уздање улити у храбре Црногорце, Млеци су већ почели осећати старост, па су избегавали сукобе с Турцима, задовољавајући се користима од трговине с турском царевином. Њих Турци већ нису много ни вермали. Тако 11|21. јун. 1624. доједрише у которски залив 13 афричких гусарских галија, поробише и попалише Пераст и одведоше у робље 450 душа. Ова несрећа толико огорчи Пераштане, да су хтели да се раселе. Али им млетачка влада обилато притече, поможе им свачим да могу свој град оправити и прехранити се, сувише даде им 25,000 дуката, да могу искупити робље.

Колико су се Млеци клонили рата с Турцима (1638. године купили су у њих мир за 250,000 дуката), ипак дође до рата 1645. године. У тој невољи потражише помоћи у Црногораца, који се радо одазваше, те зло поразише Турке, који су продрли били до Котора. Тада су Млеци имали у Далмацији и у

Боци једва 5300 редовних војника и Црногорци су им одржали Боку. Ако се главни рат и водио око Кандије, било је љутих бојева и у Далмацији и у зетском приморју. У јануарију 1649. године разори млетачка флота Рисан, а у исто време узеше Брђани Медун. 5|15. маја 1654. године удари херцеговачки паша Ченгијић са 6500 људи на Пераст, али га Пераштани, свега 43 друга, славно одбише. Ту погибе 110 Турака, међу њима Мехмед ага Ризванагић с 18 главних потурица, рани их се 200. Пераштани добише 7 барјака. После три године падне Ченгијић паша под Котор и мораде уступити без успеха после два месеца дана. Мало за тим ударише на Котор скадарски и босански паша, ма их и опет сузбише Црногорци и приморци. Најпосле се у 1669. години начини мир, у коме Млечићи добише у Далмацији Клис, али изгубише скоро сву Кандију.*)

У насталом миру гледала је млетачка република да се тиме опорави, што је у Далмацији и зетском приморју настала, да православне покатоличи. Римска пропаганда успела је 1661. године, да поунијати херцеговачког владику Василија и игумна требињског; а 1679. године наложи которски провидур тамошњем канонику Болици, да православне свештенике и калуђере у Котору обучава у римској вери, а у будуће да се у Котор не пушта никакав православни свештеник или калуђер, да не би света римска вера штетовала. Пре тога већ су млетачке власти у Боци протеривале православне свештенике

*) У току овога рата, 1657. године, населе Млечићи у Пероју у Истри 13 црногорских фамилија са 77 душа и даду им неке повластице и правице, уз које су могли да очувају православну веру и свој језик. Сад их има у Пероју близу 250 душа.

и отимале православне цркве (на пр. 1672. године у Богдашићу и Ковачу). Ово је морало много цвелити цетињске митрополите, који су у свом подручју имали и млетачко приморје. Нема сумње, да су се они заузимали за своју паству против фанатизма и неправде, али немамо о томе података и извештаја.

За то време седели су на цетињској митрополитској столици Рувим Његуш (око 1631. године), Мардарије Корјенићанин (око 1659. године), Рувим Бољевић (око 1675. године), Василије Вељекрајски. Рувим Бољевић превео је Куче Дрекаловиће из римске вере на православну.

1683. године почну Турци са Ћесарем рат, који је трајао 16 година и свршио се са великом турском штетом. Јасно се видело опадање турске силе. Султанова војска продре до Беча и опколи га, али ту грдно пропе од Пољака и козака. Ово осмели Млечиће, те и они у фебруарију 1684. године објавише Турком рат. Они су и опет главну своју силу окренули на Леванат; у Далмацији и у зетском приморју имали су једва 3000 редовних војника. У Далмацији су главну силу млетачку чинили Срби, који су под својим војводом Стојаном Јанковићем задавали Турком триста јада. У Боци борили су се с Турцима у главном Бокељи и Црногорци. Ту у почетку није било већих бојева, ипак су Турци имали доста штете. Видећи, да се не може држати, турска посада у Рисну, 300 људи, дигну се 1684. године са рисанским Турцима, да траже поузданији скров. Њих стигну приморци, убију их до 200, заробе 80 и отму им све што су били понели Осим мањих сукоба у истој години у новембру падне млетачки ђенерал Валијер са 20,000 људи, већином приморца и Црногораца, под Нови и стане га бити с мора са

14 убојних лађа. Кад је војска пришла Новом, испадну из града 800 Турака, али их приморци и Црногорци у преводници тако дочекаше, да их убише 200, заробише 50, а остали у нереду утекоше у град. Због ружна времена ипак млетачка војска уступи од Новога.

1685. година прође у мањим сукобима. А у јулију 1686. године разбију приморци и ускоци код Љута Турке и многе их побију и заробе. Млетачки извештаји кажу, да се у тој прилици најбоље одликовао један поп од ускока, који је посекао 15 Турака, али и сам допао самртних рана. Мало за тим скадарски паша Сулејман навали са 10—12,000 Арнаута и 8 топова да отме Будву и Кастел Сан Стефано, али 2/12. авг. ружно прође и рањен врати се са својим Арнаутима. Идуће 1687. године Сулејман паша удари на Рисан, ма и опет не прође добро са својим Арнаутима. Међу тим ђенерал Корнаро скупи до 12,000 људи и 23. авг. (2. септ.) падне под Нови, уједно се обрати на цетињског митрополита Висариона Бајицу, да му помогне са Црногорцима. Митропотит му се вољно одазове и пошље му јаку помоћ.*) Опсада није лако ишла, јер су у граду били добри јунаци, а на стењу око града мучно је било градити опкопе и копати лагуме. У то крене се Топал паша у помоћ Новоме са 4000 Босанаца и Херцеговаца. Црногорци под Вучетом Богдановићем и Пераштани заседну код Каменога и тако дочекају Турке, да их 700 убише, сам Топал паша једва изнесе главу. Срби добише 7 турских барјака и донесоше Корнару 50 глава, које он откупи сваку

*) (Савремен немачки опис каже, да су Црногорци (и Брђани) у то време могли дати 15,000 пушака.

са 5 дуката, па их онда побије на мотке на погледу новским Турцима (5/15. септ.). Али се ови не поплашише, него и даље бранише се. Једна млетачка кумбара погоди барутану, која плану и разнесе 200 душа у Новом, а на бедему начини отвор на 30 корака. Како је Корнаро у исто време чуо, да Топал паша води нову војску на њега, нареди општи јуриш, те и отму једно укрепљење, али им Турци даље не дадоше. Сутра дан 19/29. септ. навале Црногорци на отвор у бедему и продру у град, па се у једној кући добро утврде ; у исти мах продираше и остала војска на другим странама, на што се Турци предаду. Допустише им, да под оружјем са пртљагом, женама и децом буду на млетачким лађама превезени у Бар. Из Новог изашло је 700 Турака.

На глас, да је Нови пао, протерају Срби Турке са Грахова, а устану на оружје и Бањани и Никшићи. Топал паша пошље на њих гатачког Али бега с 1200 пешака и 300 коњаника. Како је од млетачке стране на Грахово стигла једна чета војника, то Срби тако дочекају Али бега, да после упорне борбе погибе 100 Турака, 70 рани се, 27 би заробљено, уз то победиоци добише алајбарјак и два мања барјака и 47 коња. Сам Али бег једва изнесе главу. У опште пођоше тамо ствари живље. 500 Црногораца и Пераштана од 800 уцињских Турака, који су харали по Боци, убију 300 и поврате сав плен; а у октобру 5000 Црногораца и приморада разбију Турке на Требињштици и сруше у Корјенићима 72 куле.

Идуће 1688. године скупи скадарски паша Сулејман 7000 људи и пође на Црну Гору и Брда, којима су Млечићи послали у помоћ 1000 војника. Удружени с овима ударе Кучи и Пипери на Медун, докле се на њих од Подгорице упутио Сулејман,

означавајући свој пут паљењем и робљењем. У једном долу побију се и у крваву боју погибе 1600 Арнаута, Сулејман изгуби шаторове, топове, многе коње, барјаке и једва утече у Подгорицу, куда га Брђани лепо испратише. На то им се и Медун предаде.

Хотећи да се освети за овај пораз, Сулејман паша са још две паше поведе 14,000 Арнаута на Црну Гору и Брда. Прво покушаваше, да их лепим обећањима примами, а кад му то не пође за руком, поче у мањим одељењима на њих нападати на све стране. Не имајући ни у том успеха, пошље свога зета Ахмета ћехају са 3000 људи на Кучe, а сам предаваше огњу пуста села. Кучи дочекају Ахмета и после љута боја обрате га у бегство, при чему погине силан Арнаут. За тим нападну на Сулејмана, кога одвијају до Подгорице. Сулејман на то удари на Комане, али ни ту не би боље среће, јер му Црногорци побише многе Арнауте. Он на то нађе за добро, да по ноћи потражи Скадар.

За годину 1689. нема података, да су Црногорци учествовали у млетачком рату с Турцима. Узрок је могао бити у млетачкој поганији. Те године биће да су Млечићи отровали митрополита Висариона.*) После Висариона изабрали су Црногорци за митрополита Саву Калуђеричића с Очинића.

У години 1690. скупи херцеговачки паша Џин Алија 3000 људи и на сами ускрс стане палити и ха-

*) Црногорски летопис пише: „Ва љето 1687 примише Латини Нови, и то љето јепископ Висарион изведе Латине на Цјетиње у манастир провидура и кавалијера, и владику Висариона отроваше и умрије. Посем Сулејман паша од Скадра скупи војску велику и дође на Цјетиње: нађе Латине у манастир, па Латине пушти на вјеру а цркву раскопа.“ (Милаковић: Историја Црне Горе, Панчево, стр. 88) По овом летопису могло би се судити, да је све то било 1687. године, а зна се, да је Цетиње разорено 1692. године. И Милаковић (стр. 82) ставља уз Висариона 1689. годину, као годину смрти.

рати никшићку жупу. Херцеговци, који су се одметнули од Турака, ударе се с њима. Уз Херцеговце било је и нешто млетачких војника. Бој је био врло крвав: погибе 400 јаничара и 300 коњаника; Херцеговци ослободише робље, повратише сав плен, добише пуно оружја и барјака, 300 коња, заробише 50 атлија и самога Џин Алију, који се хвалио, да је однео 62 мегдана, бијући се с ћаурима. Паша је нудио откупа 3000 дуката, бињише, добре коње и сјајно оружје, али га Херцеговци не пустише, него га отпратише у Котор, одакле га однеше у Млетке. Срби су вијали Турке и многе су их побили по шумама и у планини. После ове сјајне победе продирале су црногорске и херцеговачке чете дубоко у Херцеговину и до Дрине, а Пипери отеше карван, који је од Скадра носио у Босну за војску храну и џебану.

Година 1691 имала је тамо лепих успеха. Почетком марта удари которски проведитор Дуодо са Црногорцима и Бокељима на Обод (Турци су га звали Мустафа Челебија). Турци оставе град, који Дуодо разори. На то у јунију упадну Арнаути у Црну Гору, али се вратише брзо, пошто многи погибоше и изгубише четири барјака. На то се договори Сулејман паша са херцеговачким пашом, да заједно ударе на Црну Гору. Три дана у јулију бише се Црногорци са Сулејманом, који изгуби многе Арнауте и 10 барјака и врати се у Скадар. Кад херцеговачки паша чу, како је прошао Сулејман паша, остави се Грахова и свега и врати се, откуда је дошао.

Година 1692. била је тамо особито жива. Да би пресекли четовање херцеговачко и црногорско, паша херцеговачки и босански са 400 пешака и

и толико коњаника уз одељење Татара и 4 топа ударе на Грахово, али изгубише 3 барјака, на бојном пољу оставише 60 мртвих, многи бише заробљени, и тако се без успеха врате.

Киван скадарски паша Сулејман, што је толико пута залуду ударао на Црну Гору, скупи своје Арбанасе и наново нападне на Црногорце. На руку му идоше потурчењаци на Црнојевића Ријеци. Заподене се на Вртијељци испред Цетиња крвав бој. Млетачки војвода Зано Грбичић, кога су послали били у помоћ Црногорцима, утече у Котор пре боја. У осмодневној борби паде многи јунак, не пуштајући душманина у срце Црне Горе, међу другима погибе ту и славни витез Бајо Пивљанин са 60 друга (16/26 септ.). Али сила надвлада. Сулејман продре на Цетиње. У двору, који је Иван бег саградио, било је 48 бранилаца. Три пута јуришаше на њих Арнаути и тек кад их погибе 237, могоше у двор улести, где све посекоше*.) У цетињском манастиру било је 200 Талијана, који се предаше, да их Сулејман пусти слободне у Котор, што он и учини. Калуђери су се међу тим спремили за крајност. За раније склонили су црквене утвари у велико звоно, које су закопали, нити се и данас зна где је. А у манастирски подрум снели су прах. Калуђер је стајао с мићом, да прах потпали, кад се турска војска слегне на цетињско поље. Кад је лагум плануо (18/28. септ.), погинуло је 400 Турака и сам Сулејман паша добио је рану на глави и на једној нози. Пошто тако би разорен цетињски манастир са дворима Иван беговим, Сулејман паша рањен врати се у Скадар.

*) Млечићи веле, да су тих 48 у двору били њихови рекрути; али да су то били Млечићи, не би зацело дочекали три јуриша, него су то били Црногорци, који су бранили Иван бегове дворе.

Рат се овај наставио до јуниja 1698, кад је примирје закључено. Главни бојеви нису били у Далмацији и у Зети, него у Морији и у доњој Угарској. За то време Млечићи су добили Клобук, Зупце, Попово и Требињску околину. Али у миру, који је закључен у Карловцима у јануарију 1699, могли су Млеци у српском приморју да задрже само Рисан и Нови; остало морали су да врате Турцима.

Али тих година извршен је у Црној Гори чин, који је имао најважније последице. Године 1695. умре владика Сава Калуђеричић, а на Ђурђев дан 1696. године изберу Црногорци у збору на Цетињу за владику и митрополита Данила Шћепћевића Петровића Његоша.

X.

ВЛАДИКА ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ.

С избором Данила Петровића за владику настала је за Црну Гору нова епока у њеном развитку. Ако се с одласком Ђурђа Црнојевића разишао склоп зетске државе у њене првобитне друштвене саставне делове, у племена и братства, са доласком Петровића на земаљско и црквено крмило почиње да се опет образује кристализациона точка за нову државу. Двеста година трајао је тај процес. Кроз пуна два столећа имала је Црна Гора да пролази кроз најтежа искушења, и пошто их је сва претурила и савладала, стоји данас млада црногорска држава на чврсту основу, уживајући респект од својих суседа, љубав српскога народа, који у њој гледа своју највећу узданицу. До таква резултата дошло се за два столећа уз несравњено јунаштво и беспримерно по-

жртвовање онога народа, који је за то време руководила благословена кућа Петровића.

Г. Медаковић, који Црну Гору зна боље но ико, овако карактерише Петровиће: „Кућа Петровић Његош има велике заслуге за Црну Гору. Сви су Петровићи били и остали јунаци и одликовали се у свему, а били су бескорисни и радили савјесно и поштено у корист Црне Горе. Ево има већ 185 година, од како та кућа срећно и достојно влада, али при свему томе, што је све било у њиховијем рукама, опет у тој кући нема ни једног богатог, напротив скоро све сиромаси; али то и доказује, да нијесу ишли да се обогате, већ ако што од куда добили, подијелили су и ужили са осталијема Црногорцима, нити су они прштали сиротињу црногорску. Али за то су они били уважени код Црногораца и никог ни од главара не зовијаху *господин*, до једине Петровиће. Црногорци имају неограничено повјерење у кућу Петровића, признају, да је најзаслуженија, да је најбоља, па и често изговарају: Друга ни кућа неће заповиједат', док у Петровића и ђевојке има. ... Петровића Његош мало је, али је сваки од њих јунак, а господство задобили су на сабљу; а нијесу се никоме увлачили, нити продавали своју браћу Црногорце за своје ма какве користи. Признати се мора, да је то и најпоштенија кућа у Црној Гори... Нема примјера, да су се Петровићи Његоши дали потплатити, или да су трговали са својом браћом Црногорцима.“ *)

Уз врлине јунаштва, савесности, поштења и родољубља одликују се Петровићи и као ретки држав-

*) М. Медаковић: П. П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски. Нови Сад, 1882, стр. 4, 9, 47.

ници и политичари. Са дивним разбором они су уочили велику мету своме раду и са неописаним постојанством и невиђеном мудрошћу истрајавају они у тежњи ка тој узвишеној мети. Њих у томе не поколебавају ни несрећни удари, који су у току двају столећа сналазили Црну Гору, њих не заводе ни најласкавија обећања, ни претње силних и подлих суседа. На основу, који је ударио политици дома Петровића велики владика Данило, радили су његови последњици даље. Чврста привржености светом православљу, љубав ка своме роду и његовој слободи руководиле су њих у том трудном раду. Петровићима имамо захвалити, што није утрнула и последња искра слободе, која је загревала сва српска срца својом благом топлотом, те данас са веселим уздањем погледамо у будућност. Од те изабране лозе могао је никнути изданак, који је народ уврстио у своје светитеље, као што је и Немању узео у божје угоднике, да се зањ код свевишњега моли.

Петровићи су од Херцеговине, од стара властелска колена. Два брата, Јерак и Рајич, прешла су за Ивана Црнојевића у Зету, кад су Турци овладали Херцеговином. Колевка им је била под планином Његошем у Трепчи. Данашња династија Петровића вуче своју лозу од Јераковића. Зацело су они у свакој прилици посведочавали врлине, које их и данас красе, кад је народ у свом збору 1696. године изабрао себи „за владику и пастира“ монаха Данила Шћепћевића, ако му тада ни пуних двадесет година није било. Данило је још дететом дошао у цетињски манастир, ту се постригао и узео то име место крштеног имена Николе.*)

*) Мати његова касније узела је такође монашки чин.

Још је на све стране био видан траг од пустошења Сулејман паше, и Данило, који се свога високог и тешког задатка латио са сваком озбиљношћу, настао је, да те трагове уклони, тако да је тек 1700. године могао отићи до патријарха Арсенија III. Чарнојевића, који га у тадашњој својој резиденцији, у Сечују, на петров дан са сабором српских архијереја посвети за архијереја. Већ 1701. године подиже Данило на Цетињу цркву вазнесенску, а у 1704. години обнови цетињску цркву рождаства богородице, као и манастир.

Али будном оку данилову није остала скривена опасност, која је могла по Црну Гору доћи од њених потурчењака. Црногорско предање каже, да је Ђурађ Црнојевић, кад је свог потурченог брата Станишу на Љешкопољу победио, заробио неколико потурчених Црногораца од станишине дружине, који су се опет населили у Црној Гори, али се нису вратили крсту. Кад је Сулејман паша раскопао Цетиње, он је потурчењацима предао Ријеку Црнојевића (испод Обода), чиме им је важност много порасла, јер им је онуда водом лако могла доћи потпора од Скадра, а без пазара на Ријеци многи Црногорци нису могли живети. То је могло Данила доводити на мисли, како би могао уклонити ту опасност из Црне Горе. Догађај један даде му повода, да с тиме ускори.

Биће с пролећа 1707. године, Зећани, с допуштењем и на веру скадарскога везира, позову владику Данила, да им у селу Српској освети нову цркву. Кад он тамо оде, Турци га ухвате, упрте му колац, на који ће да га ударе, па га тако отерају у Подгорицу, где га стадоше метати на муке. Молише Демир пашу Зећани и Црногорци, да поштеди владику, а они да ће га благом откупити. Зећани му гово-

рише: Ако ли, пашо, набијеш владику на колац, опоганићеш сву земљу, у којој више нигда ништа родити неће! Али те молбе не би помогле, да се паша не полакоми на откупе за 3000 дуката. Црногорци и Зећани скупише међу собом 2000, а трећу хиљаду узајмише од херцеговачког владике Саватија, и тако откупе Данила.*)

Услед овог догађаја сазрела је данилова намера за истребљење некрсти из Црне Горе. Али су се црногорским главарима чиниле прилике врло сумњиве и једва на бадње вече 1707. године приступи се послу. Који потурчењак није хтео да се покрсти, или није могао да утекне, тај је немилосрдно био посечен. Али ова крвава ноћ уочи божића није прошла без великих жртава. Тако на пр. кнез Никола Вуча Ђуров удари са Дупиљанима на тврђаву Бесац у Црмници и ту погибе са 70 друга.

Колико је овим порасло уздање Црногораца, показало се првом приликом, кад су херцеговачки Турци 1708. године ударили на Црну Гору. Црногорци их дочекају у Трњинама у Цуцама и разбију их, убију 157 и многе заробе, међу њима 36 ага. Ове заробљенике не хтеше Црногорци друкчије дати на откупе, него да им се за свакога даде по крмак, чиме се најпосле Турци и откупише.

Међу тим је Русија почела 1700. године рат са Шведском, који се провлачио до 1709. године, а тада порази цар Петар шведскога краља Карла XII тако, да је Карло без војске утекао у Турску. Ту је толико успео, да је султан Ахмед III. крајем 1710. године објавио цару Петру рат. Цар Петар

*) Милутиновић, стр. 34. каже, да је паша искао откупа 600 дуката; а народна песма каже, да су откупи били за 3000 дуката. Ми с Милаковићем узимамо онако, како народна песма каже.

изда 3. марта 1711. свечан позив на све хришћане у Турској, на Влахе и Грке, на Бугаре и Србе, да устану на оружје за своју слободу сад, кад и Русија удара на Турке. Од свију одазваше се овом позиву само Срби. Из данашње Србије накупи се на позив царев 19,000 бораца, који се дигоше да оду руској војсци, али их не пусти преко Влашке кнез Бранкован.*) У Црну Гору, а на име владике Данила и његовога брата кнеза Луке, донесоше (од прилике у јунију) цареве позиве пуковник Михаило Милорадовић, старином Херцеговац и капетан Иван Лукачевић, Подгоричанин. У тим позивима говораше цар Петар Црногорцима међу осталим:

„Будући смо се ми довољно уверили из многих историја, како су стари ваши краљеви, деспоти и кнезови, а и остала господа, не због тога само, што су од језика славенскога, па за славне били држани, него су и оружјем сами себе у свој Европи храбро прославили све до оног времена, кад су их тирани неправедно покорили; зато дакле у данашње од бога послано време право је, да и ви, угледавши се на вишеречене своје претке, стару славу своју обновите, здруживши се с нашим силама и једнокупно на непријатеља наоружавши се, да војујете за веру и отачаство, за част и славу вашу, за слободу и независност вашу и наследњика ваших. У осталом ако ко од вас у овом праведном рату потруди се, прискочивши у помоћ хришћанима, тај ће најпре добити од свеблагога бога сваку добру накнаду, а од нас милост и награду и сваки од вас биће обдарен повластицама нашима по заслугама и жељи вашој, јер ми себи друге славе не желимо, само да можемо

*) А. Брикнер: Peter der Grosse. Berlin. 1879. стр. 459.

тамошње народе хришћанске од тиранства пексијанскога избавити, православне цркве опет украсити и часни крст подићи.“

Владика Динило одмах сазове Црногорце на скупштину и овако им проговори: „Ми смо, браћо Црногорци, чули да имамо, сам бог зна колико далеко негдје на истоку хришћанскога цара, и свагда смо желили за њега и његово царство знати; али како смо у овим горама са сваке стране затворени, тако нисмо могли ни од куда ништа разумјети. Нама се досад чинило, да он за нас, као за једну шаку малога, међу змијама и скорпијама затвореног народа, не може ништа знати, и да његови посланици не би могли до нас доћи; али ево данас, благодарећи богу, његове посланике видимо, ево његове царске грамате у рукама имамо, па посланике, велим, не туђинце, него нашу браћу Србље, који нам кажу, да је Петар Велики император и самодржац од све Русије и његово царство, богом благословено, да је силније и пространије од свакојега царства на свијету. Он ратује с Турцима и не тражи друге славе, него да цркве христове и манастире ослободи, на њима часни крст подигне и да род хришћански испод љутога јарма турског избави. Ми смо дужни молити бога, да му буде помоћник, а сами узевши оружје и здруживши се с њим, ићи против општега непријатеља. Ми смо с Русима једног племена и једне вјере, па да ако се и сусједством приближимо! Оружајте се дакле, браћо моја Црногорци, па и ја исти, не жалећи ни имања ни живота, готов сам с вама поћи на службу цару хришћанском и нашем отачаству, молећи преблагога бога, да нам буде помоћник и путоводитељ.“ *)

*) Д. Милаковић, стр. 95 – 96.

Колико су се радосно одазвали Црногорци царевом и владичином позиву! Досада инокосни заточници крста и слободе, сираци без игде икога, а сад, гле! велики цар, с њима једне крви и једне вере, позива их на заједнички јуначки пир! Певајући и мећући из пушака разиђу се кућама и стану набављати сваки за себе и за своје новце праха и олова. Међу тим владика и Милорадовић преписивали су царске грамате и писали писма, те их разашиљали, позивајући хришћане пограничине, да са Црногорцима удружени ударају на Турке.

Сва околна српска хришћанска племена одазваше се радо и весело овим позивима, па удружени са Црногорцима и Брђанима опколе Турке у Оногошту (Никшићу), Спужу, Подгорици и Жабљаку. Кад се већ очекивало, да Турци предаду градове Црногорцима, дође владици писмо из Русије, да је 12|23. јулија, дакле још у време, кад је он позивао околни народ на оружје, цар био принуђен да начини мир са султаном, па зато и Црногорци ваља да престану с ратом. Владика с тужним срцем учини тако, тешећи се тиме, да се одазвао царевој жељи.*)

Срећни исход рата с Русима даде повода султану, да покуша казнити и мале руске савезнике у Црној Гори, за које цар Петар, налазећи се у незгоди на Пруту, ништа није могао да уговори. Серашћер доби налог, да још оне јесени поведе са Прута војску на Црну Гору. Али како зима наступи рано, то се одложи рат на годину. И тако у

---

*) Милорадовић је отишао из Црне Горе у априлију 1712. год. Његовим заузимањем дато је касније племство сваком Црногорцу, који хоће да се у Русији настани. Али морски капетан Аркулеј, који је у исто време био као руски агенат у Црној Гори, дао је повода жалбама, да је чинио злоупотребе с новцима и варао Црногорце.

лето 1712. године дигне се под серашћером Ахмет пашом голема војска.*) У јулију крене се серашћер од Подгорице преко Зете на Црну Гору. Владика скупи што је више могао бораца и похити Турцима на сусрет. На води Маршуљи раздели војску на троје: десно пошље Јанка Ђурашковића у гору Пржник, лево пошље Вука Мићуновића у планину Врању, он сам остане у средини поназад, да дочека серашћера. Трећи дан дође владици глас, да је серашћер пао с војском на воду Влахињу. Одмах ону ноћ крене владика војску и 29 јул. (9. авг.) пред зору удари на Турке, који се снажно стану одупирати, али сад са бокова груну Ђурашковић и Мићуновић са својим војскама. Турци се збуне и нагну бегати, али не погоде пут којим су били дошли, него зађу у густу шуму и међу литице, те их ту Црногорци немилице потуку. Једва утече сам серашћер. У овом боју погинуло је до 300 Црногораца, међу њима и славни јунак Јанко Ђурашковић; међу рањенима био је и сам владика Данило, кога је зрно погодило по левој сиси и од смрти сачувао га је само златни ланац, на коме је носио владичански крст. Турака је погинуло преко 20.000. Црногорци добише много и богато оружје и одело, и к томе 86 барјака од којих је било 24 алајбарјака.**)

Страшни овај пораз доведе султана до беснила. Науми пошто по то осветити се и Црну Гору покорити. Год. 1714. пошље на њу везира Нуман пашу

*) Број њен разно се означава, од 50000 до 107.000 људи.

**) Милутиновић стр. 58 – 64. Медаковић: Повјестница Црне Горе. Земун, 1850, стр. 45. Милаковић, стр. 99 Црногорци зову лазином место, где је оборена гора, а како су у том боју Турци лежали по пољу, као оборена стабла, то се место турске погибије од тада прозвало *Царев Лаз*.

Куприлића са 120.000 момака. Али Нуман ни с овом страшном силом не смеде отворено ударити на Црну Гору, него прибегне превари. Дошавши у септембру од херцеговачке стране на црногорску границу, поручи црногорским главарима, да му на његову турску веру пошљу неколико виђенијих старешина, да уговоре мир и уреде ствари на граници. Преграпише се Црногорци и послаше до везира 37 својих главара, а он ове задржи, па свом силом навали на изненађене и обезглављене Црногорце, који се истина храбро дохвате с Турцима, али које што је турска сила и сувише велика била, које што су остали без поглавица, а највише што нису имали цебане, буду разбијени, те се разбегну по горама и у приморје. И владика Данило склони се у приморје. Нуман паша сада пороби и попали већину Црне Горе, разори цетињски манастир и цркву (у октобру). на поведавши 2000 робља, већином женског и деце, повеша ухваћене црногорске главаре, сиђе за тим у приморје и одатле оде у Арбанију на зимовник.

Кад Турци оду из Црне Горе, врате се Црногорци на гаришта и почну градити нове куће. А 1715. године оде владика Данило у Русију, да потражи тамо помоћи у тешкој невољи. Петар Велики још је тада био у рату са Шведима и како вели у својој грамати од 19. јулија, није за то могао Црногорце наградити по достојанству и заслугама, који су на његов позив загазили у рат са султаном и због тога пострадали; али им је за онда послао 160 медаља са својим ликом, 5000 рубаља у помоћ онима, који су највише пострадали, 5000 рубаља на обнављање цркава и манастира и на исплату дуга начињена оном приликом. За будуће обећавао је цар и боље награде. Још је цар заповедио, те су Данилу дати

црквени сасуди, архијерејске и свештеничке одежде и црквене књиге, а сваке треће године да се цетињском манастиру дају по 500 руб. Пошто је пак цар био у миру с Турцима, то је и Црногорцима препоручио, да с Турцима држе мир.*)

Докле је владика Данило овако тражио помоћи своме народу, Турци су 27. нов (8 дек.) 1714. огласили Млецима рат и за тим упали у Морију, на коју је почетком 1715. године отишао и Нуман паша Ћуприлић из Арбаније. Међу узроцима, зашто почиње рат. порта је навела и то, да су Млечићи у Котор примили црногорскога владику и Црногорце главаре, кад су се склонили испред турске војске, као и да су бунтовницима (Црногорцима) давали оружја, уточишта, муниције и сваку потпору. Ако је од свега тога и било врло мало истине, него су се напротив Млечићи улагивали Турцима и ишли њима на руку против Црногораца, Турци су хтели рата, па су га и почели. У почетку овог млетачког рата с Турцима Црногорци нису учествовали, осим што их је било стало у млетачку војску за плату, пак су се уз далматинску браћу одликовали при одбрани Крфа, који су Турци 1716. године с јаком силом били опсели.

Али Црногорци не уживаше дуго мира. Године 1716. Синан паша Ченгијић с братом, с бегом Љубовићем и другим херцеговачким беговима, удари на Трњине у Цуцама. Трњинани 70 друга држаше се докле им притекоше у помоћ остали Цуце, Бјелице, Чевљани и Велестовци, те у крваву бојu надбију Турке, многе их посеку, заробе обе паше Ченгијића са бегом Љубовићем и других 70 бегова и ага уз

*) Милутиновић, стр. 65—70. Милаковић стр. 101—103.

60 Турака и доведу их уз Чево. Црногорци су хтели да заробљенике даду на откупе, али их укори Крстина, удовица Мојаша Букановића, кнеза чевскога: „Што држите те Турке, те их не сијечете? Знате, како ви онемлани хтедосте откупити вашу браћу у клетога везира Куприлића, па вам их не даде на откупе, већ их све повјеша, па он није вашу браћу заробио на јунаштво, као што сте ви те Турке, него их је на пријевару домамио! Спомените се кукавније црногорскије удовица, како им је без мужева кућити кућу! Да ли вам није срамота пуштати Турке на откупе?“ На такав укор од женске главе Црногорци посеку оба Ченгијића са Љубовићем и осталим заробљеним Турцима.*)

Кад су Турци почели рат са Млечићима, били су ови без сваке ратне спреме. Млетачка република већ је била остарила, у свим њеним удовима осећала се све то већа изнуреност. Војске није имала ни у Далмацији, ни у Морији, није имала хране у градовима, ни убојне спреме, а тврђаве су јој биле запуштене. Она је тражила помоћи на све стране и једва јој се са неколико галера одазваше папа и Малтијани. Владика Данило сам се тада старао за најпреће потребе свога народа. Кад су ове биле како тако подмирене, почео је он почетком 1717. године преговоре са Млецима. Овима је црногорска помоћ преко потребна била и владика Данило употреби ту прилику, да од Млечића задобије користи за Црну Гору и за православну цркву. Успеха је било непосредно и 2/13 марта 1717. постигне, да су Млеци пристали, да се у Котору у цркви св. Луке може служити православно богослужење; да Катуњани не

*) Милутиновић, стр 71—75 Милаковић, стр. 102—104.

пдаћају царину при увозу своје робе у млетачку државу; да Млеци плаћају по 20 сребрних дуката месечно једном изабраном црногорском гувернадуру и двама сердарима, по 10 дуката четворици кнезовима и по 5 дуката осморици кнезовима и осим тога још 24 војничке плате по 21 либру свака; да се образују три кумпаније (чете) за чување земље, али овима плата да се даје само у време рата и похода; да се Црногорцима даду 300 дугих пушака, праха и олова, као и жита.

Савремен немачки извештај пише, „да је Млечићима овај савез са Црногорцима био тако драг, да су црногорским посланицима даровали златне ланце.“*)

1718. године оде владика Данило лично у Млетке са главарима од ријечке и црмничке нахије. Овај пут био је успех још већи. Млеци признаше владици духовну власт над православнима у држави млетачкој у приморју и Зети и слободно богослужење православно, нити у томе да га узнемирује латински бискуп; православне цркве да су слободне од свака намета;**) 12 кнезова ријечких и црмничких да примају по 5 сребрних дуката месечно из которске општине; да Ријечани и Црмничани без царине увозе робу у млетачку државу; да им се даде 400 дугих пушака и толико мачева.***)

---

*) Neu-eröffneter historischer Bildersaal, Nürnberg. 1733. у Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten. Wien, 1854. стр. 246.

**) Зацело утицајем и заузимањем владике Данила издат је у исто време и дукал, којим се православним Србима у Новом јамчи за слободу вере и они се у политичним правима изједначавају са Паштровићима, Пераштанима и Жупљанима.

***) Милаковић, стр. 104—109. Овакве помоћи добијала су у то време и Брда од Млечића, који су им то давали своје користи ради, јер су им били савезници у рату. Савремени немачки извештај (в. Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, стр. 245) говори, да су Млечићи дали тада Црногорцима 6000 пушака. Ово ће бити и за Брђане, који су тада још били за себе, ако су и поступали договорно са Црногорцима.

Ко знаде узурпације римскога свештенства над православном црквом у Далмацији и Боци и злоупотребе и насиља, која је чинио католичански фанатизам над православнима, тај ће моћи оценити и труд владике Данила за православну цркву у приморју и горње успехе његове.

Како су Турци имали главна посла са Кесаријом, против које срећа их је лоше служила, то су Млечићи могли под зиму 1716. године да добију Зупце, Царину и Попово. Пошто се свршише преговори међу Млецима и владиком Данилом и склопио се савез, поведу Млечићи пред јесен 1717. године војску под Бар, којој се придружи владика Данило са 5500 Црногораца. Али прво је морао владика да сврши рачуна са Турцима, који дознавши за договарање међу владиком и Млецима, са 4000 људи ударише на Црногорце, који их развијаше. На то Турци навале са још већом силом, али их Црногорци тако дочекаше, да Турци изгубише 600 људи, осим тога заробише Црногорци 200 Турака и 6 ага. Под Баром нису могли због противних ветрова да Млечићима стигну потребни за опсаду топови и муниција, па како се међу тим од Арбаније примицала јака турска војска, то млетачка војска уступи од Бара у Боку, а владика са Црногорцима врати се у Црну Гору.

1718. године дође славни маршал Шуленбург са млетачком војском под Уцињ и стане га бити. С њим се у августу удружи владика Данило са више од 5000 Црногораца. Велика турска војска дође у помоћ Уцињу, али је сузбише Млечићи и Црногорци; погибе преко 1000 Турака. Таман да се Уцињ преда, а Шуленбургу дође налог, да престане са непријатељством, јер је у Пожаревцу мир

закључен. Сутра дан страшна олујина разбије и разнесе млетачке лађе испред Уцињa. Шуленбург се нађе у незгоди, јер ни хране није имао. Срећом бура ускоро престане и развијане лађе могоше опет да се прикуче обали. Али је Шуленбург морао прво да сузбије Турке, да би могао у лађе укрцати своју војску. Да није ту било Црногораца, би Млечићи зло прошли; за то они Данилу писмено изјавише своју захвалност. Црногорци се врате у своје планине.

У пожаревачком миру Млечићи су изгубили Морију, морали су напустити Зупце, Попово, Царину и Утово. Као у карловачкоме, тако је и у пожаревачкоме миру Кесарија грабила користи само за себе, а млетачкога савезника оставила је на цедилу. За то је република у Пожаревцу себи досудила Грбаљ, Мајине, Поборе и Брајиће. Турцима је било равнодушно, куда ће ове кнежине отићи, а неверни Млечићи тако поступише са својим црногорским савезницима. Тада је Црна Гора изгубила непосредни додир с морем.

После пожаревачкога мира настао је владика Данило да уређује своје црквено и државно подручје. Он се старао за боље суђење, као и за подмиривање духовних потреба народних. Године 1723. сагради се црквица св. Ђурђа међу Горњим и Доњим Острогом. Године за овом подиже на Цетињу благовештенску цркву. Али у том мирном раду наруши га 1727. године Бећир паша Ченгијић, који желећи осветити своје сроднике, који су погинули 1716. године, удари на Црну Гору, али се грдан врати од ње брже, него је на њу пошао. Године 1732. руменлијски беглербег Топал Осман паша удари са 30,000 људи на Пипере, којима прискочише Кучи, те га тако побише, да је већ седми дан

без обзира побегао из Подгорице. Скромни ови јунаци не приписују ову сјајну победу својој врлини, него св. Ђурђу, који се на белу коњу показао пред хришћанском војском и тиме је осоколио, а Турке устрашио.

Владика Данило преставио се 11|22. јан. 1735, а погребен је у манастиру Под-Мајине. Његово тело пренео је оданде на Цетиње кнез Данило, пошто је манастир Под-Мајине међу тим доспео под Аустрију. Као голобрад младић примио је владика Данило духовну и световну управу у Црној Гори. Пуних четрдесет година управљао је он оном земљом у најтежим приликама и увек је умео да је одржи и на најстрашнијој бури. Чисто га гледамо, како му све боље сазрева и јасније пред очи излази историјски задатак Црне Горе. Како је дивно појмио свуколику важност односа са једноверном и једноплеменом Русијом! У њој је он тражио поуздана ослонца за веру и државно и народно биће свога народа, па уздајући се у то, гледа да еманципује Црну Гору од Млечића, који су лукаво себи виндиковали неко право над независним племенима у Црној Гори и Брдима. И заиста, већ године 1717. и 1718. видимо га, где са Млецима гради уговоре корисне по Црну Гору и по православну цркву. И тај однос са Русијом није се више прекидао. Велики Петар рече, да се царска милост никад неће Црногорцима одузети, и тако остаде до данас. А од владике Данила до данас Русија нема искренијега савезника од Црне Горе. Владика Данило обновио је државни живот Црне Горе, он је положио основни камен у новој државној згради некадашње Зете, он је означио потоњим црногорским управитељима правац за њихову политику, са његовим именом скопчане су сјајне

победе на Царевом Лазу и другде, којима је утврђена црногорска независност. Најбољу сведочбу издају му Млечићи, који веле, да је он јогуница и турски непријатељ а ни млетачком дужду није велик пријатељ; да уме вешто да поступа и врло вешто да се показује као пријатељ дужду, а да вара и дужда и Турке; да је Црногорцима улио у главу, да им је спас и срећа у руском цару, а то је штетно по Млечиће: зато Млечићи веле, да му треба ласкати и давати му надежду, а радити свима могућим средствима против његових злих умишљаја.*) Јунак у боју, мудар у савету, праведан у суду, окретан политичар, уман државник, чист родољуб, ревностан архипастир, владика Данило са правом може се назвати оцем данашње Црне Горе.

XI.

ВЛАДИКА САВА ПЕТРОВИЋ И ВЛАДИКА ВАСИЛИЈЕ ПЕТРОВИЋ. ШЋЕПАН МАЛИ.

Још 1719. године, кад је у Црну Гору долазио српски патријарх Мојсија, дао је владика Данило посветити за архијереја свога синовца Саву, који после његове смрти седне на митрополитски престо. Заиста чудно, да је Данило одабрао међу својим синовцима баш Саву, да после њега управља црквом и народом. Мек, тих, мирољубан, Сава је најмање био створен за државника и судију. Последице су се брзо показале у Црној Гори.

Године 1736. зарате са Турском Русија и Аустрија. На позив Аустрије патријарх Арсеније IV.

---

*) Медаковић: П. П. Његош, стр. 2—3.

Јовановић Шакабента подигне на Турке народ у Старој Србији; Васојевићи, Кучи и Пипери скочише на Турке, али владика Сава остаде на миру. Рат овај свршио се 1739. године са више среће по турско оружје. Патријарх са некојим владикама и многим народом избеже у Аустрију, да се до смрти каје, као и Арсеније III, и да од исте болести умре, од које и овај.

Хотећи казнити Брда за њихово држање у рату, удари Ходаверди паша Махмут-беговић са 15 000 људи на Куче, али га са три стране склепташе капетани Илија Дрекаловић, Ђуро Јововић и Савић, убише му 500 људи, остале развијају. У једној кули спалили су тада до 70 главних Турака.

Како после овог рата Турци нису имали воље на нападање, то владика Сава оде 1742. године у Русију, да прими милостињу, коју је Велики Петар био одредио цетињском манастиру, а која од цареве смрти није била издавана. Петрова кћи, царица Јелисавета, прими црногорског митрополита врло милостиво и за усрдност црногорског народа према њеном родитељу даровала је Сави 3000 руб. на обнављање цркава и манастира, 3000 руб. на име милостиње цетињском манастиру до 1743. године, к томе архијерејске и свештеничке одежде, црквене сасуде од сребра и црквене књиге; сувише добио је митрополит на име путна трошка за себе и пратњу му 1000 руб. У грамати, којом царица јавља Црногорцима за ове своје поклоне, изриче она надање, да ће они све ово примити с благодарношћу, и уверава их, да им царска милост никад неће бити одузета.*) На повратку из Русије удари Сава на Берлин и ту од Фридерика II. добије златан крст.

*) Милутиновић, стр. 75—77. Милаковић, стр. 115—116.

Кад је Сава дошао у Црну Гору, одреди за свога прејемника свога другобратучеда Василија, јер су тако желили народни главари, који су увиђали, да Сава својом управом неће земљи много користи донети. Василије проведе у пећкој патријаршији све до 1750. године, а те године 22. авг. (2. септ.) посвети га патријарх Атанасије Гавриловић за архијереја, давши му титулу митрополита епархије скендеријске и приморске и екзарха светејшега трона пећкога патријаршије славеносрпске. После посвећења дође Василије у Црну Гору и одмах се прими управљања земљом и црквом, а Сава се склони у манастир на Стањевићима, где се занимао економијом. Те године, пре но што ће се Василије вратити из Пећи, ударе босански и херцеговачки Турци на Црну Гору, али стидно мораше узмаћи.

Савина слаба управа имала је међу тим своје последице. Племена и братства поступала су по својој вољи, на све стране заваде, убиства и крвне освете. Пре свега постави Василије суд, у коме су чланови били нахијски и племенски сердари и кнезови, а пред њима био је гувернадур. Увиђајући, да се без материјалних средстава слабо што може чинити, крене се Василије крајем 1750. године у Русију. Успут сврне у Карловце, где му митрополит Павле Ненадовић, према захтеву пећке патријаршије, преда неке мошти и драгоцености, које је патријарх Арсеније IV. донео из Пећи у Карловце. Из Карловаца оде у Беч, где предстане Марији Терезији и преда јој молбу, да му се издаду утвари итд. које су из Пећи однесене, како би их вратио на њихово место. (Од ових утвари неке су још биле у Араду и Карансебешу.) Још је молио царицу, да му допусти међу православнима купити милостињу

за њихову браћу у Турској. У Бечу упуте Василија натраг у Карловце до митрополита, али му не допусте купити милостињу, „пошто су рацки жители и сами врло сиромашни.“ Кад је дошао у Карловце, митрополит Павле сазове епископе у синод, па како су дошле биле жалбе на Василија, да је идући из Беча у Карловце ипак купио милостињу, да је злоупотребљавао печат пећкога патријарха, да је Грка једног произвео за трстанског архимандрита, да је оговарао митрополита Павла, као да је овај задржао неке пећке утвари: то одузму од њега патријаршки печат и пошљу га у манастир Крушедол, а међу тим пишу о целој ствари патријарху у Пећ. После три месеца дана пусте га из манастира, како се мисли, на посредовање руског посланика у Бечу, и Василије оде у Русију. Царица Јелисавета прими га врло милостиво и обдари га архијерејским и свештеничким одеждама, црквеним књигама, панајћијом у брилијантима и са преко 5000 мађарлија. Дошавши на повратку из Русије у Беч, владика Василије преда Марији Терезији 2|13. авг. 1754. жалбу на митрополита Павла и затражи задовољење. У Бечу су били пуни сумње спрам њега, јер су приметили, да је његова жалба писана истом руком, којом се иначе често служи руски посланик гроф Кајзерлинг. Они за то упуте Василија на митрополита. Како се пак исте године руско посланство било обратило на бечку владу с искањем, да допусти исељеницима из Црне Горе слободан пролаз кроз Аустрију у Русију (што ће бити владика Василије уговарао за свога бављења у Русији), то одговори бечка влада, да је она готова на пријатељску услугу спрам Русије; али примећује, да се искање Русије оснива на претпоставци, да су Црногорци посве слободни; то пак не

стоји, пошто у Бечу знају, да Црногорци морају порти данак да плаћају. Зато мисле, да не би упутно било подбадати порту против „оба савезна двора". И тако за онај пар не би ништа од црногорске сеобе у Русију, а ни владици Василију није било до даља чекања и врати се у Црну Гору 1755. године.*) Али ту затече највеће зло. У народу је био толики раздор, да су неки отишли босанском везиру Мехмед паши и у Цариград и обећавали султану, да ће они израдити, да се Црногорци од своје воље подложе султану. Василије својски настане, не штедећи ни труда ни новаца, и осујети ове ружне намере и поврати слогу у народу.

Али тим изазва гњев у Турака, који видеше, да им је он осујетио најлепше наде. Босански везир заиска 1756. године хараче од Црне Горе и 12 најлепших девојака, претећи иначе погибијом. Договоривши се с народом, Василије попреко одбије овај захтев. Везир на то пошље свога ћају са 40,000 људи на Црну Гору. Према Оногошту дочекају их Црногорци и кроз 15 дана одбијаше их, али онда мораше уступити, јер им нестало беше цебане, а нису је могли ни од куда набавити, јер Млечићи беху забранили под смртном казни продавање Црногорцима праха и олова. Харајући и палећи продру Турци у Чево. Али у највећој невољи Србин један из Рисна, (не зна му се поштено име!) крijући додаде Црногорцима неколико хиљада фишека. Обрадовани овом ненаданом помоћи, Црногорци 25. нов. (6. дек.) у зору ударе на Турке, који брзо даду плећи, оставивши табор, пртљаг и цебану. Црногорци их испра-

*) Швикер: Politische Geschichte der Serben in Ungarn. 1880, стр. 135 - 144. Види и Милутиновића, стр. 92.

тише до близу Никшића. Силан Турчин погибе, сам ћаја паша тешко рањен једва изнесе главу. *)

Априлија 1761. удари подгорички паша Бећир Османагић на Брда, да их казни, што с држе с Црном Гором. Црногорци прискоче Брђанима, победе пашу и стерају га опет у Подгорицу.

Неуморан у свом старању за Црну Гору,**) пошто босански везир би одбијен, оде владика Василије опет у Русију, поведавши тамо 15 дечака, које даде у школу. После две године врати се у Црну Гору и донесе од царице Јелисавете грамату од 13. јун. 1758. „господам сербскије земљи в Македонији“ и 1000 дуката.***) Василије ишао је за тим и у Млетке, јер су ови престали издавати плате црногорским главарима, које су по уговору са владиком Данилом имали давати. али се из Млетака вратио без успеха.

По трећи пут дигне се Василије у далеку Русију, да поздрави Катарину II, што је села на царски престо и том приликом да иште новчану помоћ, како би се у Црној Гори завела редовна управа и подигле школе. Дошавши у Петроград, разболи се и умре 10/21. марта 1766. Живео је 57 година. Погребен је у Александровском манастиру на гробљу, где погребавају петроградске архијереје. Василије био је повео са собом старог једног калуђера и свога синовца Петра, јеромонаха, да га остави у Русији, да се изобрази за управитеља Црне Горе. Ови се са два руска официра врате у Црну Гору са стварима

*) Исте године 8/19. апр одликоваше се славно Доброћани. На мору испред Атине удари гусарски шамбек са 360 трипољских Турака на тартану из Доброте, на којој је било 40 друга. Доброћани надвладаше, шамбек с Турцима оде мору на дно, али погибе заповедник тартане Марко Ивановић с 8 друга.

**) За свога бављења у Москви 1754. године, издао је Василије кратку историју Црне Горе

***) Медаковић, Повјестница, стр. 54—55.

које су остале иза владике (међу којима била је архијерејска митра и одежда, дар Катарине II), а уједно донесу 1000 руб. на име потпоре цетињском манастиру за године 1761—1766.*)

Владика Василије био је радљив и умео је до своје смрти да одржи народ у слози. Турци су много зазирали од њега. После њега Црна Гора опет спаде на владику Саву.

Године 1766. успеју Грци са својим сплеткама и султан Мустафа III. укине 13|24. септ. пећку патријаршију. Последњи патријарх Србин, Василије Бркић, пре тога утекао је на коњу Брњашу у Црну Гору, јер су му Арнаути ишли о глави. Он је прво био на Кипру на заточењу више година, и онда је враћен у Пећ оданде*).

Тих година појави се у приморју човек, који се издавао за видара, врзао се по приморју, обишао Црну Гору и најпосле се настанио у Мајинама. Почетком 1766. године почеше се о њему проносити тајанствене речи. Мајински капетан Марко Тановић поче уверавати, да је то главом руски цар Петар III, који је умро године 1762. Пошто је Тановић одлазио у Русију с владиком Василијем, то је народ мислио, да он мора знати и Петра III. У том мишљењу народ се и боље утврди тиме, што је у манастиру Под-Мајинама био лик Петра III, на који је много личио тај човек, кога су звали Шћепаном Малим.

Брзо се разнесе глас, да је у Мајинама руски цар. Народ му стаде доносити дарове, а црногорски главари јавно дођу и поклоне му се, па га позову да им каже, ко је; али им он одговори, да ће им се казати, кад се они буду међу собом умирили, јер су тада црногорска племена била међу собом за-

*) Грамата Катарине II „Господам Сербскије земли в Македонији“ итд. од 5. јул. 1766. код Медаковића, Повјестница, стр. 55—57.

**) Милутиновић, стр. 94—95.

крвљена. Црногорци на то у скупштини 8/19. окт. 1767. уговоре међу собом примирје до ђурђева дне. Кад му саопштише, шта су свршили на скупштини, Шћепан Мали поцепа хартију, коју су му предали, па љутито рече, да је он заповедио мир, а не примирје, па ако ће они мењати његове наредбе, он им у будуће неће давати ни савета, ни наредаба.

Ово импонова. У то посети Шћепана Малог владика Сава, који је желео, да Црногорци признаду његовог сестрића Арсенија Пламенца за свога будућег владику, па се препоручи Шћепану, коме овај савин поступак увећа уважење у очима народа, а Шћепан пише Црногорцима и заповеди им, да међу собом учине мир, а Арсенија Пламенца препоручи им као будућега владику. Они тако учине и пошљу до њега 60 својих старешина, да га у име народа црногорскога и брдскога признаду за цара руског и свога господара. Он је похвалио поступак скупштине, препоручио им је слогу, мир и добро владање и обећа им, да ће скоро од њега чути, ко је и шта је. У говору свом није показивао, да грамзи са царском титулом, али је није ни одбијао. Шћепана Малог походи и патријарх Василије и поклони му свога коња. На молбу владике Саве и на шћепанову заповест, патријарх посвети Арсенија Пламенца за архијереја.

У половини јануарија 1768. Шћепан Мали скупи на Цетињу народ од Црне Горе и Брда и прогласи се, да је он руски цар Петар III, али да се и у напред неће звати царем, него Шћепаном Малим. За тим оде с главарима у Стањевиће, па владику Саву стави под стражу под изговором, да је владика затајао многе новце послане из Русије. Црногорци не да нису бранили владику, него су га

још тужили Шћепану, како им је у гладној 1741. години присвојио неке земље у бесцење. Шћепан Мали врати људима ове земље, а владику опрости страже тек у марту.

Шћепан би из Мајина одлазио у Црну Гору само на кратко време. Цела ова ствар баци Млечиће у велики немир и бригу због себе и због Турака. У Котор дође главни далматински губернатор. Бојећи се буне, нису смели да Шћепана силом теразју из Боке, него су га молили, да иде са њихове земље и опрости их беде. Најпосле 12/23. апр. оде Шћепан Мали на Цетиње, а за тим на Његуше. Ту се договарао с народним старешинама и судио; одатле је издавао наредбе, којима је препоручивао слогу, а са млетачким поданицима пријатељство. Заведе највећу строгост и за малу покрађу вешао је кривца. Својом енерђијом и правичношћу толико је успео за кратко време, да су на Крстцу, куд се иде на пазар у Котор, стојали дуже време 10 дуката и нико се није усудио да их такне.*)

Кад Шћепан Мали дође на Цетиње, узнемирише суседни Турци, тим више, што је Шћепан радио да одметне Бјелопавлиће, који су тада Турцима давали харач, а на Планиници према херцеговачкој граници подигао за одбрану опкопе.*) Турци погранични жалиште се у Цариграду, а Млечићи од своје стране, да би отклонили од себе сваку сумњу, представљаше порти, како би она могла имати неприлике у Арбанији и Херцеговини од човека, који је у Црној Гори и издаје се за рускога цара.

Докле су суседни Турци почели да спремају градове, нареди султан, да се удара на Црну Гору.

*) Медаковић, Повјестница, стр. 58. Милаковић, стр. 121–125.
*) Медаковић, Повјестница, стр. 59.

По млетачким извештајима ударао је босански везир Сулејман паша са 20,000 људи од Никшића, руменлијски беглербег са 20,000 људи од Подгорице, а скадарски везир Мехмед паша Бушатлија са још две паше водио је од Плавнице 27,000 Арнаута. Црногорци веле, да је Турака било преко 100,000. Ако је и била турска сила огромна, Црногорци се нимало не поплашише, кад је она ударила на њих крајем августа, него су је свуда успешно сузбијали; али се јунаци нађоше на муци, кад им понестаде цебане. Они мораше уступити испред удружене силе беглербега и босанског везира, који попалише Бјелопавлиће, Пјешивце и Бјелице и онда падоше на Чево и тамо се утаборише. У исто време продре скадарски везир до Глухога Дола, спали 1600 кућа и ограби 54 главе, које пошље беглербегу.

Млечићи су забранили продају цебане и оружја и тога ради, као и ради сигурности од Турака, повукли су јак кордун дуж целе своје границе. Зато се надао беглербег, да ће му се Црногорци морати покорити и без боја, па заиште од њих, да му пошљу жива Шћепана Малога. Они му пошљу коња Брњаша с одговором, да је Шћепан погинуо. Тиме везира још већма нађуте.

Кад је ствар већ очајно стојала, прискочи Црногорцима танка срећа. Гром удари 2/13. нов. у млетачки табор код Будве и запали цебану; у исти мах други гром удари посред арнаутске војске, која се тиме толико препаде, да се разбеже куд' које; али Црногорци не пропустише да их часно испрате, те и посекоше 1000 глава. У исто време 500 Црногораца отму 60 товара цебане, која је ишла на Чево. То осоколи Црногорце, а поплаши везире, који нагну бежати са Чева. За њима се наклопе 3000 Црно-

гораца и далеко их испрате. У том знаменитом боју погибе 215 Црногораца, рани се до 300, а добише 3000 коња, 1300 шаторова са везировим шатором, силну џебану и храну. Народна песма каже, да је погинуло 20,000 Турака. Сам Шћепан Мали није се особито одликовао у овом рату.

Угађајући Турцима, ударе Млечићи у септембру и октобру 1768. на Мајине, Поборе и Брајиће, да их казне, што су пристајали уз Шћепана. Мајини се уклоне у Црну Гору, Побори и Брајићи предаду се, а Млечићи их 110 баце у которску тамницу, 4 обесе, 6 удавише у тамници, 24 осудише на галије на 10 година; бегунцима добра узаптише, осуђеницима куће спалише. Осим тога одузеше овим кнежинама многе слобоштине. Непријатељско расположење Млетака спрам Црне Горе показивало се сваком приликом, па су покушавали да и оружјем отму црногорске манастире на Стањевићима и у Мајинама. Црногорци нису много зазирали од лацманских војника и знали су их увек како треба одбити.

Крајем 1768. године објави Турска Русији рат због Пољске. Спремајући се на овај рат, Катарина II. позове „грчке и словенске народе“ у Турској на оружје против Турака. Од свију ових „народа“ одазваше се само Црногорци. Царичин позив од 29. јан. 1769. донео је у Црну Гору кнез Долгоруки, који се 31. јул. (11. авг.) искрцао код Спича под именом трговца Баришникова, а 6|17. авг. прочитао га је на Цетињу у народној скупштини, на коју није дошао владика Сава. Долгоруки је донео нешто новаца, медаља, чохе, око 50 товара праха, око 100 товара олова.

Црногорци се радо одазову царичину позиву и закуну се, да ће јој бити верни. За тим прочита

кнез Долгоруки друго писмо, у коме се каже Црногорцима, да је Шћепан Мали варалица и да није руски цар. Главари обећају, да неће више слушати Шћепана, него налоге кнеза Долгорукога. Али кад Шћепан сутра дан дође на Цетиње, сви главари поздраве га као господара. Због тога их Долгоруки укори, Шћепана изобличи, узме сабљу од њега и затвори га у собу до своје.

Без оклевања стану Црногорци ударати на Турке, чиме се то постигне, да од Арбаније, Херцеговине и Босне није могла никаква војска отићи на Русе, што није била мала корист.

Међу тим су главари међу собом говорили: „Долгоруки мудар је човјек, али он ће нас данас или сјутра оставити, а за владику Саву знамо, какав је — ни с њим боље, ни без њега горе, па кад останемо и без Шћепана, онда ћемо остати сасвим без главе, те ћемо се помрзјети и искрвити се са свим, а тим ћемо таман учинити на вољу Турцима, који и онако раде о нашој пропасти и да могу попили би нас у чаши воде. А Шћепан ко је, да је и какав је год, опет је за нас бољи од свакога Он зна држати нас у миру и у слози, зна доброга бранити, а злога давити, а док је тога начина међу нама и док нам је наших крша, могу нас непријатељи похарати и попалити; али покорити нас и међу нама настанити се, ље не могу никад!“ Долгоруки је знао уважити ове разлоге, па кад је 13|24. окт. хтео да одлази, ослободи Шћепана Малога испод страже, даде му патенту на чин руског штапског офицера и мундир, остатак праха, олова и чохе, нешто новаца, а остави народу писмену заповест, да управу над Црном Гором оставља Шћепану Малом. За тим у

мрак спусти се на море са својом дружином и са патријархом и одједри пут Русије.

Имајући у руци колико толико средстава, Шћепан Мали управљао је сад и боље земљом него пре. Разваљујући барутом стење за пут у Црмници, прикучи се мини, која прсне и зада му 62 ране (1771. године). У брчелском манастиру извида се, али остане хром у обе ноге, кљаст у једну руку и слеп на једно око. Како није више могао излазити у народ, то установи суд, у коме је било 12 главара, од којих су неколи седели код њега у Црмници, а неколи су ишли по народу. Да не би речене године Турци из Арбаније и Херцеговине отишли на Русе, пусти глас, да ће у Црну Гору доћи руска војска, па сазида и конаке за руске команданте.

Дубровчани су 1773. године начинили са Русијом уговор, да ће допустити, да се у Дубровнику сагради мала православна богомоља. Али Дубровчани нису марили да тај уговор изврше, јер кад је 1220. године у Дубровнику био св. Фрања од Асиза, прорекао је, да ће Дубровник донде бити независан и срећан, докле у њему не буде било православних. Руски адмирал гроф Орлов претио им је, да ће доћи с флотом и Дубровник порушити. Надајући се, да им Шћепан Мали може ваљати код Руса, пошљу му Дубровчани на дар каве, шећера, воштаница, розолије, слаткиша, одело од златотканице и господски тетриван, у ком би се овда онда дао изнети у шетњу. Али му то није за дуго било. Никола, Грк из Морије, који је код њега био слуга, заколе га ноћу 11|22. септ. 1774, подмићен од скадарског везира, Мехмед паше Бушатлије. Никола утече у Скадар, а с њиме као да су били у споразуму неки

сужњи Грци, који су пре тога били из Уцињa утекли у Црну Гору и Шћепан их је лепо примио.

Шћепан Мали имао је око 40 година, кад је погинуо. Ко је био и откуда, никад се није могло дознати. Млетачки извештаји кажу, да се казао да је из Далмације и да се зове Рајичевић. Кнез Долгоруки хвали га и вели, да је из Босне. Медаковић (по Милутиновићу) мисли, да је на сву прилику био Личанин, јер је говорио чистим језиком. А неки веле, да је био Крањац. Долгоруки каже, да га је архимандрит Теодосије Марковић наговорио, да се изда за рускога цара. Ово је он могао учинити у споразуму с другим главарима, који су знали, да владика Сава није био за народног управника. На сваки начин Шћепан Мали није био обичан човек, и да га разумни људи нису оценили као таква, нити би га Долгоруки оставио као владара, нити би га главари трпели над собом, нити би га народ и онда слушао, кад је већ дознао, да није цар. За његове управе није се у Црној Гори смело зло дело учинити. Млечићи га овако описују: „Речи су му свагда о миру, слози и наравствености, поведења је красна, одговори су му готови и мудри, главе је бистре и није без појма о управљању државом.“ Са свим уместно примећује Милаковић: Оваквима својствима могао је и без руског имена задобити себи првенство у оном народу и у оно доба.*)

После Шћепана Малог опет спадне управа Црном Гором на владику Саву, који се на њега жалио чак Катарини II. Истога месеца, кад је Шћепан убијен, удари Мехмед паша Бушатлија с 30,000 Арнаута

*) Милутиновић, стр. 93–109. Милаковић, стр. 126—141. Медаковић, Повјестница, стр. 59—67. С. Љубић: Споменици о Шћепану Малом. Београд.

на Куче и многу им штету учини. Црногорци нису могли да им у помоћ притеку. Ипак се Кучи храбро одупру и одбију Арнауте, којих погине 1000. Мехмед паша понови нападање 15|26. авг. 1776, али разбијен стидно узмакну.

Мир, који је у јулију 1774. закључен између Русије и Турске, није донео Црној Гори никакве засебне користи; али су се Црногорци тешили хришћанском победом и што су могли Босанце, Херцеговце и Арбанасе задржати, да не оду на Русе.

Немачки ћесар Јосип II, уједно у Аустрији савладар своје матере Марије Терезије, човек наглих одлука и веома жељан да шири моћ свог дома, поклањао је особиту пажњу српским земљама на илиричком тропољу. Аустријски министар барун Пинтер позове 1778. године гувернадура Радонића у Беч, да се начини између Аустрије и Црне Горе као неки савез. На жељу Марије Терезије (управо Јосипа II) поднесе Радонић у споменици ове услове за удружење Црне Горе с Аустријом: Ко је Аустрији непријатељ, тај је непријатељ Црној Гори; Црногорци остају слободни са својом управом и својим судовима; Црногорци не плаћају никакве порезе; ако Турци буду побеђени, Брда и све до Бојане спаја се са Црном Гором; Црна Гора коваће свој новац под окриљем Аустрије; гувернадур, митрополит, сердари, војводе и кнезови примају од Аустрије плату; на трошак Аустрије одржаваће се у Црној Гори 300 Црногораца под оружјем ради сигурности од Турака; у случају рата с Турском Аустрија ће дати Црногорцима праха, олова и оружја; при закључивању мира учествује и Црна Гора; у случају рата Аустрије с другом силом даће јој Црногорци војске, колико могу, али сви официри биће Црногорци и

примаће плату од ћесара и ова црногорска војска неће се мешати с осталом аустријском војском. Ове услове потврдила је Марија Терезија, али које њена смрт, које промена у владичанству црногорском, а највише то учини да од тог уговора не би ништа, што гувернадур није прво питао народну скупштину, него је поступио о својој глави.*)

Владика Сава умро је у дубокој старости у фебруарију 1782. Последњих година помагао му је у управи народом његов синовац архимандрит Петар. Владика Арсеније Пламенац није био за управу земљом, а наскоро после Саве и он премине. На чело цркви и народу у Црној Гори стане архимандрит Петар Петровић Његош.

XII.

ВЛАДИКА ПЕТАР I. ПЕТРОВИЋ.

Црна Гора добила је опет управника, какав јој је требао. Исте године, које је владика Сава преминуо, крене се архимандрит Петар у Русију да се завладичи: али пошто од рускога посланика у Бечу није добио пасош, то пође у Карловце до митрополита. Несрећом изврну му се испред Карловаца кола и он сломије руку, због чега је боловао шест месеци. Кад се исцелио, завладичи га митрополит Мојсија Путник 13|24. окт. 1784.

---

*) Вацлик: La souveraineté du Monténégro. Leipzig, 1858, стр. 73—75. И Милутиновић, стр. 110, помиње ове преговоре, после којих дошли су са гувернадуром људи из Беча, који су на Стањевићима провели девет месеци и од Црне Горе план начинили; а донели су били и штампарију, која није прорадила, па кад су полазили, поклонили су је гувернадуру, а овај је продаде неком у Боку.

Те године умре скадарски везир Мехмед паша Бушатлија и у везирству га наследи син му Карамахмуд. Владика Петар дознао је, да нови везир намерава ударити на Црну Гору, па је гледао, да откуда набави праха и олова. Тога ради упути се у Русију, где је познат био са Србином ђенералом Симеуном Зорићем. Овај га на свом имању у Шклову дочека што усрдније и пише свом брату у Петрограду, да за црногорскога владику спреми што господскији стан. Брат учини по ђенераловој поруци и у то име потроши преко 30,000 руб. Кад владика оде у Петроград, снађе га тамо беда изненада. Кнез Потемкин, свемогући љубимац Катарине II, није се живио са Зорићем, па дознавши, да владика долази од његовога такмаца, нареди полицији, да га за 24 часа уклони из Петрограда и отпрати до границе. али не преко Шклова. Кад је царица чула, како је владика непристојно уклоњен из Петрограда, пошље за њим једног пуковника да га моли да се врати, али владика одговори пуковнику: „Чуствительно благодарим на позиву њеног императорског величаства, али ја нигда више за живота мога у Петроград доћи нећу; а њено императорско величаство нека је увјерено о мом топлом усрдију и привржености к једноплеменом и једновјерном славенском царству. Презирем све личне увреде; народна светиња и слава његова не може се из мог срца и мог чуства нигда изгладити, све да би се и веће непристојности мени, као Петру, чиниле. Срећан био сјајни престо и цијели славом дичећи се народ руски, који моје срце од постанка љуби, а и у будуће до гроба љубити прекинути неће.“ Пуковник се врати царици без владике.*)

*) Медаковић, Повјестница, стр. 69—72. С овога пута донео је владика Петар у Црну Гору кртолу (то је по немачком *картофел*, као што је и друго име крумпир од немачкога *грундбирн*).

Налазећи се у Немачкој на повратку из Русије, добије владика из Црне Горе црне гласе. Како је земља подуже била остала без врховне главе, то у њој настане највећа неслога и завада. Бушатлија је овај раздор још већма потпаљивао, а кад му неки дођоше и позваше га, да узме Црну Гору, дигне Махмуд паша у мају 1785. војску. Црногорци се везиру без успеха одупираше, јер међу њима не беше слоге, те у јунију везир преко љешанске и ријечке нахије допре до Цетиња, где манастир похара и запали. Осим тога у катунској нахији похарао је и попалио Чево, Велестово, Бјелице, Кеклиће и Бјелоше; Његуше је оглобио с 1700 дуката. Док је Карамахмуд био на цетињском пољу, честитао му је которски провидур у име млетачке републике на тим успесима. Са Цетиња сиђе Бушатлија преко Ловћена у приморје и чинећи насиља Брајићима и Паштровићима, оде натраг у Скадар.

Кад се владика Петар у фебруарију 1786. вратио у Црну Гору, затекао је у најжалоснијем стању. Осим катунске нахије ухарачио је везир скоро сву Црну Гору. На Цетињу није владика имао куће за пребивање. Ту је сад Петар развио свој благословени рад. Не употребљавајући никаква насилна средства, он је дању ноћу обилазио сва племена, усрдним речима мирио их, саветовао их на слогу, будио у њима старе врлине. У томе није штедео никакав труд и излагао се многим опасностима. Само међу Чевљанима и Бјелицама умирио је 74 главе. На савете његове откажу Црногорци хараче Махмуд паши и прогласе се опет независни.*) Махмуд паша није могао да их због тога казни, јер како се још његов

*) Медаковић, Повјестница, стр. 74—78.

отац био одметнуо од султана и био се са царевом војском, тако је пошла војска и на одметника Махмуда (1787. године). Док је опасност трајала, Бушатлија је дао на оставу своје благо у Црну Гору, а кад је опасност прошла, добио га је натраг целокупна.

У то време све су се већма кварили односи између Турске и Русије и у августу 1787. објави Турска Русији рат. Аустрија, као руски савезник, објави Турској рат од своје стране у јануарију 1788, а 1|12. марта исте године дође у Црну Гору ћесарски капетан Филип Вукасовић, да Црногорце и одметника Махмуд пашу покрене на рат против Турске. Вукасовић је донео око 100,000 дуката, а крајем марта стигоше 200 Оточана и 200 Личана граничара са 4 мала топа, житом и муницијом. На искање вукасовићево сазове владика на 12|23. марта народни збор, у коме се прочита позив Јосипа II. на Црногорце, да верују Вукасовићу, јер је ћесар дигао војску, да ослободи хришћане од Турака. Црногорци су били готови загазити у рат, али владика Петар устручавао се да зарати, јер отуда није очекивао какве користи по Црну Гору, а ни од Русије није имао никакве поруке. Вукасовић понуди владици и половину новца, који је био донео, опоминьући га, како је у оскудици; али му владика одговори: „Нема тога блага у свијету, нити ће га бити, за које бих ја крв мога народа продао, а свој образ пред свијетом оцрнио; радији сам у убоштву умријети, но стидно живјети у изобиљу.“ О овоме јави Вукасовић у Беч, а и владика се обрати руском посланику у Бечу, да му се јави, шта руско царство мисли о томе, јер ако је Русија у рату с Турцима, он је готов у свака доба подићи крст и мач на Турчина.

У то дође извештај од рускога посланика у Млецима, да Русија ратује с Турском, а мало за тим дође руски изасланик Тутолмин са позивом царице Катарине II. од 14. марта на Црногорце да ударају на Турке, као и са панајћијом, коју је царица послала владици. Кад Црногорци разабраше царичине поруке, ударише у весеље, да се Вукасовић дао у чудо, гледајући, шта Црногорци чине на голу реч Русије. Пошто Тутолмин виде, да су се Црногорци одазвали царичиној жељи, оде, препоручивши им Вукасовића, да га у свему слушају.

За Вукасовићем дошао је у Црну Гору ћесарски саветник Брођар (Brogniard), да буде као дипломатски посредник у преговорима са Бушатлијом. Владика и други Црногорци опомињали су Брођара, да се остави друговања са Бушатлијом, али овај, уздајући се ваљда у своју дипломацију и још више у 50,000 дуката и у друге богате дарове ћесареве, што их је носио везиру, оде у Скадар са два ћесарска официра, једним црногорским главарем (Бурашковићем?) и једним калуђером (Војиновићем или Војводићем?). Везир их дочека што лепше, ту начине и потпишу уговор, паша их лепо обдари, а за ћесара даде им дугу пушку и две леденице. Брођар се крене 9|20. јун. из Скадра, али близу црногорске границе стигну га Арнаути, које је за њима послао везир, прво посеку црногорског главара, онда остале, поодсецају им главе и донесу их у Скадар везиру с оделима и даровима. Везир пободе главе на скадарским бедемима.*)

*) Милаковић, стр. 150 вели, да су „сви до једног“ потучени, а аустријски извештаји кажу, да је „сумњиви“ калуђер остао здрав и читав.

Овај и зацело и други томе слични поступци вукасовићеви причинили су, да се владика с неколико главара уклонио на Стањевиће, а Вукасовића оставио да ради како зна. Пре тога одредио му је на његово искање стражу од добрих јунака, које је Вукасовић плаћао. Многи Црногорци слушали су Вукасовића, али Брђани, који су тада држали са Бушатлијом, поруче му на његове позиве, да они неће ни једног фишека изгорети на Турке, докле их не то не позове владика. Вукасовић замоли на то владику, да му пошље писма на нахије, на острошког игумана, на Брда и Херцеговце, и владика му учини по жељи.

Кад Црногорци и Брђани добише писма од владике и од Вукасовића цебане, хране, нешто новаца и многа обећања, они затворе Турке у градовима. На тај глас крене Махмуд паша војску и удари на Пипере, којима прискоче Кучи, те га разбију и отерају у Спуж, где он остави неколико војске и врати се у Скадар. У то крену се Турци од Херцеговине и тим олакшају Арнаутима. Али гласови, који су Вукасовићу долазили о кретању турске силе, баце га у бригу и он се опет обрати на владику, молећи га да му дође на договор. Владика му се одазове жељи и дође са Стањевића на Цетиње, а оданде с Вукасовићем оде у Бјелопавлиће. Обрадовани Црногорци и Брђани затворе са граничарима Спуж. Једно одељење оде под Жабљак и баци ватру у њега. Турци су из Спужа испадали, али су увек били сузбијени са штетом. Исто тако пролазили су они, који су Спужу долазили у помоћ. У једном таквом покушају изгубили су 300 људи и погинуо је брат Махмуд пашин.

Видећи Вукасовић, да не може да освоји ни један град, уз то да се Латини Арбанаси не одзивају његовим позивима у име ћесара, а највише узнемирен гласом, да Бушатлија купи на њега војску, остави се Спужа и повуче се према Цетињу. Кад Црногорци и Брђани то осете, натисну се за њим, стигну га у Загарчу и било би свашта, што им је дату веру погазио, па их сад оставља, пошто их је завадио с Турцима; али владика посла свога брата Сава, који умири Црногорце. Кад Вукасовић стиже на Цетиње, опколише га Црногорци, јер им је премного био обећавао, а премало учинио. Из те незгоде опростише га 25. јул. (5. авг.) два руска официра (потпуковник Ивелић?), који су тај дан тамо стигли и уверавали Црногорце, да је Вукасовић послат договорно од аустријског и руског двора. Са Цетиња оде Вукасовић на Ловћен, где остаде десетак дана, да му се војска опорави, а крајем августа ноћу и крадом спусти се у Котор, где се навезе на море. За своје јунаштво и вештину показану у Црној Гори Вукасовић је произведен за мајора и добио је војнички крст Марије Терезије. Повео је неке Црногорце, које је узео у врајкор, којим је за тим командовао у Лици, а у септембру 1789. отпустио их је кућама.*)

*) Медаковић Повјестница, стр. 78—83. Милаковић, стр 146—155. Ваничек: Specialgeschichte der Militärgreuze, III. св. стр. 424—426. Österr. Militärzeitschrift за 1828. годину Аустријски извештаји представљају ствар тако, као да би Вукасовић чудеса починио, али су га Црногорци издавали! Описују владику Петра, да је био у договору с Махмуд пашом! А знају и то да причају, како су се два Црногорца ушуњала у вукасовићеву собу и хтела да га убију, али се препадоше од његова пиштоља те их он предаде стражи! Има и других приповедака, да их ни Стенли не уме лепших причати о свом путовању по Африци.

Док је Вукасовић још у Црној Гори био, долазио је руски потпуковник гроф Марко Ивелић, родом из Рисна, и донео је печатане позиве Катарине II. на „Србе, Црногорце и остале житеље народа словенскога“, да устају на оружје. 1789. године пише Ивелић Требјешанима да ударе на Оногошт. Њима је то право било, али не могући сами освојити град, замоле помоћ од владике Петра и он им пошље са гувернадуром Јоком Радонићем 2000 Црногораца и Брђана, који су само могли Требјешане да закриле, да узмакну с нејачи и стоком у Пјешивце. Турци запале и разоре Требјесу, а Требјешани, 35 породица, сместе се у Бјелопавлићима, а после две године у доњу Морачу, а годину дана за тим у горњу Морачу међу Ускоке. Из Херцеговине и Босне ускакали су к Ускоцима многи добри јунаци, који су досађивали колашинским и никшићким Турцима, који се договоре, да истребе Ускоке. Јулија 1795. скупе велику војску и уз издајничку помоћ прикуче се ноћу селима и стану палити куће и колебе, па после шенлука пођоше натраг са пленом и робљем. Ускоци и Морачани стану се кликовати, искупи их се 30 друга на тесно ждрело, куда су Турци морали проћи. На том ждрелу пропаде силан Турчин; Ускоци добобише 37 турских глава, а касније су налазили многе турске лешеве у планини. Али се Требјешанима није свиђало ни међу Ускоцима. Њихови људи ишли су 1794. и 1796. године у Русију ради пресељења. Цар Павле особито је љубио Србе и одобри, да се у Русији могу населити Требјешани и остали херцеговачки ускоци. На тај глас спреме се из Брда 200 породица да се селе у Русију; али владика Петар побоја се, да ће тиме Брда ослабити, па Брђане стане одвраћати од сеобе, и тако 1804. го-

дине одселе се у Русију само 22 фамилије Требјешана.

Ивелићева непромишљеност расели тако читаво једно ваљано племе.

Међу тим се везир Карамахмуд паша после свога посла са Вукасовићем помирио с портом, па се у августу 1789. с 8000 Арнаута кренуо у Босну у помоћ султановој војсци. Чим чуше Црногорци, да везир креће војску, изађу му у сретање. Кад везир виде Црногорце, пусти телала по војсци, да се нико не усуди задести Црногорце, јер он иде на Немца. Давао је новац, да би намамио Црногорце и Брђане, да му појачају војску, али му ту намеру осујети владика Петар. Пошто у сваком пограничном граду остави по 400 људи, мудро обилазећи Црну Гору и Брда, дође Бушатлија у Босну, где му босански везир преда сабљу, коју му је на дар послао султан. Кад Карамахмуд оде с војском у Босну, ударе Црногорци и Брђани у октобру на Подгорицу и Спуж. Везиров брат пође градовима у помоћ са 6000 Арнаута, али ове Црногорци 3|14. нов. склептају са две стране, многе побију, још више их ране, остали Арнаути разбегну се. У то Црногорци освоје Спуж. Сад везиров брат понуди Црногорцима мир и да им се уступи Жабљак са земљом до Спужа и Подгорице, али да за то плаћају Турцима данак. Наравно да су Црногорци одбили ове понуде, али не имајући начина да Спуж држе, запале га и оставе га.

У то време дође из Стамбола у Скадар један капици баша, који позиваше Арнауте и Херцеговце Турке, да листом иду на Немца. И једни и други изговараше се, да због Црногораца не могу своју земљу оставити без одбране. Ипак требињски забит

Осман Бегзадовић спреми 4500 брава оваца и 800 волова, па свом сину даде 300 људи, да ту стоку отера царевој војсци у Босни. Али су Црногорци за то дознали, па их 600 заседну у планини Синјавини и кад османов син онамо стиже, оборише ватру убише га с 11 Турака и онда навалише на пратњу, Турци се без отпора разбегоше, тако да Црногорци добише сву стоку, а само их се двојица ранише.

Међу тим је у Босни настало примирје и Махмуд паша враћао се оданде на зимовник са својим Арнаутима. Није смео да удари преко Гусиња и Плава, јер га је тамо чекао Махмудбеговић, да му се освети за очину смрт. Пође дакле на Никшић с намером, да прође кроз Црну Гору. Кад стиже у Жупу, чу, да су Црногорци изашли да га дочекају. Он им нуђаше 20 ћеса, да пусте, да на миру прође у Скадар. Црногорци одбише понуду. Сад се паша нађе у невољи. Настало зимње доба, војска му оскудева у свачему, јер Жупа не може да храни толики свет, а од Скадра ни помислити да му дође помоћ. Бушатлија замоли сад Дубровчане, да допусте, да део његове војске преко њихове земље дође на море и тамо у лађе да се укрца. Дубровчани му одобре, али за сваки случај спреме своју посаду и грађане. Арнаути су долазили и укрцавали се неколико дана у најмање лађе њих по 100 до 200. Били су у врло жалосну стању. Који су имали коње, продавали су их за неколико гроша под седлом и такумом. Ове Арнауте водио је пашин синовац. А Махмуд паша одабрао је најбоље своје војнике и обилазећи с њима Црну Гору и Брда, срећно умакне Махмудбеговићу и у Скадар стигне почетком децембра.

Те године рано је пао многи снег у Херцеговини и никшићки Турци истерају у Рудине своју

стоку на зимовник. Искупе се 2000 Црногораца и и 9|20. дек. ударе на Турке чуваре, убију их 26 и отерају сву стоку. Кад су делили стоку, дошло је на свакога по 4 вола и 32 брава оваца.

На шест дана после тога ударише Црногорци на Жабљак. Од Скадра похита Блатом помоћ на 16 лађа, на свакој по 40 Арнаута. Зарана их опазе Црногорци, те Петар Буканов крене пред њих на 8 фркета и заседне у Одринску Гору, па кад се Арнаути онде искрцаше, тако их жестоко нападне, да се они збунише и натраг у лађе потекоше. Црногорци посекоше 18 глава и отеше 5 лађа, у којима нађоше 38 мртвих. Остале скадарске лађе утекоше. У то стераше и Турке у Жабљак, који имаше 42 мртва и рањена.

Као што се види, у 1789. години није у Црној Гори престајала борба. Највећа је невоља била за прах и олово. Владика се с разлогом могао надати, да ће му тога дати Аустрија, којој је црногорска диверзија доносила неоцењене користи. Тога ради пошље у Трст и Беч. Али његовим изасланицима одговорише, да за новце могу добити праха и олова, иначе на поклон нема. Сад владика даде у залог скупоцену митру, коју је владика Василије добио на дар од царице Јелисавете, и тако набави праха и олова. Тим начином ова митра пропаде.*)

Пошто се Махмуд паша мало одморио, пошље у Црну Гору људе са понудом, да се примирје начини на годину, пошто су и цареви уговорили примирје на исти рок. Црногорци одбише везирову понуду, што везира тако расрди, да на Црну Гору

---

*) Ми мислимо, да је речена митра заложена у 1789. години, а не у 1790, јер Леополд II, који је у фебр. 1790. сео на престо, послао је џебане у Црну Гору. (Милаковић, стр. 156.)

пошље 12,000 Арнаута, али ови не смедоше ништа почети, кад видеше Црногорце спремне. Сад сам везир дође војсци и 28. јан. (8. фебр.) 1790. поведе је на Брда. Одбијен после крваве борбе, повуче се на Подгорицу, одакле пређе у Спуж и удари на Команe, где Арнаути убију неколико чобана и отерају нешто стоке; али кад Црногорци стигоше, убише до 200 Арнаута, добро их повијаше, повратише своју стоку и још отеше Арнаутима неколико стотина грла, сувише запалише четири арнаутска села. У том боју погибе војвода Ђурашковић са 22 друга. У исто време ударише и Арнаути од Бара на Црмницу, али изгубише 34 друга и вратише се брже боље, откуда су дошли.

Те године били су чести мањи сукоби, који су се свршавали с турском штетом, али дуги овај рат почео је јењавати. Аустрија је међу тим добила на врат Французе, а Русија Шведе, те се са Турском начини примирје, а за тим мир (Аустрија у јулију, Русија у децембру 1791). Турска је ту врло мало изгубила. Црна Гора у међународним уговорима и опет не би споменута, али је она и овога пута изашла из рата са више поуздања у себе.

У Црној Гори настала су сад мирнија времена, ако и нису никад престајале мање пограничне задевице, као ни заваде и крвне освете у земљи. Али 1796. године појави се озбиљнија опасност. С пролећа поче скадарски везир купити војску, не казујући, куда ће. У Црној Гори и Брдима мислили су, да ће на њих, јер је имао за доста шта да се свети, а и мучно му беше, где се опет ослободише не само они крајеви црногорски, које је пре десет година био ухарачио, него и Брда. Владика писмом замоли пашу да му одговори, на кога купи војску, па ако мисли

ударати на Црну Гору, или на Брда, нека се прође сиротиње. Везир му одговори, да он не купи многу војску и да мисли на Пипере и Бјелопавлиће, па препоручи владици, да им не даје помоћи, претећи му иначе „љутом Арбанијом“. Владика на то поручи, да он не може да не помогне Брђанима, па опет опомиње везира, да се остави сиротиње, и сећаше га, како му је за оно, што је Црногорцима зла и срамоте учинио и цркву и манастир на Цетињу спалио и разорио, добра чинио, кад је везиру од цара мука била дошла; али везир не осврташе се на све то и крене војску пут Подгорице. Пипери и Бјелопавлићи пошљу журно неколико старешина до владике, иштући џебане и помоћ. Владика сазове на збор црногорске главаре и ту се свечаном заклетвом заверe, да ће сложно са Брђанима бранити своју слободу. Брђанима даду потребну џебану а за њима крене се и владика. У Слатини на Зети окупи се за неколико дана до 8000 Црногораца и Брђана. Међу тим стигне Махмуд паша са до 23,000 Арнаута под Височицу више Спужа, на два сата од српскога табора. Девет дана гледале су се тако обе војске. Можда је Махмуд мислио, да ће се Срби поплашити од његове силе. Зором 11 22. јул. крене везир војску на Србе.

Владика је своју војску осенио крстом, причестио је и обадрио беседом, у којој међу осталим и ово рече: „Ево смо дошли, мили моји витези и честити јунаци, да с непријатељем нашу крв пролијемо; дошли смо, да освјетламо образ пред свијетом; дошли смо, да покажемо непријатељу наше вјере, нашег имена и наше предраге слободе, да смо Црногорци, да смо народ, који драговољно за своју слободу бори се до посљедње капље крви... Слободне

горе не рађају страшивице, већ дичне витезове, који знаду цијену јунаштва, који знаду цијену народног поноса и славе... Ви сте, драги синови, слободан народ, ви немате награде друге за вашу свету борбу, до обрану своје слободе; ко се за другу награду бори, оно није племенит јунак... Зато на оружје и на крваво поље, мили витези! да покажемо непријатељу, што су кадре јуначке горе, да покажемо, да у нама неугашено српско срце куца, српска крвца ври је, да покажемо, како горскије јунака мишица јунаштвом надмашује на бојном пољу сваког душманина!" *)

Бојак се почео у 6 часова ујутру и трајао је пуних 9 часова. Окрепљени благословом светога владике и његовим одушевљеним речима, Срби најпосле разбију тројином веће Арнауте и преко Мартинића стерају везира у Спуж са нешто војске; остали Арнаути прсну на све стране. Сам Спуж падне Црногорцима шака, али га они не задрже, не имајући начина, да држе посаду у њему. Од „љуте Арбаније" везирове погибе преко 2500, међу овима 2 паше, 67 бегова и ага, 1 шеих, 28 хоџа. Црногорци изгубе један барјак, а добију 3 алајбарјака, 15 других барјака и много богато оружје. Многи Арнаути допали су рана, међу њима и Махмуд папа. У потери наиђе владичин брат Саво Марков на везировог синовца Мемед пашу Кокотлију, који је био сила од човека, те се ухвате у коштац; срећа послужи Сава, те се паши оклизне нога, а Саво га у тај мах шчепа за врат и ножем му откине главу. Црногорци су имали 23 мртва и 26 рањених.**)

---

*) Целу дивну беседу владике Петра види у Медаковића, Повјестница, стр 92—93.

**) Медаковић, Повјестница, стр. 89 – 95. Милаковић, стр. 161 - 164.

Певајући и мећући из пушака, дође победна војска на Цетиње, где се одслужи благодарење богу на дарованој сјајној победи, као што су се и у свима црквама одавале свевишњему молитве топле захвалности. За победу јави се Катарини II, која владици посла честитку. Узвишено расположење у народу употреби владика, да би се нешто реда завело, те у народном збору 6|17. авг. прими се закон у 16 чланака, који се највише тиче убиства и крвне освете.

Али се Петру не даде, да у миру ради на добру народну. Кипећи осветом, Махмуд паша, чим извида рану, скупи нову војску до 34,000 Арнаута, намеравајући да наново разори Цетиње. Уза се имао је седам француских официра. Првих дана септембра изађе с војском у Зету на Дољане. Кад то чује владика, одмах позове Црногорце и на Вучјем Студенцу искупе се око њега за неколико дана до 4000 Катуњана. Везир је по 2000 људи послао на Пипере и Бјелопавлиће, те ови нису могли доћи владици; а Куче је знао да добије златом, те су они били у везировој војсци. Владика се намести код брда Бусовника. Са Љешњанима, Ријечанима и Црмничанима имали су Црногорци близу 6000 пушака. 22. септ. (3. окт.) пред бојак владика беседом осоколи своје јунаке: „Ево опет дође вријеме, да покажемо освједочену храброст и достојну обрану наше слободе, коју су нам наши предци вјерно дохранили. Мене ваша освједочена храброст код Мартинића увјерава, да ћете још силнији и мужаственији у овом другом сраженију бити. Ваше су мишице већ огрезле у крвавој непријатељској ријеци. Вас су непријатељи као љуте рисове разјарили и у вама силни дух храбрости, дух витештва дише. Данас са радосним чуством очекује наш мили род ваше витешке

подвиге вијенцем побједе увјенчане чути, а по том да ви достојне пјесме спјевају и вијенце славе плету. Не устежите у жестокој битки ваше крјепке мишице, које су се навикле јуначки мегдан дијелити. Ви и сами знате. да су се Турци од вазда бојали, а и сад се боје Црногораца, боје се српскијех витезова, који нијесу вични црним образом на свој се дом повраћати.“ *)

22. септ. (3. окт.) у 8 часова ујутру почну Арнаути нападати на средину, где је владика био с 3000 Катуњана. Ови се повлачише полако, а онда сложно с оба крила навалише на Арнауте. Ту се мало пуцало, него је радио нож. Пљусну крв потоком и лила се пуна три часа. Арнаутске лешине лежале су као сноп̀ље, док Арнаути нагоше бегати, а Црногорци се за њима натиснуше.**) У бегању ухватише Махмуд пашу и Богдан Вуков из Залаза, „најгрђи Црногорац“, одсече му главу. Глава се и данас чува на Цетињу, а трупину му спалише у његовом табору. Арнаута погибе преко 3400, међу њима 74 бега, алајбега и аге. Небројени бише рањени. међу њима везиров брат Ибрахим; многе однесе валовита Морача. Црногорци су многе заробили, али су их све побили. Добише 15 барјака, много скупоцено оружје и богато одело. Црногораца погибе 32, рани се 62. Побожно чуство народно приписивало је ову побједу чуду и леђенда каже, да су Црногорци у том бој̀у видели пред својом војском војника на белу коњу, како је таманио Арнауте.

---

*) Целу ову необично снажну бесед̀у саопштио је Медаковић, Повјестница, стр. 98—99.

**) Веле, да су у одсудном часу Кучи, који су били у везировој војсци, оборили ватру на Арнауте и тиме их сасвим збунили.

Сјајна ова победа над шест пута већим непријатељем пронела је славу црногорску по свој Европи, а Брда је за увек опростила Турака. Њом је био трајно осигуран темељ од зграде, коју је подигао владика Данило. Владика Петар дао је после битке разменити 200 дуката у талире и давао је Црногорцима награде по талир за сваку главу; али дабогме да то ни издалека није могло дотећи. Цар Павле, велики пријатељ Црној Гори, даде владици орден Александра Невскога. Ово царско признавање колико је владици било мило, толико је Црногорце испунило поносом, јер су са правом то сматрали и као своје опште одличије. Али великодушни цар није на томе остао; 11|22. јан. 1799. наредио је, да се Црној Гори на општенародне потребе издају сваке године по 1000 дуката. У исто време уважио је цар владичине жалбе и учинио је у Бечу и у Цариграду потребне кораке, да се не крње права цетињског митрополита над православнима у Зети и приморју.*)

Обезбеђен од турске стране, Петар настане да заведе ред у земљи. Али су ту биле неодољиве препоне. Како није хтео да се служи силом против слободних Црногораца, они су и даље остали противници свакој дисциплини. У то време, у марту 1798, дође у Црну Гору један пустолов, гроф Вујић, пољачен Србин, са султановом поруком, да Црна Гора призна султана за свог врховнога господара уз ове услове: Вујић да буде кнез у Црној Гори и да извршује султанове налоге; Црна Гора да султану на име данка даје годишње 300,000 ока неопране вуне, а у рату да султану даде војске у помоћ. За то ће султан Црној Гори уступити сву Зету. Кад је Вујић саопштио владици султанове пред-

*) Медаковић, Повјестница, стр. 95—108. Милаковић, 164—167.

логе, даде му владика савет, да о томе никоме ништа не говори, јер ће га иначе Црногорци убити. Али знајући владика, колико Црногорци слушају реч рускога цара, договори се са Вујићем, који је радо пристао уз владичин план, те Вујића прикаже Црногорцима, као изасланика рускога цара, који жели, да се закрвљени Црногорци умире.*) Овај Вујић био је од племићка рода из Сенте. Са француским краљевским принчевима начинио је 13|24. фебр. 1792. у Кобленцу уговор, да им скупи 5000 Црногораца и других Срба, па да бију француску револуцију. Принчеви га начинише ђенералом и у два маха дадоше му у то име 8000 дин. Срећом напољски краљ не даде потребни трошак за ову пустоловину.

Владика сазове на 18|29. окт. 1798. народну скупштину у манастиру на Стањевиће, која потврди закон од 1796. године и постави судије, који ће тај закон извршивати, како би се у народу искоренила самовоља; али све то није помогло, него су се Црногорци и Брђани и даље крвили међу собом и од пограничних хришћана у Турској узимали плен. То је владику љуто цвелило и најпосле попрети године 1799, да ће оставити Црну Гору, да не би очима гледао ту непослушност, крвопролиће и невољно стање своје браће. Главари се поплашише и у свом општем збору закључе, да ће судити по закону од 18|29. окт. и у то име поставише 50 судија. Колико се владика трудио око искорењавања овог највећега зла у народу, најбоље се види из његове посланице народу од 23. фебр. (6. марта) 1800, у којој се види сва његова света и родољубна душа.**)

---

*) Медаковић, Повјестница, стр. 104. Исти: П. П. Његош, стр. 55—56. Вацлик, стр. 83.

**) Медаковић, Повјестница, стр. 109—112.

Докле се ово догађало у Црној Гори, на европском западу учиниле су се велике промене. У победном свом напредовању француска је република срушила 1797. године млетачку републику, која је и онако у старачкој изнурености само још тињала, па уговором начињеним у Кампоформију добије Аустрија млетачке земље (без јонских острова).

Овом се променом нађе Бока у неприлици. Године 1420. подложио се Котор Млецима уз услов, да Млеци не могу Котор никоме ни уступити, ни продати, ако га сами не би могли држати, него да га оставе у његовој старој слободи. Зато се бокељски главари скупе на договор, па не знајући, на што да се реше, потраже савета у владике Петра. Он им одговори, да поставе привремену управу и да држе ред и суд, па ако ускрсне млетачка република, она им на томе неће замерити; ако ли пак не ускрсне, нека признаду власт римскога цесара уз услове, као што су негда признали млетачку власт. Бокељи усвоје тај савет. Будвљани замоле владику, да дође међу њих и 14/25. јул. изберу га за свог привременог покровитеља. Аустријанци заузму 11/22. авг. Котор и Боку. Кад је пак у октобру француска флота дошла у дубровачко приморје и њен адмирал заискао, да Аустријанци изиђу из Боке, цесарски комисар гроф Турн, који је у Далмацији и Боци уводио аустријску управу, обрати се владици са молбом, да заштити Боку од Француза, а сву војску цесарску стави под његову заповест. Владика се одазове тој молби и у име захвалности добије од цесара бурмутицу од порфира.*) У децембру дође у Боку ђенерал Дебради за грађанског и вој-

*) Милаковић, стр. 167—171.

ничког управитеља, који већ у фебруарију 1798. показа Бокељима, како ће им се под новом владавином одржавати повластице и слободе; он ограничи слободу бродарења и трговања, обустави слободу удруживања и говора, забрани прелажење у „Турску“ (т. ј. у Црну Гору) без пасоша, итд.*)

Ако је Црна Гора и указала не малу услугу Аустрији својом диверзијом на Турке у 1788, а још више у 1797. години приликом прелаза Боке под аустријску владавину, у Бечу су слабо имали обзира на то и ускоро су почеле владици долазити жалбе на аустријске власти. Кад су Црногорци хтели да пошљу у 1803. години своје људе у Дубровник до рускога консула ради народних посала, аустријска власт у Котору вратила их је с тим, да ћесар не зна ни за какву црногорску владу! И иначе су се мутили односи. У априлију 1805. хтедоше аустријски инжењери да скину план од Стањевића. Црногорски чобани опале на њих из пушака, на што инжењери што брже уступе. Ускоро наступише и тамо велике промене, те не дође до већих заплета.

Међу тим је владика Петар неуморно настојавао, да у земљи заведе ред и да сломије самовољу јаких братстава. Тога ради сазове на 17|29. авг. 1803. народну скупштину, у којој се потврди закон од

---

*) Из времена прве аустријске владавине у Боци вредно је прибележити овај догађај, који показује дивну храброст наших Бокеља. Једрећи из Туниса у Ливорно, кнез Јован Мирковић из Боке сукоби се 28. јун. (10. јул.) 1800. близу Сардиније са француским гусарем. Мирковић је имао 6 малих топова, 12 морнара и 2 мала; Француз је имао 18 великих топова и преко 100 људи. Бој је трајао од поноћи до јутра и Бокељи победе. Мирковић је добио опасну рану, 2 морнара погибоше му, 5 било је рањених; Француз је имао 72 мртва, међу њима капетан и крманош, и 24 тешко рањена, а брод му је био сав излупан и морао је уступити. Кесар даде кнезу Јовану велику златну колајну на златну ланцу, његовом синовцу Симу златну колајну за храброст, а морнарима сребрне колајне.

1796. и 1798. године и још попуни са 17 чланова, и та 33 члана звала су се *Законик*. Кад је то тако било уређено у народној скупштини, пође владика по народу, судећи и мирећи крв и намештајући судове, при чему је не ретко наилазио на опасан отпор. Али он се на све то није осврtao, нити је своје здравље при томе штедео. Па ипак сав овај труд слабо је имао успеха. Особито су се противили 20. члану Законика, који је одређивао од куће по пола форинта порезе на годину, да би се одатле могле судије издржавати. Овај члан никад није извршен, ако се народ у скупштини и заклео на то; јер су ту порезу сматрали као харач, па су говорили: Ако ћемо плаћати харач, плаћаћемо га Турцима, па ћемо с њима бити у миру и трговати.

Не мало непријатности имао је владика Петар са грофом Марком Ивелићем и архимандритом Стеваном Вучетићем (или неправо Вукотићем). Ивелић је први пут дошао из Русије 1788. године и био је повод, те се Требјешани раселише и многи људи пострадаше, док је он са донесеним новцем трговао и себе и своју родбину у Боци богатио. А Вучетић био је поп у Грбљу и за тим се покалуђерио, па 1789. године побегао је у Црну Гору, јер га је млетачка власт гонила због његовог дружења с Ивелићем. Владика Петар произведе га за архимандрита, па како је био окретан, употребљавао га је на разне мисије. Ивелић, који је међу тим постао ђенералом, удружи се с Вучетићем, како ће да Црну Гору добију у своје руке, те Ивелић да у њој буде световна поглавица, а Вучетић духовна глава. Тога ради успеју они у Петрограду код цара и синода, клеветајући најружнијим начином владику Петра, како је посве занемарио своју архијерејску дужност,

а са својим секретарем, фра Долчом (Сладићем Дубровчанином), да хоће Црну Гору да прода њеним непријатељима за 25,000 дуката. Ово даде повода цару Александру I, те 2|14 окт. 1803. пошље грофа Марка Ивелића, као свога повереника, да обавести Црногорце о опасности, која им прети и да их изведе на прави пут. Далеко је оштрије писмо руског синода од 16|28. окт. у коме се прво помињу милости, које Русија чини Црној Гори, па се за тим каже, како синод шаље у Црну Гору св. миро, антиминсе и поучне књиге, а сад је са великом жалошћу разумео, да се све те милости употребљавају на зло, да су царски дарови и црквене ствари предате у туђе руке, да због владичине лености деца при крштењу не помазују се св. миром, да у црквама нема за службу потребних ствари, да су манастири опустели, да владика народ не поучава и по читаву годину не служи у цркви; зато руски синод у томе види велику опасност по хришћанску веру у Црној Гори, јер у владици Петру види немарна пастира, учитеља зла и разврата, па због тога синод, по царској вољи и заповести, зове владику пред свој суд, па да се оправда, или очисти двоструким кајањем, како би се сачувала у Црној Гори „православна грчко-руска вера од старине тамо верована.“ Ако ли владика не послуша св. синод, овај ће то примити, као доказ његове намере против вере и закона и против Црне Горе, и за то ће морати њега, као архијереја недостојна тога чина, као недостојна сина св. цркве и издајника отачаства, одлучити од цркве и позвати Црногорце, да изберу себи достојнија пастира и да га пошљу руском синоду да се завладичи.

Кад је Ивелић у јануарију 1804. дошао у Котор, позове владику да му дође и прими царске гра-

мате. Владику је међу тим известио ивелићев брат, прото у Рисну, да Ивелић има пуномоћије, да га ухвати и у Крф пошље, где има руска флота, а оданде да га отпрате у Сибирију. Зато владика одговори Ивелићу, да је Котор туђ град, па му он не може тамо доћи, него нека он дође у Црну Гору, као што су и досад долазили изасланици цара покровитеља. Ово се Ивелићу не свиде, него тајно и испод руке стане ширити у народу писма против владике. И црногорска влада позивала је Ивелића, да са царским писмима дође у Црну Гору, те да знају, зашто је дошао; али је Ивелић и даље само мутио. Писмом од 1|13. маја позва црногорска влада Ивелића, да се остави износити ружне гласе, чиме само црни славу рускога цара. Из тога писма види се, шта је све тај човек износио: тражио је рачуна од праха и олова, које је, вели, цар Павле дао Црној Гори, а од свега тога Црногорци ништа нису примили; тражио је рачуна од 1000 дуката одређених Црној Гори годишње у помоћ, а за две године ништа се није примило у то име; разглашавао је, како је владика Петар био у Петрограду притворен и за тим из Русије протеран; чак је Ивелић замерао Црногорцима, што су победили скадарскога пашу, и грдио је, што су себи наместили своју управу. Они му на то веле: „Ту се не може нико са стране мјешати, што се управе тиче, осим наши рођени Црногорци.“ Ивелић је запиткивао многе Црногорце, зашто се не носе послате медаље? На то му влада одговара, да таквих сребрних и златних медаља има 44, а могу се дати у рату само заслужнима, и то са пристанком владе и целе војске, јер би иначе могло бити крви. Ивелић је питао, да ли се од руских 1000 дуката даје Црногорцима? Влада му на

то одговара, да цар тај новац није дао на раздавање, него на опште народнепотребе, и о томе се народу у сабору полаже рачун. За владичина секретара искао је Ивелић да се протера, пошто се подозрева, да је у преписци с непријатељима Црне Горе. Црногорска влада одговара, да њима ништа није о томе познато, па ипште, да им се пошље та преписка, и онда ће се Долчу судити. На оно, што је Ивелић говорио, да владика хоће Црну Гору да прода за 25,000 дуката, одговара влада, да Црногорци у то не вјерују, па ма то сав свет посведочио, јер „нема богатства у свијету, на које би се он преварио да прода своје отачаство.“ Како је пак Ивелић покушавао да произведе неке смутње у народу, то га пита влада, да ли су ови његови поступци сходни поштењу руског ђенерала? „Ми никако не вјерујемо, да би од високог двора такве наредбе вама биле дате.“

Кад је црногорска влада најпосле добила у руке и писмо Александра I. и писмо руског синода, која је Ивелић био растурио по народу, пошље на то 3|15. јул. одговор Ивелићу, с којим за тим прекине сваке односе. Овај одговор, који се у главном односи на писмо руског синода, особито је важан и показује, како су Црногорци увек и свуда знали своју част бранити. У одговору даје се израза чуђењу, да синод позива на одговор архијереја, који не стоји под његовом влашћу, па још да тражи благочастије као у Русији тамо, „ће нема власти, ће нема управе судске, ће нема учионица.“ Нека руски св. оци погледају на стање њихове паствe до Великога Петра, какав је кукољ израстао, који ни данас није истребљен; а у Црној Гори, ако нема веће просвете, бар нема ни какве јереси, него чиста

православна грчко-српска вера постоји. Од пропасти српског краљевства, народ у Црној Гори и Брдима стоји под својим митрополитима, који су га утврђивали у православној вери и слободи; а садањи архипастир више је у томе од сваког полагао труд и полаже га и сад. Велики бог кроз доброг пастира народног избавио је Црногорце од арбанашког паше, те су слободни и без опасности, а није онако, као што мисли руски св. синод, не познавајући околности. Он мисли, да црногорски архијерej, као они у Русији, има позлаћена кола и време, да се само у св. служењу упражњава; али није тако, него мора пешице да прелази велике стрменице са крвавим потом, па непрестано мора да народ учи и мири, а свето служење тек онда чини, кад се од народних послова смири. „У овом случају св. оци синодални видјеће нашу биједу; никакву помоћ до сад нијесу учинили, пребивајући у дубоком ћутању; а сад привлаче нашег архипастира неправедно и без разлога своме суду... Бољег божијег архијереја, кориснијег и вјернијег отачаству и хришћанству у нашему народу није било.“ Архијерејски окрути и одежде, које су даровали руски цареви црногорским митрополитима за верне услуге и усрдност и привржености на царском двору, нису у туђим рукама, као што је неосновано донесено св. синоду. Св. синод никад није цркве у Црној Гори снабдевао потребама, него народ их сам набавља по могућству. За св. миро јесте народ обвезан св. синоду. Деца се при крштењу помазују миром; св. синоду неистинито је донесено, да то не бива. Манастири у Црној Гори немају много калуђера, али према средствима доста их је. „Ми смо слушали, да и у Русији у неке јепархије манастири су опустјели и у жалосном се

стању находе, а калуђери су излињали, као овце без хране, и с отим је чудновато, да св. оци синодални у својој пастви не увиђају недостатак, а у туђој виде несавршенство. Руски обитатељи не разумевају боље од нашије вјеру и закон. Ко нас у закону и вјери учи и наставља у благочастију и добродјетељи хришћанској? нико, до наш архипастир, а не руски проповједници... Зашто св. синод руски у само данашње вријеме не употреби својствено св. оцима сажаљење о страшном истребљавању хришћанства у турској Србији? Тамо треба велика обрана и помоћ православноме хришћанству... осим, може бити, да рускоме синоду није познато, да су народи славено-српски у својој цркви источно-грчко-српској патријарха имали, којему су српски архијереји били подвласни до 1766...Столица пећке патријаршије и данас је упражњена; слѣдовательно сам наш митрополит остао је по себи у независности икаквој власти... и од најстаријега времена вјеру хришћанску нијесмо примили од Руса, него од Грка, а Русија по црковнијема историјама, не назначује се тако, као што св. синодални оци у својим листовима пишу. Ми до сад нијесмо чули, да св. руски синод има власт и бригу о славеносрпском народу, који живи изван рускије предјела; и по томе ми не стојимо под поданством руске империје, него само под моралним покровитељством... доклен буде у Русији православана вјера суштаствовати, остаћемо Русији вјерни и усрдни, но с тим уговором, што ми у поданство ступити не желимо, и слободу до саме крајности бранићемо, и радији смо с мачем у руци умријети, него ли срамном ропству и једној сили предати се... До сад наши архијереји нијесу били повлачени рускоме синоду на

испите, и за то и овог нашег архипастира нећемо пуштити, да би му ико судио. Кад би он у чему био крив, као што је неправо оклеветан, ми бисмо му могли сами судити... јер ми на ово достојанство изабрасмо њега и представисмо га за посвећење за архијереја православном српском митрополиту у Угарији... Ми бисмо га могли, кад би он био у овоме чину недостојан, низврћи, а изабравши другог достојнијег, представити ће надлежи за посвећење; но ми достојнијег и попечитељнијег за наше душе нигда имали нијесмо, и док је он жив, другога не желимо имати... Ми нијесмо нигда били у поданству рускије господара... ми толико збројавамо се под покровитељство од усрдности к благочастију; тако ми нисмо још ни на погодбе, ни на привилеђије одавали се, сљедовательно покровитељства и немамо; а кад би сусједи наши и руски заратили с Русијом, ми бисмо ратовали противу рускије непријатеља до посљедње капи крви, као што су и наши прародитељи; а у осталом никаквој другој обвези не подлежимо."

Објаснивши се тако црногорски световни и духовни главари с Ивелићем и преко њега с руским синодом, пошљу у исто време и писмо Александру I. и руском министарству иностраних послова. У писму на цара одсудно стоје уз свога архипастира и моле цара, ако има што народу црногорском да јави, или заповеди, да то чини преко њега. Чуде се Ивелићу, да је почео из австријскога Котора њима заповедати, јер они су слободан народ. Због сраморних поступака ивелићевих Црногорци су се од њега сасвим измакли. „Наш митрополит није нигда био под заповиједи руског синода, него само под покровитељством вашег императорског величаства, и то под моралним; и тако до сад нијесмо били ни од

кога брањени; мјесто силне обране почињемо трпити силно гоњеније. Свети синод нема никаква права над архијерејима изван рускије граница, и по овоме с нашим архипастиром нема никаква посла.“ Ради познавања правога стања моле најпосле цара, да пошље савесна посланика, и то рођена Руса.

Извештен цар овим писмом, да није онако, како су у Петограду поедстављали сплеткаши Ивелић и Вучетић, пошље дворскога саветника Мазуревског, кога овласти, да од Ивелића узме сва царска пуномоћства и упутства. Мазуревски поступи у свему савесно и поштено, помири владику Петра с Ивелићем и Вучетићем, али ради већега веровања предложи, да се пошље још један царски комисар. На то пошље цар у марту 1805. Санковскога, који у свом извештају такође потврди, да су све саме клевете, што су их на владику донели Ивелић и Вучетић. Санковски је донео не само милостивно писмо царско на Црногорце, него и 3000 дуката потпоре за 1803—1805. године. И тако се и ова немила епизода сврши са победом невиности. Њом се не само на чисто извео однос између Русије и Црне Горе, него се у држању народа црногорског огледа и јасна свест о својој вредности и државном бићу.*)

Што се тиче фра Долча, за њега се после доказало, да је стојао с Аустријом у издајничкој преписци, те за то би угушен повразом своје францишканске мантије.

Докле се овако владика Петар борио са самовољом јаких братстава и главара и са подлим клеветницима, у Европи су се збивали врло крупни

*) Види о томе нарочито Медаковића, Повјестница, стр. 119 – 156, где је саопштено и 10 најважнијих докумената. Уз то Милаковић, стр. 177—188. Вацлик, стр. 103—117.

догађаји. Наполеон је 1804. године метнуо на главу круну француског цара и за тим талијанског краља, разбио је 1805. године код Славкова савезне Аустријанце и Русе и приморао ћесара, да с њим начини засебни мир у Пожуну, у коме је Французима уступио некадашњу Млетачку с Истром, Далмацијом, Боком и Трстом. Као што је у 1797. години Аустрија узимала Боку, не осврћући се на старе уговоре, уз које су Бокељи над собом признали млетачку врховну власт, тако је она и у Пожуну расположила Боком, без питања Бокеља и без обзира на њихова права. Ово Бокеље тим већма увреди, што су уз француску владавину предвиђали пропаст својој трговини и бродовљу, пошто Француска није имала довољну флоту, која би могла на мору штитити француску заставу. Зато они пошљу своје изасланике на Цетиње владици Петру и руском комисару Санковском са понудом, да ће од Француза бранити Боку из све снаге, ако ће им у томе помоћи Црногорци и руска флота из Крфа. Владика сазове на 15|27. фебр. 1806. народни збор на Цетиње и ту објави народу, да ће не само војевати против Француза, већ да ће гледати, да и Аустријанце уклони из Боке пре но што тамо стигну Французи. Већ сутра дан са Црногорцима и приморцима опколи Нови. Исти дан стигне тамо и руска ескадра. Владика објави аустријском команданту, да ће град узети на јуриш, ако га не буде предао. Најпосле 21. фебр. (5. марта) аустријски комисар маркез Гизилијери (Ghisilieri) преда свих 8 градова у Боци, на којима се развије руска застава.

Колико је владика Петар био радостан, што је гледао удружено српско оружје с руским, може се видети из његове кратке језгровите беседе, коју је

22. фебр. (6. марта) исказао приликом освештавања застава за градове: „Испунила се жеља ваша, храбри Словени! Ви видите међу вама давно очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу. Силни руски монарх прима вас у число своје дјечице. О! нека буде благословен промисао господа! нека буде вама у памети овај радосни и срећни дан!“

У то време нашао се и Дубровник у највећој незгоди. По неком историјском праву угарске круне, по коме угарски владаоци претендују на сваку земљу, у коју је кадгод какав угарски краљ завирио, настојавала је Аустрија у Пожуну при склапању мира, да јој Наполеон одобри, да може заузети Дубровник по реченом праву угарске круне. Али је Наполеон и сувише ценио далматинско приморје, него ли да би хтео другом од њега што уступити. Ово су у Дубровнику знали, па не уздајући се у своју малену снагу, ваљало им је решити се, уз кога ће. Ствар није лака била. Дубровачки патрицији Кабожић (Кабога) у градском већу предлагаше, да се Дубровник расели, али да се не да у туђу власт, ни француску, ни руску; турски султан, који се према Дубровчанима увек милостив показивао, даће им у Архипелагу какво острово, на коме ће они основати нов Дубровник, у коме ће се управљати по својим законима.*) У овом предлогу види се душа дубровачког патриција, који није могао да себе замисли као туђа подложника и за независност свога града био је готов на сваку жртву. Али је ваљало што пре одлучити. Од мора били су ту Руси са флотом, удружени на копну с Црногорцима; од се-

*) F. Krones: Handbuch der Geschichte Österreichs. Берлин. I. део, стр. 358.

вера долазио је француски ђенерал Молитор са 5000 људи, коме је Аустрија допустила, да преко њенога земљишта може ићи у Далмацију. Кад је у априлију руски адмирал Сењавин дошао с флотом у Боку, поздравили су га Дубровчани добродошлицом и замолили су га за заштиту; а 6|18. маја начине с њим уговор: да Дубровник прими руску посаду, чим буде француска војска ступила на дубровачко земљиште, а грађани удружени с Русима да војују против Француза. Али је у Дубровнику било доста људи, који су више нагињали Француској. То је био млађи нараштај, који се заносио идејама француске револуције; још више је било оних, који су према пророчанству св. Фрање видели сигурну пропаст дубровачке републике, ако се у град пусте шизматици. И тако 15|27. маја пусте у град француског ђенерала Лористона (Lauriston), који је водио 3000 људи.*) Одмах сутра дан видело се, шта мисле Французи с Дубровником. Лористон објави у име цара Наполеона, да Дубровнику дотле неће признавати независност и неутралност, докле год руска флота не остави Далмацију. А 22. маја (3. јун.) скине Лористон са града заставу св. Власија и развије француску; из цркава покупи сво сребро, из клоштара истера фратрове и думне и смести у њих војску. Судбина Дубровника на сву прилику не би друкчија била, па да је и Русе примио. Код аустријске грабљивости и расположења према Аустрији Алек-

*) Французи веле, да је Лористон довео 1200 људи; Дубровчани, много љути на Црногорце, који су им земљиште опленили, веле, да је Француза највише било 1000. Али нема разлога не веровати руским и црногорским извештајима, а сама ствар, као и развитак догађаја, показује, да француски ђенерал није могао доћи само с 1000 или 1200 људи, да заузима Дубровник и да од руске флоте и Црногораца отима Боку и одржи је.

сандра I. Дубровник не би могао те не би остати независан.

С уласком Француза у Дубровник почела су и непријатељства. Владика Петар с Црногорцима и Бокељима и са нешто Руса сукоби се 21. маја (2. јун) испред Цавтала с Французима и Дубровчанима и стера их у Цавтат. Француза и Дубровчана остало је на месту мртвих 250. Сутра дан дође поткрепљење од Руса, а Французи ону ноћ оставе Цавтат и 4 заглављена топа. Идућа три дана бише Французи сузбијени до Дубровника и изгубише 1 барјак и 300 људи. Сад су имали респект од Црногораца, те се код Дубровника на Бргату утврде, где је Лористон имао 3000 Француза и 4000 Дубровчана. Ако је владика и имао само 3500 Црногораца и Бокеља уз 1200 Руса, опет савезници доконају да отму француска укрепљења. 5/17. јун. у зору почеше пушке гроктати, а у сами мрак плану последња пушка. Пред сами крај битке стиже потпора Французима, али брзо утече, кад словенски савезници на њу навалише. Потискивани из позиције до позиције, Французи најпосле у неуредну узмаку спасу се у град. Од Француза погибе ђенерал Делгог (Delgogue), 18 официра и до 400 људи, заробљено их је до 100; Дубровчани су имали до 400 мртвих и рањених. Руси су имали мртвих и рањених 50, Црногорци и Бокељи до 100. Још су Французи изгубили 19 топова.

Сад поче опсада Дубровника. Топови починиште грдна квара у граду и у пристаништу. Само у разореним бродовима имали су Дубровчани штете на 14 мил. дин. Црногорци и Бокељи похараше им сву околину; многе куће попалише и разориште.

Кад се очекивало, да ће се Дубровник предати, дође налог од Александра I, да се Бока преда Ав-

стријанцима, који ће је онда предати Французима. Ово је Александар наредио за љубав ћесару Фрањи, који се бојао. да ће му Французи иначе задржати тврдињу Браунау. Приморци и Црногорци на ту вест ожалошћени већином се врате кућама. Што је пред Дубровником остало Руса и Црногораца, то није довољно било за нападање. Лористон је у Дубровнику био у критичну стању, зато је ђенерал Молитор са 4000 Француза и 300 Далматинаца хитао да предупреди катастрофу. Он је прешао на турско земљиште и 24. јун. (6. јул.) удари на Русе и Црногорце с леђа. Отвори се кратак и жесток бој, у ком су се Црногорци и Бокељи славно борили, да им се Молитор дивио. Али како их је мало било, то се повуку преко Цавтата у Нови, а Руси и владика навезу се у Гружу на руске лађе и такође оду у Нови.

Бокељи ни по што нису марили да дођу под Французе и молили су Сењавина и владику Петра да их бране, а они међу тим пошљу људе до цара Александра. Сењавин закључи не предавати Боку Французима до нове царске заповести. Наново стану Руси узнемиривати Французе, а Црногорци и приморци продираше у дубровачку област. Французи ништа не предузимаше, само им непрестано стизаше поткрепљења. Међу тим је Аустрија одредила ђенерала грофа Белгарда са 3000 људи, да заузме Боку и преда је Французима, али је Лористон искао, да се Бока њему непосредно преда. Томе је Белгард био противан, да му иначе не би ћесар изгубио Браунау. Ствар се тако одуговлачила. А како су Французи познали важност владике Петра, то гледаше да га за себе добију; чак му обећаваше, да ће га

Наполеон начинити патријархом целе Далмације. Али Петар оста непоколебан уз Русију.

Тако је пролазило време, док 26. авг. (7. септ.) стиже заповест од Александра I, да се непријатељства наставе.

Како су Французи за време примирја примакли своје предње страже до под Нови, а код Остра, на улазу у которски залив, подигли батерије, то 2|14. септ. Црногорци и Бокељи одбију Французе од Новога, а 13|25. септ. 6000 Срба и 3000 Руса сузбију Французе од Остра и Молунта и отму 38 топова. Идућа два дана потискивани су Французи непрестано, а 16/28. септ. узме владика утврђени француски табор у Виталини, у исто време кнез Сава Ивелић отме с Ришњанима на јуриш Вучје Ждријело. Тај дан погибе црногорски војвода Стано Ускоковић. Французи се повуку до Цавтата, где им је био главни стан с новим врховним заповедником ђенералом Мармоном (Marmont).

Мармон је ту имао до 20,000 људи, па 18|30. септ. пође напред и сузбије владику од Љута до Мојдежа, камо се ноћу повуку и Руси испред силе. Тај дан погибе од рисанске пушке један француски ђенерал. Сутра дан после крваве борбе потисне Мармон Русе до Новога, али 20. септ. (2. окт.) лоша му срећа би: Руси му једно одељење скоро уништише, а Срби му толике гранатире посекоше, да Мармон уступи у Суторину. У исто време заиђе сердар Ђико Мартиновић и освоји француски стан у Виталини, где заглави топове и ослободи заробљене Русе. Крвави бој тога дана показа Мармону, да ту нема шале. Ону ноћ остави свој табор у Суторини са 7 топова, побаца све тешке ствари и крене се крадом Цавтату. Али га опази црногорска стража; прво га сти-

тоше Срби са владиком и стадоше га бити, а после приспеше и Руси. Силан Француз паде и Мармон се једва спасе у свој утврђени стан у Цавтату. За ова 22 дана Руси су имали 600 мртвих, рањених и заробљених. Срби око 200. Од Француза погинуо је 1 ђенерал и 55 официра, рањен је ђенерал Молитор и 37 официра, заробљен је ђенерал Бове и 47 официра са 1300 војника; мртвих и рањених Француза било је на 3000. Осим тога добили су савезници 50 топова, многа кола с храном и 10 лађа с храном и цебаном. Владика је од руског цара добио крст од драга камена и исплаћен му је трошак, који је имао при заузимању Боке.

Велики губитак примора Мармона, да седи у Дубровнику и Цавтату, где су га узнемиравале мање српске чете. Сењавин задржи у Боци 2000 Црногораца и 1000 Бокеља, а остале распусти кућама. Са флотом, на којој је било 150 бираних Срба, освоји Сењавин 30. нов. (12. дек.) Корчулу, где се особито одликовао владичин брат Сава, који је добио орден св. Ђурђа; а Станко Петровић добио је златну сабљу и орден св. Ане. 2|14. дек. окт. освоје Руси и Срби Брач. Али ту стиже Сењавину вест, да Али паша од Јањине хоће да удари на јонска острова, те Сењавин одједри с флотом у Крф, оставивши у приморју само три велика убојна брода. На бадњи дан 1806. године објави порта Русији рат и Французи ступе у пријатељске односе с Турцима у Херцеговини и Арбанији. Али се тим у Боци нису много измениле ствари. Обе стране оставиле су, да коцке падну на великом бојишту на северу. Ипак није ни око Црне Горе било све мирно. У Херцеговини су Турци почели много жешће притискивати хришћане. На хришћанске жалбе докона владика Петар

са Санковским, да ударе на Оногошт. 2|14. апр. падну под Оногошт 3000 Црногораца и 1000 Руса; али од целог посла не би ништа, јер руски командант, потпуковник Забјелин, споречка се са Санковским и дигне опсаду. Није успешније испао ни покушај Руса и Црногораца против Клобука 18|30. маја, јер их удружени Турци и Французи с осетном штетом сузбију.

Најпосле 26. јун. (8. јул.) закључи се у Тилзиту мир, у ком Александар I. обећа, да ће Француzима предати Боку. Предаја се изврши 29—31. јул. (10—12. авг.). Владика је пре тога са Црногорцима отишао у своје слободне горе.

У знак свога признања за велике услуге послао је Александар I крајем 1806. године владици Петру бели клобук са крстом украшеним дијамантима, што је највеће одличије, које се у Русији даје архијерејима.*)

Француска управа у Далмацији и Боци може се узети као зора бољих времена за ове земље. Млетачка управа ишла је само за тим, како ће из њих што више користи да исцеди, али им ништа није за то давала. Никаква индустрија и трговина није се могла тамо развијати. Млетачки чиновници гледали су, како ће што пре да се обогате. Племство је имало највеће повластице. Далмација је давала највећи број војника у млетачкој војсци. У свој Далмацији није било никаквих друмова; тек при самом крају млетачке владавине урадило се нешто у том погледу. Све што се у Далмацији производило, могло се извозити само у Млетке и само у Млецима могли

*) Медаковић, Повјестница, стр. 157 — 168. Милаковић, стр. 188 – 216.

су Далматинци куповати што им је требало. На куповање сукна у Дубровнику била је ударена глоба од 500 дуката. Ни у самој Далмацији није се могла храна возити из једнога града у други. Већу лађу од 500 вагана није било слободно градити у Далмацији. Што је у Далмацији било заната и индустријских предузећа из старијих времена, све је то угушила млетачка тиранија. Једино се у Далмацији производило сукно од домаће вуне, али се и ово морало слати на бојење у Млетке. Сукно се никуд није смело извозити. У рибарству су се чиниле сваке препоне; до половине септембра могле су се срђеле возити само у Млетке, где су их плаћали, како су хтели. Свиле се производило врло мало, а прела се у Млецима. Једва се готовило нешто лојаних и воштаних свећа, али сапуна, хартије, посуђа морали су набављати из Млетака. Штампарија и књижара није било. Ако је ко и хтео што да чини, влада му је сметала. У топлој млетачкој Далмацији није било лимуна и наранче, па ни ориза, крумпира, лука! Тек последњих година млетачке владавине почели су у Далмацији заводити неку врсту поште. Болнице и сиротишта била су у најгору стању; новчаних и економских завода никако није било.

У погледу на веру Млечићи су у Далмацији и Боци признавали само папинску. Православни су у градовима морали одлазити у католичанске цркве, где су им католичански свећеници давали свете тајне; ако су им где уступили цркву, у овој је морао бити и католичански олтар. Православни свештеници морали су исповедити римски символ вере и стојали су под бискупским надзором. Самртника је могао погрепсти само католичански свећеник. Свима начинима радило се на покатоличавању православних.

Заиста је највеће чудо, да се православље у Далмацији могло у таквим приликама одржати; али већа половина далматинских шокаца од оних је православних Срба, које су на свакојаке ружне начине превукли у римску веру. Тек 1754. године успели су православни Срби у Скрадину, да своју цркву и свештеника еманципују од бискупа. Млетачка влада и увиђала је потребу, да се православнима у Далмацији даде владика; али то ни по што није допуштало тамошње фанатичко католичанско свећенство.

У Дубровнику је с трговином, занатима, индустријом и пољоделством боље стојало; али у погледу на веру владао је и тамо мрачни дух римске нетолеранције. Чим је престала на дубровачкој граници постојати српска држава, навалили су одмах са покатоличавањем православних на оном земљишту, које су српски владаоци Дубровнику уступили уз услов, да тамо „увек српски поп поје“. У 1724. години купи племић Србин из Русије Сава Владиславић кућу у Дубровнику, па замоли, да му се допусти, да за своју породицу у својој башти сагради православну капелу, у којој ће му и мати стара бити погребена, кад буде преминула. Молбу ову препоручио је дубровачком већу сам цар Велики Петар, али веће одби молбу. За то је папа Бенедикто XIV. у 1743. години препоручио дубровачком већу, да ни по што не да православнима да се насељавају на дубровачком земљишту, нити да трпи православне калуђере и свештенике у својој земљи; а за оне православне, који се у Дубровнику налазе поради трговине, да одреди нарочита свећеника, који ће их учити римској вери. Споменули смо, како су Дубровчани отклонили велику опасност, која им је претила услед уговора с Русијом у 1773. години, по коме

су имали допустити грађење у Дубровнику православне капеле. Године 1803. постави Александар I. Фонтона за рускога консула у Дубровнику. Овај доведе два православна свештеника за консулатску капелу, али већина дубровачкога већа закључи да се оба ова свештеника уклоне из града. Руска влада слала је оштре ноте, али се не поможе. За православне у Дубровнику осветио је мостарски владика Ананија (Грк, од 1778—1802. године) покретну гвоздену часну трапезу, на којој је у једној кући изван града тајно свршивао божју службу калуђер из манастира Дужи, који је тога ради тајно долазио и своју браду увек је морао чиме замотати.

У Боци је бродарство било боље развијено, благодареħи правицама, које су кнежине и општине добиле при примању млетачке врховне власти; али ни тамо није било никакве индустрије и заната, нити се пољоделству поклањало какво старање. Ако су уговори и јамчили православнима слободу вере, били су ипак излагани увредама и насиљу, и цетињски митрополити, који су имали духовну власт над православнима у Боци, нису мало скрби и печали имали од поступака фанатичног свећенства католичанскога и млетачких власти с православнима у Боци.

Аустријска владавина од 1797—1806. године није много изменила у наведеном стању у Далмацији и Боци. Али са француском управом и тамо су настали лепши дани. Име француског главног провидура Дандула увек ће остати светло у историји Далмације, која једанпут осети благодети мудре и поштене управе. У свима струкама јавнога живота осети се нов дух. Законом за краљевину Илирију од 22. јун. (4. јул.) 1810. даде се народној школи народни језик; нареди се отварање 25 ђимназија,

међу њима у Дубровнику (виша) и Котору. 30. јун. (12. јул.) 1806. почео је у Задру излазити *Краљски Далматин* — Il regio Dalmata, први политични лист у Далмацији. Излазио је недељно, српски (латиницом) и талијански. Престао је излазити 20. марта (1. апр.) 1810. јер је у бечком миру 1809. године Аустрија морала Француској да уступи и Хрватску до Саве и Крањску, паје од Горице, Градишке, Трста, Истре, Крањске, Хрватске, Далмације, Дубровника и Боке Наполеон I. образовао краљевину Илирију са средиштем у Љубљани, где се издавао владин лист на словеначком, француском, немачком и талијанском језику. За православну цркву у Далмацији значи француска управа еманципацију од католичанске тираније. Већ 23. марта (4. апр.) 1807. нареди нова влада, да се римско свећенство не меша у послове православне цркве; а 7|19. септ. 1808. изда Наполеон I. указ за уређење православне цркве у Далмацији. Овај указ одређивао је, да се постави православни епископ с платом од 15,000 дин; да се оснује православна семинарија са дотацијом од 15,000 дин.; да се под председништвом главнога провидура састане сабор од 40 православних Далматинаца, који ће сачинити предлог за уређење цркве, за боље уређење парохија и за подмиривање трошкова, од којих половину даваће држава. Семинарија се није могла остварити због вечитих ратова, али сабор православне цркве далматинске састане се у Задру у новембру 1808. године и сврши свој посао у децембру. Указом од 14|26. марта 1810. постави Наполеон Венедикта Краљевића за православног епископа Далмације и Боке; а за ђенералнога викарија у Боци архимандрита Герасима Зелића. Владика Петар изгубио је тим из свога подручја Боку,

али се могао тешити, да су за православну цркву тамошњу настали бољи дани.

Докле Французи нису познали Црногорце, мислили су, да ће их шале прегазити. Мармон је од Наполеона добијао упутства, да испод руке попрети Црногорцима, да се не покусе с Русима држати, јер ће иначе да се кају. Чак је Наполеон у јулију 1806. препоручивао Мармону, да заварава владику Петра, па у септембру, кад време мало захлади, да са 12—15,000 људи удари на Црногорце и да их сможди. Али кад су Французи познали Црногорце, сасвим су друкчије почели да мисле о њима. Није више било речи о нападању, него је Мармону препоручивано, да их задобије за Француску.

Кад је дакле Мармон дошао у Боку, јавио је владици Петру, да би желео с њиме састати се ради уређивања границе. Владика пође у Котор, али га Црногорци не пустише, бојећи се преваре. На уверавање Санковскога, да нема никакве опасности, дође владика у тврдињу Свете Тројице код Котора, али Црногорци не одступише од њега ни корака, него га допрате до мармонова стана, а кад владика уђе у ђенералову собу, наместе се пред вратима са голим ножевима, пошто владици препоручише, ако би Мармон почео шевртати, да га баци кроз прозор, а они ће с осталима већ сами свршити посао. У састанку овом тумачио је кнез Зановић. Разговор између владике и Мармона толико је занимљив, да је вредно у целости саопштити га онако, како га је сам владика прибележио.

Кад је владика видео мармоново гордо држање, без многих церемонија седне, а Мармон га запита: „Што вам оће толики Црногорци? Та ви се оће немате ништа плашити.“

Владика: „Не бојим се, све да сам и у подрукчије мјесто запао, а некмоли оће ће сам; но они мене без себе не пуштају, а ја опет без њи никуд, а с њима свуда и у свака доба.“

Мармон: „Ви сте свештено лице, па шта вам оће свјетовна влада? него гледајте цркву и црковне послове.“

Владика: „Обоје ми је власти народ у руке предао, а народ црногорски — а не знам, како француски — сачињава закон, и док је воља народа, ја ћу ову предану ми власт двоструког бремена држати и као вјерни син мог слободног отачаства до мојије посљедњије сила уздржаваћу и бранити.“

Сад поведе Мармон разговор о Русима, те уз друго и ово рече: „А шта ви имате с Русима, с оним непросвијештеним и суровим народом, који је и вама самијема непријатељ, који тражи, да вас све у ропство спрати?“

Владика: „Молим, ђенерале, не дирајте ми у моју светињу и поноситу славу највећег народа, ког сам и ја вјерни син. Руси нијесу наши непријатељи, већ наша једновјерна и једноплемена браћа, која имаду тако топлу љубав к нама, као и ми к њима. Видите, ви показаним малодушијем мрзите на Русе и њи црните, а другим славенским гранама ласкате, само да би тим ваш цар своју цијел постигао; но ми смо сви Славени, немамо нигђе другђе наше надежде, наше славе, до са силном и сродном браћом Русима; јер ако пропану Руси, пропали су и сви остали Словени, и тко је против Руса, тај је против свију Славена.“

Мармон окрене други разговор, те почне грдити Црногорце: „Црногорски је народ дивји и бесчојечан,

они као дивји народ и варвари сијеку главе, кад увате непријатеља.“

Владика (зарумењивши се у лицу): „Господине, народ је црногорски народ витешки, он је племенита карактера и бори се, као благородан и слободан јунак, за своју драгу слободу; а да они сијеку главе, истина је и томе се није чудити; но се је чудити народу француском, који је свом законом краљу на сред пијаце главу одсјекао, те су то варварство Црногорци од Француза примили, но га само друкчије употребљавају: сијеку главе својијема крвницима; а они не само да нијесу главу сјекли нигда своме владаоцу, него ни свом другом судржавном брату.“

Мармон претећим гласом заврши свој говор: „Знајте, владико, до сад се звала Црна Гора, а по сад ће крвава, и француска ће сила поплавити ваше горде горе и показати вам, да има народ, који надмашује ваша горска јунаштва.“

Владика се нимало не поплаши од ове претње и одговори Мармону: „Управ то би желио за мог живота дочекати и видјети, да онај, од ког данас стрепи цијела Европа, до једног силног и светог сјевера, навојшти и на ову шаку народа, како би пространи свијет увидјео, с ким се ми нејач боримо и каква је она мишица, која се витештвом стољетијама слави, те би тек онда слава овог народа у свијету позната постала.“*)

И Мармон у својим меморијама помиње тај састанак. Али као да се није најбоље сећао, како је ствар текла. Тако каже, да је владика искао, да се с њим састане, а оно је противно било. Мармон је мислио, да ће Црногорци примити француско по-

*) Медаковић, Повјестница, стр. 169—172. Милаковић, стр. 216—218. Вацлик, стр. 91—93.

кровитељство, али се после о другом уверио. За владику вели, да је то величаствен човек око 55 година (владици је тада било 60 година), веома духовит, у понашању отмен и достојанствен. И то је опазио Мармон, да је владичина власт у Црној Гори незнатна, али да му је утицај на народ неограничен.

Носећи се са великим плановима, Наполеон је у њих узео и Црну Гору. По царевој препоруци покуша Мармон у 1808. години, једа би на Цетињу могао наместити једног капетана, као француског консула. Владика је прозрео француске намере, па не желећи, да Црна Гора постане врзиним колом дипломатских сплетака, одбије понуду, пошто Црна Гора нема никакве трговине, а и онако сва роба долази у Котор. Сад предложи Мармон, да ће начинити друм од Котора у Никшић. И то одбије владика. Али је Мармон тражио ма какву закачаљку. Заиска, да му владика уступи манастир Под-Мајине, да ућ смести војску. Владика му одговори, да он то не може учинити, јер манастир није његов, него народни, а да народ никако неће допустити, да му ко оскрнави светињу. Све ово дражило је Мармона, који је тражио повода, да може силу употребити. Како Брајићи нису хтели да се покоре Французима, то Мармон нареди, да их сатру, чиме ће се улити страх и Црногорцима. Ђенерал Делзон (Delzons) пође лакле на Брајиће 10|22. авг. 1808. са десет кумпанија (чета). Брајићи, 130 друга, побију се с њим цели онај дан, најпосле мораде Делзон уступити с јаким губитком. На то се дигне на Брајиће ђенерал Клозел (Clausel) са 4000 војника и толико примораца. Како су пак Французи онога лета почели да задиру Црногорце, те су у Котору мушкетали попа

Лазара Радонића са Његуша и сина му, то су суседни Црногорци радо дошли Брајићима у помоћ. Клозел је пре поласка на Брајиће опоменуо владику, да не помаже бунтовницима, јер би иначе Французи могли доћи и у Црну Гору. Владика му одговори, да он само хоће да чува границу, којој се француска војска примиче, пошто се говори, да Клозел тражи излика да продре у Црну Гору; уједно опомену ђенерала, да се уклони од црногорске границе. Пре но што је ова опомена стигла, ударе Црногорци на Французе и ови после жестоке борбе побегоше у Будву 16|28. авг. Французи су тада опустошили Брајиће не штедећи им ни њиве. За то су их Црногорци тако затворили у Котору, да Французи не смејаху из града никуд излазити, него само морем. Најпосле ђенерал Бертран (Bertrand) начини с владиком мир. У исто време покушавао је Мармон, да скадарскога пашу дигне на Црну Гору, с којим је владика у јулију уговорио мир. Ову опасност умео је владика да отклони.*)

Али владици Петру није било суђено, да има мира. Француске сплетке нису престајале, исто тако ни турске: архимандрит Вучетић опет је почео сејати раздор, уз то ваздашње муке у земљи. Да би сиротињу у никшићкој жупи и Озринићима заклонио од никшићких зулумћара, владика је 1809. године преко целог лета са нешто војске провео на Планиници спроћу Оногошта. Са скадарским Мустај пашом, који је непрестано шуровао с Французима, имао је далеко озбиљнија посла. Пошто се био дуго спремао, Мустај паша крене војску на Пипере у 1811. го-

*) Медаковић, Повјестница, стр. 172—177. Милаковић, стр. 218. Вацлик, стр. 94—96.

дини. Ратовало се скоро целе године, најпосле се Мустај паша празан врати. Исте године ударао је Сулејман паша Скопљак на Дробњаке, који су се били одметнули, па их је опет покорио. У 1812. години спремали су се и Французи и Мустај паша на Црну Гору. У јулију удари Мустај паша на Љуботин, али га Црногорци тако дочекају, да су његови Арбанаси без обзира утекли у Скадар. Међутим је 8—10,000 Француза чекало глас о пашиној победи; а кад чуше, како је паша прошао, покуњени оставе се нападања.

Све ово време владика је био на јуначкој невољи, јер није имао праха и олова, тако да је једва могао непријатеље одбијати. Због исте невоље није могао ни карађорђеву борбу од своје стране подупрети, него се морао само да ограничи на демонстрације према Херцеговини и Арбанији, чиме је бар толико успео, да оданде није такође војска могла ићи на Србију. Његово родољубно срце колебало се између противних чустава, како су кад гласови стизали из Србије.*)

Међу тим је Наполеон ударио на Русију и у јулију 1812. дође енглески пуковник Данез, да позове владику да удари на Французе у Боци. Петар му одговори, да ће то учинити, чим буде извештен, да је Енглеска с Русијом. Прилика за то учини се владици 1813. године, кад је Наполеон у Немачкој једва одолевао Русима и њиховим савезницима. Владика 27. авг. (8. септ.) позове Црногорце, да ударе на Боку, што ови једва дочекаше. 11|23. септ. добије владика Будву, а сутра дан добију Црногорци

*) Медаковић, Повјестница, стр. 179—194. Милаковић, стр. 219—230.

тврдињу Тројицу код Котора. О овим успесима извести владика енглеског адмирала на Вису и аустријског ђенерала у Далмацији (Томашића?). Нападање се настави. Црногорци и Бокељи отму 15|27. септ. батерију код Верига са 3 топа, а три дана за тим батерију на Росама са 4 топа. Ови успеси били су важни, јер је сад енглеска флота, или аустријска војска могла морем доћи у Боку. 28. септ. (10. окт.) затворе Црногорци Французе у Новом, а 1|13. окт. дође у которски залив енглеска флота. Сад пристану уз владику и Доброта и Прчањ, а Пераштани истерају Французе из тврдиње и за тим освоје батерију на Св. Ђорђу са 10 топова. После борбе од 48 часова добију Црногорци и приморци Нови и Шпањолу са 33 топа.

У француским рукама остао је још Котор, који су Црногорци и приморци чврсто затворили. Заповедник енглескс ескадре, капетан Хосте, држаше да може из залива отићи, оставивши у Боци владику, коме се тужио на сплетке абата Брунаца, кога је Аустрија послала у Боку да дипломатише.

Докле су држали Котор затворен, сазове владика Црногорце и Бокеље у скупштину у Доброти на 29. окт. (10. нов.) и на његов предлог сачине овакво писмено: „Двије пограничне провинције Црна Гора и Бока заклињу се узајамно господом богом, да ће бити вјерне и свагда у сваком случају и догађају остати уједно састављене. Како су се сада предале под високо и моћно покровитељство трију савезни држава, Русије, Аустрије и Велике Британије, тако у име исти провинција њиови дотични главари изјављују, ако би игда политична опстојатељства принудила једну или другу провинцију подложити се једној понаособ буди којој од речени др-

жава, да ће обадвије дијелити исту судбину, т. ј. да ће обадвије подложити се истој влади на оне погодбе и с оним повластицама, које су уживале и које надају се добити и у напријед.“ Овај акт потпишу прво владика и гувернадур Радонић у име Црне Горе и Брда, па онда представници од 16 бокељских општина.

За тим је владика завео привремену владу под именом *Централне Комисије*, у којој је он предсе-давао, а у њој је било 9 чланова из Боке и толико од Црне Горе и Брда. Пошто се тако учини што је требало за унутрашњи ред, пошље владика о свему извештај руском цару. У Централној Комисији почну се договарати, да пошљу два депутата, једног Црногорца и једног Бокеља, до савезних дворова с молбом, ма који био господар над ове две сад у једну провинцију састављене земље, да им буду сачуване старе повластице. У избору депутата није се могло доћи до сагласности, јер се почело показивати неко неспоразумљење између бокељских католичанских и православних општина. Ваљда је ту имала прсте дипломатска вештина абата Брунаца.

Кад се Централна Комисија није могла да сложи у избору депутата, владика од своје стране пошље до рускога цара Саву Пламенца са писменом молбом, да цар прими Црну Гору и Боку у своје закриље, а оне да се користе својим старим слободама. Ако се руски цар не би одазвао тој молби, имао је Пламенац од владике пуномоћије, да моли за покровитељство Аустрију и Енглеску. Чим је Пламенац пошао из Боке, а католичанске општине отправе молбу ћесару, да својом војском заузме Боку. У декембру се приближивала Боци аустријска војска под ђенералом Тодором Милутиновићем. На ту вест пише

владика Милутиновићу, као и ђенералу Томашићу, који је био назначен за губернатора у Далмацији, молећи их, да војска не улази у Боку, док на његову послату молбу не дође одговор од руског или аустријског цара, јер Црна Гора и Бока узајамно су се обвезале, да ће у напред остати неразлучне.

Међу тим се капетан Хосте с енглеском ескадром вратио у которски залив и наместио је батерију на брду Врмцу, којом је био Котор. Не могући више држати се, ђенерал Готје (Gauthier) преда се 27. дек. (8. јан.) Хосту, а кључеве од града приме у име Централне Комисије њен потпредседник Винценцо Ловренчевић и гувернадур Вуко Радонић. После три дана оде енглеска ескадра под Дубровник, а тамо се врати и Милутиновић, који је с војском био дошао до Новога.

Кад је тако Бока очишћена од Француза, отпусти владика кућама Црногорце и Бокеље и задржавши уза се само 10 Црногораца, управљао је са Централном Комисијом здруженим земљама, очекујући одговор цара Александра. Овај одговор никако није долазио, а међу тим добије Милутиновић налог, да заузме Боку. Милутиновић 27. маја (8. јун.) 1814. пред зору удари на Нови, из кога се Црногорци уклоне. Исти дан у вече дође на путу у Котор до окршаја с 800 Црногораца и приморца. Сутра дан од подна до вечера борише се под Котором Црногорци и милутиновићеви граничари. Црногораца паде око 200, а паде их доста и од граничара. Можда би се ту и више крви пролило, али у Котору неки људи заглавише топове на градским бедемима. Владика на то 1|13. јун. с Црногорцима оде у своје горе, а сутра дан уђе Милутиновић у Котор. За владиком врати се уЦрну Гору и Сава Пла-

менац с писмом Александра I, писаним у Паризу 20. маја, у коме се владици препоручује, да не смета Аустријанцима при заузимању Боке, чиме цар жели опростити владику бриге, а Бока је и онако „процвјетала под сјенију Аустрији;“ Бокеље пак нека увери, да ће им се потпуно одржати правице и повластице, које су од вајкада уживали.*)

С тужним срцем вратио се владика Петар у Црну Гору. Његова блага намера с обновљењем државне и политичне заједнице међу Црном Гором и њеним приморјем није се остварила. Али данас можемо о томе боље да судимо и морамо казати, да је и ту божји промисао руководио судбину Црне Горе. Замислимо само, да је тада Црна Гора доспела под аустријско покровитељство, какав би вид положај тамо данас имао! Много је непосреднија била мука, коју је владика имао у самој Црној Гори Терајући Французе из Боке, владика је потрошио и црно иза нокта, заложио је што је имао драгоцености, да би сиротињи помагао. Како Александар I. од 1807. године није више давао Црној Гори оних 1000 дуката годишње потпоре, коју јој је цар Павле био одредио, то се ни најпрече потребе у земљи нису могле подмиривати. Судови престаше радити и у Црној Гори наста право безвлашће. Племена су се међу собом крвила и међу њима биле су се читаве битке. Грдна туга обузимала је срце доброга владике, гледајући то зло. Његова благост није му допуштала, да против непослушних употребљава оштрије мере; само саветима и поучавањем, као веран родитељ код непослушне деце, изводио је народ на прави пут ка слози и међусобној љубави.

*) Медаковић, Повјестница, стр. 195—202; Милаковић, стр. 230—242.

Уза сву невољу наилажаху и гладне године. Особито је 1816. година у свом оном крају омахнула. Владика се обратио на кнеза Милоша, да прими у Србију неколико сиротиње из Дробњака. Кнез Милош одазвао се што својскије овој жељи. У писму од 26. септ. пише он Дробњацима: „Браћо моја и народе сербски! Ја душу моју положио сам за народ и за браћу моју; и данас полажем и за вас положити ону и вас примити ону у њедра моја... ја вас као браћу моју примам.“*)

Није толико одзива нашао с молбом, коју је 8|29. маја 1817. послао Александру I, молећи по четврти пут, да се Црној Гори издају оних 1000 дуката, што их је за њу одредио цар Павле, и да се у Русију приме 800 душа, које због глади морају да се селе из Црне Горе. Александар I. није могао да заборави одговор црногорски од 1804. године и Црна Гора не доби потпору одређену јој царем Павлом. Владика Петар тешио се тиме, што је бар она гладна сиротиња црногорска примљена у Русију.

Ако су се Црногорци међу собом и крвили, кад је била општа опасност, они су је сложно отклањали. Босански везир Џелаледин паша спреми 1820. године 12,000 људи, да Морачу отргне од Црне Горе. Пред војском био је пашин делибаша, који 17|28 септ.**) удари на неспремну горњу Морачу и већином је попали. Кад делибаша удари на доњу Морачу, дочека га морачки војвода Мина Радовић, коме су већ Пипери били прихитали, те се ту оштро побију. У то стигну и Пјешивци и Бјелопав-

*) Медаковић, Повјестница, стр. 203—204.

**) Тако Милаковић; а Медаковић има 17|29. апр.

лићи и сви сложно навале на Турке и поломе их. Турци нагну бежати, али им је ваљало проћи једним ждрелом, где их код извора воде Мораче Црногорци претекоше и од њих триста јада учинише. Силан Турчин погибе ту, да је Морача крвава потекла. Многе су живе похватали Морачани, које су одвели на гаришта од својих кућа, па су их тамо посекли. Црногораца је мало погинуло, али су изгубили храброг сердара Мркоја из Повија. Турци су имали преко 3000 мртвих и рањених; самих коња седленика добили су Црногорци преко 1200.

Ово је био за владике Петра последњи већи бој црногорски с Турцима. Али мањих сукоба било је и даље, који су се обично свршивали турским губитком.

Године 1825. седне на руски престо Никола I. Владика Петар обрати се новом цару молбом, да се Црној Гори издаје она потпора од 1000 дуката годишње, коју је цар Павле одредио, као и да се накнадно исплати и неиздата сума за 17 година. Великодушни цар одобри, да се Црној Гори изда поменута потпора од времена, кад је он сео на престо; а за оних 17 година решиће се касније. Кад је владика 1829. године примио одобрену потпору, осетио се као препорођен. У збору, који је сазвао тим поводом, рече главарима: „Не можете вјеровати, колико сам се у души возрадовао за примљену радосну за нас царску милост. Ево има већ десет година, од како се богу молим, да ми бог узме живот, само да не гледам јаде и невоље мог народа; а сад би желио, да ми оће благи бог да продужи привремени течај мог живота барем за десет година, да

могу икакво добро моме народу учинити и да видим срећни развитак украшеног горског цвијета, за којег напредак трудим се и мучим се од моје младости, па ево већ и до сједине немоћи и старости доспио.“*) Раздраган настане добри владика, да примљеном царском помоћу поправља јадно стање свога народа. По трећи пут заведе у земљи суд, једа би се прекинуло самовољство појединаца и братстава. Али су дани његови већ дотрајали. Радећи на помирењу неких закрвљених племена, сазвао је на Цетиње народну скупштину на 18|30. окт. 1830. Тога дана у вече дођу главари к њему и с њиме око огња седећи, поведе се разговор, како би се најбоље могао народ помирити. Осећајући велику слабост, рече главарима: „Ја већ немам ништа крити, мени се посљедњи час приближио и ја ћу овај свијет оставити. Препоручујем ви узајамну слогу, мили витези и честити јунаци! Поздравте ми сву браћу Црногорце и кажите им, да и ако им се њихов господар преселио у вјечност, да је његова топла и посљедња жеља, да му његова слободна браћа Црногорци у миру и братској љубави бране своју богодану слободу и да не забораве, да су Црногорци и слободни јунаци. У мучној и кукавној, али слободној земљи преживјех младу нејакост и сиједу старост. Божа је воља, да се с вама растанем вјечно, но не заборавите на моје ријечи. Због ом, слободне горе, и не увенула ви слава, доклен траје свијета и вијека! Благодат божија по сриједи вас и свега рода српска!“ По жељи његовој узму га два главара испод руке и поведу га у собу; ту се владика спусти на одморницу и спокојно пресели се у вечност.*)

---

*) Медаковић, Повјестница, стр. 217 – 218.

Сутра дан изнесу пред манастир упокојенога владику и окупљеном народу прочитају владичину тестаменту, коју је по његовој заповести написао његов секретар Симо Милутиновић. У тестаменти је владика препоручивао свима Црногорцима и Брђанима и заклињао их свемогућим богом, свега света творцем и свом силом небесном, да му испуне аманет: да га у миру, тишини и љубави општенародној укопају и ожале, да не би ни крвник крвнику тада проговорио ни горке речи; да на његовим мртвим прсима веру зададу и утврде кроз сву Црну Гору и Брда, да нико никога ни за што не тиче до ђурђева дне, а дотле нада се, да ће им начин живљења бити доиста учињен и суд свој земљи постављен; да црковно добро и имуће не тиче нико, а да он на своје место оставља наследњиком својим и управитељем цркве и народа синовца свог, Рада Томова. Пајпосле вечном проклетству предаје како онога који не би ову тестаменту послушао, тако и сваког, оног, који би се нашао, да помисли одступити од рускога покровитељства.*) Један од главара рече на то народу: „Одите, браћо Црногорци, да се на мртвом нашем господару закунемо и да његов посљедњи аманет испунимо, који нам је при издисању посљедњег часа оставио свети архипастирски благослов и препоручио нам слогу и братску љубав. Положимо заклетву пред њим и пред вишњим богом, да уватимо вјеру од сад до ђурђева дне.“ Тако и учинише: положише унакрст пушке преко владичина ковчега и заклеше се, да ће веру држати до ђурђева дне и донде да ни крвник крвника неће типати.**)

*) Милаковић, стр. 246.
**) Медаковић, Повјестница, стр. 220. Милаковић, стр. 247.

Владика Петар I. родио се у априлију 1747. Њега је владика Василије 1762. године повео у Русију, да се тамо како треба васпита за црногорског господара. И заиста је Петар лепо напредовао у наукама, али василијева смрт прекиде му учење и он се врати у Црну Гору 1766. године. Ту је био уз владику Саву и помагао му у народним пословима. Још у Русији примио је монашки чин, а 1770. године учини га Сава архимандритом. Кад је Сава умро 1782. године, народ је Петра сложно изабрао за свога господара.

Скоро 49 година руководио је он земаљским делима црногорским. Анђелске природе, нико од њега није био постојанији и енерђичнији тамо, где се тицало добра Црне Горе и православља, српства и словенства. Са те стазе никад није сврнуо ни за тренут, ни за длаку. Ни претње, ни ласкања, ни увреде, ни сила, ни обећања нису га у том могла поколебати. Ни турска навала, ни млетачка подлост, ни аустријско лукавство и сплетке, ни француско оружје не могоше код њега успети. Вечито ратовање и љута сиротиња нису дали да у љубљеној Црној Гори отвори и храмове просвети. Зато је гледао, да у народу негује чисту и непомућену наравственост. Колика туга огледа се у речима, кад неизображена свештеника рукополаже, па му вели: „Овамо, недостојни сине! ко ће ми пасти стадо христово?“ Много је горких часова имао код црногорске необуздавости и самоволье. Али никад није он против тога употребљавао јача средства од очинских искрених савета: знао је, да само такви у свему независни карактери са прекипљујућом енерђијом могу слободу оној земљи одбранити. А Црногорци су с пуним поверењем њега слушали, јер су им небројене прилике показале, да он само њихово

добро и срећу жели. Он је са својим Црногорцима делио срећу и несрећу, добро и зло, с њима је сиротовао и што је год имао њима је раздавао; а они су узањ пристајали, као верна деца уз добра родитеља. Свака његова реч сведок је неизмерне милоште спрам оног сиромашног народа, који у целини одликује се најузвишенијим врлинама. Зато га је црногорски народ у благодарну чуству попео до божија престола, пуно уверен, да се његове молитве и тамо дижу само за његову срећу и добро. Живећи вазда нераздвојно са својим народом, желео је, да му гроб буде на јавну месту, куда народ једнако пролази, а на гробу да му се на плочи уреже: Здје почивајет љубитељ својега рода. Али Црногорци га, као архијереја, сахране у манастирску цркву на Цетињу. После четири године стане се владика Петар у сну јављати владици Раду (Петру II), говорећи му, да га извади из гроба, јер није заслужио, да народ по њему гази. Петар II. саопшти ово главарима, отворе гроб 18|30. окт. 1834 и нађу Петра I. целокупна и света. Пошто учиниште обичне молебне и службе, изваде га из гроба и у ћивоту ставе га пред олтар. Црна Гора и сав српски род добио је нова заступника пред престолом божјим.

Колико је он заносно љубио Црну Гору, може се видети и из овог. Кад су 1820. године уређивали границе између Црне Горе и Боке, Австрија, која никад не може да се насити, захтевала је, да јој се за добар новац уступе неке земље и кршеви. Петар I. одговори: „Ни саме ледене стијене не дам за никакво благо овог свијета, јер су и оне прекупане у јуначкој крви, јер и сама природа на такав гријех пролила би сузе туге и жалости. И самим златом ово голо камење да залијете, нећете дочекати

да мене вашим новцем придобијете. Нећу блага ни богатства, али ћу поштење, под којим с мојим народом живим и умријети желим.“ *) Навели смо неке примере његове необично снажне речитости; а не једну песму спевао је чистим народним слогом у славу црногорског оружја.

Петар I. највећи је досад владалац црногорски. Он је Црну Гору из највеће несреће опет ставио на слободне ноге, учврстио је, прославио је. Добар војвода, он је односио мегдане над страшним турским војскама и славним француским ђенералима. Државничка мудрост и дипломатска умешност прибавиле су му удивљење и поштовање туђинаца, који су с њим имали посла. Већ за његове владавине на делу су Русија, Аустрија, Французи и Енглези поступали с Црном Гором, као са независном државом. Зграду, којој је основ ударио владика Данило, а под кров довео Петар I. увенчао је петров праунук круном опште признате независности и уједно се сродио с најсилнијом династијом у свету.

XIII.

ВЛАДИКА ПЕТАР II. ПЕТРОВИЋ.

Године 1823. на општем збору свију главара изабрали су за наследњика владици Петру I. његовог синовца Ђорђија Савова, кога владика зађакони и пошље у Русију на науку. Ђорђије, следујући својој наклоности, брзо остави духовну школу и пређе у војничку. Неизвесност у личности владичиног наследњика учини се бечкој политици згодом, да метне

---

*) Медаковић, Повјестница, стр. 234.

свој прст и у Црну Гору. У својим намерама знала је за се задобити Радониће, од којих су бивали гувернадури. Започеше сплетке. Гувернадур Вуко, виђен јунак у боју, отворено говораше, да је кућа Петровића доста господарила и да је ту ред, да друга кућа дође на владу. Петровићи су осетили ове сплетке, па су радили да их осујете. Поштени главари и сав народ био је уз Петровиће. Пошто се Ђорђије, кад је у војничку службу ступио, одрекао права наследства у владичанству, то се Петровићи договоре са главарима, да прогласе другог синовца владичина, Рада Томова, за господара Црне Горе после смрти Петра I. И Петар I. означио је у тестаменти Рада, као свога наследњика; јер како се Ђорђију указала прилика, да се ожени руском кнегињицом, те је тога ради од стрица искао разрешење од монашког завета: то се владика није могао надати, да ће му овај синовац хтети носити мантију. Владика не даде Ђорђију тражено разрешење и тако се овај никад не ожени, него, пошто је, као драгунски офицер, учествовао у походу против побуњених Пољака, врати се у Црну Гору 1835. године.

Кад је 19/31. окт. објављена тестамента Петра I, којом је Раде Томов био означен за наследњика у владичанству, појави се гувернадур Вуко, као противан томе, позивајући се на то, да је Ђорђије у договору са свима главарима означен за господара после Петра I. Али Вуко остаде сам са својим отпором. Главари и 60 попова одведу Рада у цркву, обуку га у мантије његовог светопочившега стрица и закалуђере га, онда га изведу на Мало Гувно испред манастира и један од попова рече гласно: „Нас шездесет попова представљамо данас духовну власт у Црној Гори и ми, ка' таковизи, признајемо Рада

за господара.“ Острошки архимандрит Јосиф први целива Рада у руку, за њим остали главари, попови и Црногорци. Ријечки сердар Филип Ђурашковић искочи, држећи високо малу пушку, па повика: „Има ли кога, који не пристаје на ово, што смо ми данас углавили? Ако има, нека изиде, да се са мном обиде!“ Кад се сердару нико не одазва, а он викну: „А оно огањ!“ Сви опале из пушака, кличући: „Са срећом и у добри час!“ Тако учинише сви у три маха, само не гувернадур. Ту се напише писмено, којим се Раде признаје за господара; сви главари ставе потписе и крстове на писмено. Кад виде гувернадур Вуко, да сви присташе и потписаше, потписа и он — али на последње место.

Кад је примио монашки чин, Раде Томов узео је име Петар.

Противници Петровића разносили су, да је тестамента Петра I. подметнута, да је њу на своју руку начинио Симо Милутиновић. Медаковић вели,*) да су можда те претпоставке и истините, па и да се у часу опасности употребило свако средство, да би се отклонило веће зло. Али све околности говоре, да је Петар I. означио Рада, као свога наследњика.

Мало касније дође призренски владика Хаџи Захарија и рукоположи Петра II. за јеромонаха и јереја и произведе га за архимандрита.**)

Одмах у почетку свога владања имао је Петар II. неприлика. Гувернадуру Вуку не беше право, што се ствар тако сврши са наслеђем у врховној управи земаљској, па чињаше сметње, где год могаше. Аустрија га у томе подупираше, па се њене

*) П. П. Његош, стр. 48.

**) Медаковић, П. П. Његош, стр. 36–38, 44—45, 47—51. Милаковић, стр. 247–248.

власти у саобраћају с Црном Гором не обраћаше на новога владику, него на гувернадура Вука, а владици се чињше невеште. Оне се не осврташе ни на поруку црногорских главара, да је у Црној Гори господар Петар II, а не гувернадур, и тек кад им главари изјавише, да им се иначе неће узимати обзир на захтевања, упутише се ћесарске власти како треба.*)

Петар II. гледаше да заведе неку управу у земљи. Према законику од 1798. године установи тако звани *кулук* у коме је било 60 народних главара, који ће народу судити, а сваком одреди по 12 талира годишње плате и хлеб. Али његове добре намере кварио је гувернадур својим сплеткама, чиме се у народу почео ширити ружан дух. У тој невољи Петра II. дође у августу 1831. у Црну Гору из Русије Ивановић, родом из Подгорице, који је у Русији наследио богата рођака. Знајући Петар II, колико уважавају Црногорци све што из Русије долази, разложи Ивановићу незгодно стање Црне Горе, па се договори с њим, како ће злу да доскоче, као оно што се Петар I. договорио с грофом Вујићем ради добра Црне Горе. Према договору напишу грамату од имена цара руског, како се у Црну Гору шаље ђенерал Ивановић, кога нека Црногорци слушају, као и свог младога господара. Ради већега вероваља скину са грамате Великога Петра печат и ставе га на ову; а Ивановић начини себи ђенералско одело, у коме се јављао Црногорцима у свечаним приликама. Овом преваром уклонила се озбиљна опасност од Црне Горе. Ивановић почне с Петром II. заводити неки управни ред. Прво уста-

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 52.

нови се сенат, у ком је Ивановић председавао, а било је 12 чланова, који су имали по 40 талира плате на годину и хлеб. Од бољих кућа узму 8 младих људи за перјанике, сваког са 20 тал. плате на годину и хлеб. Осим тога установе гвардију од 32 човека, који су пролазили кроз племена и умиривали све задевице. За подмирење трошкова око управе завео је Петар II, договорно с главарима, плаћање данка, који је тада износио око 6000 тал. а сва ова сума делила се на оне, који су вршили речене народске послове. Ивановић састави и неки законик од 30 чланова. У том законику најважнија је наредба, да се световни људи не плећу у духовне ствари.

Док се тако установљавала нека управа у земљи, удари 1832. године велики везир Мехмед Решид паша на Брда с 3000 људи редовне војске с топовима. Дочекају га 800 Пипера, убију му 164 човека, 300 ране и сузбију га до Спужа.*) Овај успех даде повода Петру II. и Ивановићу, да пораде на ослобођењу Зете и Подгорице од Турака. 14|26. окт. ударе Црногорци на Подгорицу, а сутра дан понове нападање, али без успеха; јер да се Турци не би осетили, кад би дознали за какве веће спреме у Црној Гори, пошли су на Подгорицу с малом силом.**)

Докле ово биваше, не престајаше Аустрија подбадати гувернадура Рука, да ради на смутњама у земљи. Срећа послужи Петра II, те ухвати гувернадурову тајну преписку с Аустријанцима, и тако дознаде за његове намере. Вука ухватише 6|18. јан. 1833. и бацише у тамницу; суд га, као издајника, осуди на смрт, али Петар II. не хте ову пресуду

*) Вацлик, стр. 25—26.
**) Медаковић, П. П. Његош, стр. 53—55, 58—59, 74—75.

потврдити, него казну замени прогонством из Црне Горе. Везана и под стражом испрате Вука у априлију у Котор, а сутра дан протерају му и породицу, а куће Гувернадуровића бише спаљене. После месец дана Вуко Радонић пресвисне од јада

Тиме се укиде гувернадурство у Црној Гори и сва се власт усредсреди у владичиној личности. Црногорци су почели бирати гувернадуре после уговора с Млецима од 2|13. марта 1717. Око 1750. године био је гувернадур Вукота Вукотић из Чева, који је своје гувернадурство уступио Стану Радонићу с Његуша за његово сердарство. Вукота промени свој нож за станов нож са сребрним корама и још добије од Стана сто дуката. Стано је тражио, да је он прво лице до владике и да се земаљски печат прилаже само онде, где су сложни владика и гувернадур. Зато је земаљски печат имао две поле, једну је држао владика, другу гувернадур, па кад су хтели да печат ставе гдегод, онда су саставили обе поле. Већ Млечићи употребљавали су гувернадуре за своје сплетке и неки Радонићи иселили су се у Доброту, примили су римску веру и постали су жестоки непријатељи Црној Гори. Аустрија, чим је с Црном Гором ступила у односе, већ је почела и сплетке удешавати са Савом Пламенцем против Петра I. Вуко Радонић вукао је плату у Котору, те га је Петар I. и изобличио, рекавши му: „Твоје су паре у Котору, ђе ћеш и твоје кости оставити.“ Како светитељ рече, онако се и стече.*)

Како је гувернадур Вуко већ био пред судом и са те стране није могло бити сметње, врате се Петар

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 44—45. 51. 59 - 62. Милаковић, стр. 106, 117.

II. и Ивановић плану, да ослободе Подгорицу и Зету. У договору са Зећанима и Хотима крену се у фебруарију с војском. Али успеха није било. Црногорци су тада говорили, да је ту имао посла турски новац код сердара Филипа Ђурашковића и попа Андрије Пејовића; а иначе би се Подгорица морала предати, јер је имала хране само за три дана.*)

Овај неуспех ружно се одзивао у народу и на наваљивање главара крене се Петар II. у јунију у Русију, оставивши као свог привременог намесника Ивановића. На преображење посвећен је у Петрограду у казанској саборној цркви за епископа. Сам цар Никола I. са својом госпоштином присуствовао је чину посвећења. За бављења свог у Петрограду био је Петар II. предмет особите пажње у највишим круговима. Потомци оних Срба, који су се у половини XVIII. столећа иселили из поморишја и потисја у Русију, са поносом су окружавали младог владику црногорског. У децембру врати се из Русије, донесавши писмо царево на народ, да слуша владику, као свог законитог господара. Што се Петар II. завладичио и што га је руски цар лепо примио, учврстило му је положај у земљи и повећало му углед у народу.**) Ивановић се вратио у Русију, пошто је поверену му власт предао владици.

Новцем донесеним из Русије купи Петар II. у Млецима печатњу, у којој су печатане неколике књиге и др. Ова печатња постојала је до 1852. године, а тада јој слова прелију у пушчана зрна, кад су Турци ударили на Црну Гору.

---

*(Медаковић, П. П. Његош, стр. 62—66.

**) Медаковић, П. П. Његош, стр. 67—70.

Светећи се за нападање на Подгорицу и Зету. Турци су често упадали у црногорску границу. Зато нареди владика, да се удари на Жабљак. Ноћу између 9|21 и 10|22. марта 1835. Кењо Станков са 12 друга успне се уз зидове горњега града и ухвате и вежу турског заповедника. Кад то Турци опазише, ударе на њих, али се 12 Црногораца јуначки држаше цели дан. У вече стигне у Жабљак од Подгорице преко 3000 Турака и Арбанаса, али ону ноћ стигоше и Црногорци, који ујутру ударе на град. Најпосле Црногорци провале врата и отму град. Не могући га држати без редовне војске, Црногорци однесу из Жабљака све што се могло понети, поруше му зидове, па и два гвоздена топа одвуку на Цетиње и на једном од њих урежу ове речи: „Кад оно 1835. г. 19. марта Црногорци витешки Жабљак освојише, мене старца заробише и на поље Цетиње донесоше.“ Турци за тим опет оправе Жабљак.*)

Међу тим дође до сукоба с Турцима и на другој страни. Од 1815. године било је Грахово, као неко неутрално земљиште; али је због тога често долазило у незгодан положај, јер су се на Грахову раздвајали црногорски и турски мегдани. Овакво стањедосади се војводи Јакову Даковићу и он 1834. године отворено стане уз Црну Гору. Ово не би право Али паши Ризванбеговићу Сточевићу, коме је султан у награду за храброст и верност у рату с мисирским одметником Мехмед Али пашом дао надимак *Галит* (непобеђени) и везирство над Херцеговином. Али паша удари на Грахово и опали га, а то га доведе у сукоб са владиком. Везир паде на Грахово са 20,000 људи. Не чекајући да му се прикупи војска, владика се са 300 људи дигне тамо. Нестрпљиви ови

*) Медаковић, П. П Његош, стр. 72 – 73.

Црногорци ударе на везира 11|23. авг. 1836, и дабогме бише сузбијени. Ту погибе 32 најбоља Црногорца и 10 Граховљана, међу њима и два Петровића, млађи владичин брат Јоко и Стево Станков. У то прикупи се и црногорска војска. Обе војске гледаше се тако више времена, не упуштајући се у бој, док се Али паши досади држати толику војску и оде са Грахова.*)

Исте године у новембру пође Петар II. у Русију. Докле је у Бечу чекао на путни лист из Русије, молио је руску владу преко посланства, да му се даде помоћ у 8000 дуката, како би могао тиме кроз десет година завести у Црној Гори сталну управу и ред. Великодушни цар Никола I. коме су Црногопци били драги, нареди, да се оних 8000 дуката, што их је владика искао, издају Црној Гори сваке године и осим тога по 1000 дуката, што их је цар Павле одредио. Докле је владика у Бечу чекао на путни лист за пут у Русију, склоне га неки на то, да иде у Париз. Ово се дозна у Црној Гори, па како Црногорцима пут у Париз није био прав, а ни са данком нису били задовољни, то пошљу Николи I. жалбу против владике. Цар нареди, да руски консул у Дубровнику, Гагић, извиди ствар. Од Гагића дође извештај, да у Црној Гори нема нико ништа против владике. У то се и владика могао кренути у Русију. Кад је у мају 1837. дошао пред величанственога Николу I, није могао речи проловити, кад му је цар замерио, што је хтео да иде у Париз.

Проведавши у Петрограду 17 дана, врати се владика у Црну Гору пуних шака. Сад настаде да подиже Црну Гору. Сенаторима повиси плату на

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 73—74.

100 тал. капетанима одреди по 30, перјаницима по 40 тал. годишње. На Цетињу сагради велик дом са 25 одељења, од којих је он употребљавао три, остала су била за сенаторе и за секретара. На Цетињу и у Добрском Селу отвори основне школе. Многе путове погради, а тамо, где је у сушне године нестајало воде, даде копати бунаре. На Ријеци Црнојевића сагради млин, где се готовио прах.

Како се у врлетној Црној Гори чешће враћају гладне године, то би се владика обраћао цару Николи I. за помоћ. Цар је особито ценио Црногорце, и увек се царски одазивао таквим молбама. Он даде 30,000 тал. као главницу, да одатле може сиротиња куповати жито у гладне године.*)

Границе у зетском приморју никако нису биле уређене. Црногорри су Млецима уступили Мајине, Поборе и Брајиће у толико, да имају где склонити своју нејач у случају невоље од Турака. Али манастири Стањевићи и Под-Мајине остали су и даље уз Црну Гору. Докле се Петар П. бавио у Бечу, пристао је на уређивање границе према Боци и уступио је Аустрији оба речена манастира за 35,000 тал. Ово Црногорцима није било право, па се нису хтели да осврћу на то, што су при одређивању границе неке њихове земље доспеле под Аустрију. Тога ради удешаваше Аустрија, како ће да се изазове повод коначном решењу те ствари. Елем у јулију 1838. аустријски војник убије на Паштровској Гори једног Црмничанина, али се ствар удеси тако, да су Црногорци мислили, да су Црмничанина убили Паштровићи. Дође до крви између Црногораца и Паштровића. Сад аустријска војска од 9000 људи дође на

*) Медаковић, П. П Његош, стр. 76 - 81.

црногорску границу. Владика пошље тамо Ђорђија Савова Петровића, коме аустријски заповедник Штерн предложи примирје, на које Ђорђије радо пристане и задржи уза се само 200 људи и 10 перјаника. Аустријски заповедник, држећи ваљда, да једна велика сила не мора Црногорцима држати реч, пређе границу ону ноћ, палећи куће и сено, пође на Космач, где је био Ђорђије, и заузме га; али сад поведе Ђорђије своје детиће на јуриш, поврати Космач, па навали на ћесаревце и отме им утврђени Кропац на Паштровској Гори. Ћесаревци нагну брзо уступати, оставивши 70 мртвих. При уступању показали су особиту ревност приморци латинске вере, које су Аустријанци такође били повели. Сад Штерн зажели да се састане са Ђорђијем, коме се извињавао, да је све то било против његове воље. У Будви се закључи мир 27. јул. (8. авг.); а разграничавање с Аустријом свршено је 1841. године, при чему је, као руски повереник, учествовао дворски саветник Чевкин уз штапског официра Ковалевскога, који нису пропустили пребацити Аустријанцима, што су нападали на Црну Гору.*)

Не прође на миру ни 1839. година. Од Арбаније увек је било нападања, а у јунију удари спахија Лекић са 2000 Арбанаса на село Јастреб, где запали 23 празне колебе; Хасан Хот с 3000 Арбанаса и топовима заузме једно село на Ситници, а Бећир бег Бушатлија са 6000 Арбанаса стиже у Косиће. Брђани одвијају Хасан Хота и Лекића, за то Бећир бег допро беше до Косова Луга. На видов дан ударе 500 Брђана на њега, посеку 50 Арнаута, на што се он тако поплаши, да утече преко

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 96—102 Вацлик, стр. 79—81.

Зете, при чему се до 50 Арбанаса утопише. Ту га Мартинићи тако добро дочекаше, да погибе 500 Арнаута, а Кезун Грујичин ухвати жива Бећир бега и посече га. У овом бојy натури се гласовити Арнаут јунак Малијић Ћехаја на коњу за једним момчетом од 16 година, које се знаде вешто увијати испред његове сабље, докле му не пође за руком, да се савије испод коња, те ухвати Ћехају за ногу, обори га с коња, уби га из мале пушке и Ћехајином сабљом одсече му главу; онда скиде са њега све оружје, па водећи малијићева коња и носећи му главу, дође на Цетиње владици, коме даде Ћехајино оружје, а владика лепо обдари млађаног јунака. У овим бојевима погибе преко 2000 Арнаута, а рани их се преко 3000; осим тога изгубише три барјака.

Овај пораз зло је пекао Арбанасе, те у септембру 1840. дигну се са 700 људи Хасан Хот, Лекић спахија и Мехмед капетан. 9|21. септ. ударе на Салковину, где их дочекаше Мрђен Јанковић и Вук Љешевић са 200 друга и у два маха сузбише их и најпосле потискоше до Жабљака. Али Арбанасима стиже и даља потпора и најпосле разбију оних 200 Црногораца, а у једну кулу затвори се Вук Љешевић са 25 друга, на кога Арнаути навале, уздајући се у своју силу и распаљени успехом. Али се Црногорци не даду живи. У јуришу хватали су Арнаути голим рукама грлиће црногорских пушака. Ту се у отимању искривише пушчане цеви, а једна цев би преломљена, те јој једну полу однесоше Арнаути, друга остаде у Црногораца. Оставши тако без дугих пушака, бране се Црногорци из малих пушака, а најпосле бише Арнауте камењем. Не могући савладати ове јунаке, Арнаути науме да их спале, те стану око куле довлачити сламу и сено. Али ту

стигоше Ријечани и оборише огањ на Арнауте, који утеку. Око куле погибе спахија Лекић и 120 Арнаута би што мртвих што рањених. Од Црногораца погибе Вук Љешевић и још 6, рани их се 15. Беспримерна ова борба испунила је неисказаним поносом Петра II. Изломљене и искривљене пушке своје донесоше Црногорци на Цетиње, које владика обеси у биљарди, као најславније тропеје оних бојева. Јунацима даде владика нове пушке и лепо их обдари.*)

У исто време би владика обрадован и другим гласом. Гатачки забит Смаил ага Ченгијић био је на гласу јунак, али и љута крвопија. Од њега је пиштала раја, а није један Црногорац од њега погинуо. У септембру 1840. дође Смаил ага у Дробњаке и разапе шатор у Мљетичку. Дробњачки кнез Церовић с Морачанима 23. септ. (5. окт.) пред зору удари на Смаил гу и убију га са 35 друга. Новица скине оружје са Смаил аге, узме му оба ата и преда све владици, који га лепо обдари, постави га за сенатора и дарује му један млин. Светећи Смаил агу, ударише херцеговачки Турци на Црногорце, те се под Боровом Главом у Дробњацима проли многа крв.**)

Ствар са Граховом никако није била решена, ако је о њему 20. окт. (1. нов.) 1838. на Цетињу и био начињен уговор између владике и пуномоћника босанског везира Вехџи Мехмед паше и херцеговачког везира Али паше.***) Да би Грахово могао боље држати, сагради владика 1842. године кулу на Хумцу. Да би се дошло до нека начина, састајали су се у септембру владика и Али паша у Дубров-

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 89—93.
**) Медаковић, П. П Његош, стр. 93 - 95.
***) Вацлик, стр. 85—87.

нику, али не могоше да се стално погоде. Идуће године у септембру утабори се Али паша са 20,000 људи на Засклапу на Грахову. На тај глас дође и владика на Грахово с војском. Опет стојаше војска једна спрам друге, не упуштајући се у бој. Најпосле понуди Али паша, да се на лепо измире. Владика прихвати понуду и погоде се, да се кула на Хумцу поруши; Граховљани да од турских земаља дају нешто корјенићким Турцима; Али паша да подмири владици трошкове и да плати како грађење, тако и рушење куле, у свему 7000 тал.

Докле се овако на овој страни свршило на лепе начине, на другој страни догодило се велико зло. Скадарски везир Осман паша Скопљак вардаше сваку прилику, да Црногорцима учини какво зло. Кад је владика био с војском на Грахову, пошље Осман паша 8000 људи на Пипере, али их ови с Мартинићима отерају. Паша за тим 9|21. септ. доведе 12,000 људи на лађама под острова Врањину и Лесендру у Блату. Црногорска малина не могаше толикој сили одолети. У кули на Лесендри погибе 7 Црногораца, 18 их рањене ухвате Турци. На Врањини борио се поп Вукале са 60 друга читав дан, а кад их у животу остаде још 25, умакну у вече кроз турску флоту. Сутра дан Скопљак паша разори до основа манастир св. Николе на Врањини, где је још св. Сава основао епископску столицу. Око Врањине и Лесендре погибе и рани се до 200 Турака. Охрабрен овим успехом, удари Осман паша на Додоше, али би отеран у Жабљак с великом штетом. На ове црне гласе похита владика са Грахова, али не имајући начина да на острова превезе војску, морао се без успеха вратити на Цетиње Гађајући топом кулу на Лесендри, у мало што владика не по-

гибе од турска топовска зрна.*) У 1845. години Русија и Аустрија посредовале су код порте дипломатским путем, да се Црној Гори поврате Врањина и Лесендра; а нотом од 25. фебр. 1846. заиска руски посланик Титов енерђично од порте, да се задовољи Црна Гора. Порта даваше најлепша обећања, али по свом обичају протезаше ствар, докле догађаји од 1848. године обратише руској политици пажњу на друге стране.**)

Кад се поруши кула на Хумцу, дође отворен пут у Црну Гору четама херцеговачких Турака. На то и владика допусти Црногорцима, да могу Турцима враћати жао за срамоту. Најпосле црногорске чете додијаше толико Херцеговцима, да се Али паша пожали владици, који му одговори, да је то само био одговор на много изазивање. Везир предложи, да се четама стане на пут и од једне и од друге стране, на што владика пристаде и од своје стране предложи, да се на граници наместе пандури, али да се Али паша обвеже, да ће на ове пандуре давати годишње 2000 тал. Везир пристане на то. Овај новац примио је владика само за једну годину, јер Црногорци стану задевати Турке Херцеговце, како не могу сами да се бране, него Црногорцима морају да плаћају харач, да их они чувају и бране. Кад то чу Али паша, одустане од уговора.

У септембру 1846. оде Петар II. у Беч, где је печатао свој бесамртни *Горски Вијенац*, а из Беча оде у Млетке, где је узимао неке преписе из млетачке аркиве. Тек по ускрсу 1847. године врати се у Црну Гору. Његово одсуство употребио је Осман

---

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 102—110.

**) Вацлик, стр. 11, 122.

паша, те се у Црмници начини читава буна. Ђорђије Петровић угуши брзо буну и истисне пашину војску из Црмнице, али том приликом добије лаку рану. Са кривцима поступи владика строго, у колико је морао. Некоје Пипере и Црмничане погуби, који су ишли Осман паши за дарове, осталима опрости, а сиромасима даде жита да се прехране.

Ни од Херцеговине није било мира. У октобру 1847. пошље Али паша Рустем бега Ченгијића са 7000 људи на Ускоке. Од Ускока затекло се дома само 42 друга, који се 25. окт. (6. нов.) затворе у чардак Алексића под Стругом. Ту их опколе Турци, па не могући им иначе нахудити, стану доносити под чардак сено, да их тако спале. На то излете Ускоци из чардака, па навале на Турке, који у оном диму не знајући, колика је дружина, помисле, да је ускоцима стигла потпора, те нагну бежати. Ускоци се наклопе за њима и би их зло нагрдили, да се нису задржавали око пљачке. Али и овако посеку и ране до 100 Турака, добију 30 коња и много оружје и сву комору Рустем бегову. Ту је јуначка Ружа Лаковића скинула оружје са два здрава и читава Турчина. Обрадован владика, обдари јунаке, а Бегана, који се у боју најбоље показао, начини сердаром.*)

Вечита ова крв на црногорским границама, на којима су у то време турским областима управљала два везира српске крви, љуто тишташе родољубну владичину душу. У јулију исте 1847. године пише он и једном и другом везиру, опоминући их, како су и они Срби, али се не боре за своје име, поштење и славу, него за туђу: опоминаше их, да су

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 137—144.

с њим једне крви и само вера да их дели; да људи једног језика и истих обичаја браћа су и једна крв и да треба сложно да се боре за свој образ. Скопљак паша не могаше да разуме владичине племените мисли и не престајаше мутити у Брдима и у Црној Гори; али га је потпуно схватио и разумео Али паша Сточевић, који се осећао као Србин и увиђао је, да са владиком треба сложно да ради у корист српства. Он се вазда лепо одазивао о владици и говорио би Херцеговцима Турцима: „Ви Турци не познајете, ко је и какав тај владика; а бога ми мога и дина ми мога, то је онај прави српски бан од Косова.“ Владика и Али паша побратимише се и писма, која је Али паша својом руком писао владици, почињао би овако: „Од мене Али паше Сточевића Ризванбеговића, везира ерцеговачког, мојему побратиму Петру Петровићу, владици црногорском и брдском и кавалијеру русинском, драги и мили поздрав.“ *)

Да би могао повратити Врањину и Лесендру, владика је гледао да набави цебане за два велика топа што их је имао на Цетињу, али га у томе спречише догађаји у Боци. Кад се 1841. године повлачила граница између Црне Горе и Боке, запале су неке црногорске земље у аустријску границу, али Црногорци не хоћаху да знају за то, него и даље уживаху те земље и баштине. Тако су и његушки чобани пуштали своју стоку у пашу до близу Доброте, као што су то чинили од вајкада. Доброћани су Црногорци, који су се за млетачке владавине тамо населили и покатоличили се. Већ и зато мрзили су они Црногорце. Док виде, да је црногорска стока прешла границу, јаве за то окружном начелнику

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 144—151.

Грију (Griez), који је зло мрзио на све што је српско и православно,*) те и пошље 50 војника, да дотерају стоку. Ту се побију чобани и војници, неколико војника погине, три чобана ране се. На владичину интервенцију врати се Његушима стока, али два брава бише задржана. Ово је Црногорцима било криво, па се спреме да покажу, како им нико не може ништа узети без својега већега чуда и грдила. Владика им намеру предупреди један и други пут; али они једне ноћи у фебруарију 1848. њих 200 крадом навале на Доброту и Љуту. Штета је била грдна. Незадовољни тим, они ударе на тврдињу Тројицу код Котора, али их тамо дочекају картачем и тројицу их оборе. Ови догађаји разнесоше страх по Боци. Сваки саобраћај прекиде се. После два дана сиђе владика у Котор и опет се начини мир.**)

У то букну у Паризу буна, која се рашири по великом делу Европе. И у Млецима су устали на Аустрију и прогласили републику. Ово је јако одјекнуло у Далмацији и у Боци, где су за аустријске владавине много ударили натраг у економском погледу, па су мислили, да ће са повраћеном млетачком владавином и боља времена вратити се. У Дубровнику није било симпатија за Млетке, али су тим више били раздражени због црногорског упадања у Боку, па су почели говорити, да ће дубровачке православне Србе све спалити, кад се окупе у цркву. Ови гласови дирнуше владику, те он издаде проглас на Бокеље и Дубровчане.***) У прогласу припрети им, да се не усуђују примати Млечиће, него да у свему

---

*) Ваљда су га за то касније послали у Војводину за губернијског председника!

**) Медаковић, П. П. Његош, стр. 152 – 164.

***) Печатан је на Цетињу у 500 комада.

слушају хрватскога бана Јелачића, јер ће иначе он сићи с Црногорцима и све окренути под мач и огањ. Овај проглас уједанпут расхлади млетачке пријатеље и престаде свако шуровање са Млецима, који су под Боку били послали неколике своје лађе. Бокељи су долазили на Цетиње и молили владику, да им буде господар, јер су под аустријском владавином посве осиромашили, нити су им остављене старе правице; али је владика њих и опет упућивао на хрватског бана.*) Него су Црногорци на своју руку помагали Грбљанима, кад су ови у јесен 1848. године отказали данак, позивајући се на своје старе правице. Војску. која је на Грбаљ била послала, стерају у градске зидове, сам Грије доби лаку рану.**)

Али је већ страшна сушица почела рушити горостасно тело владике Петра II. Пошто је крајем 1850. године са скадарским везиром начинио примирје,***) оде 1851. године у Напољ, тражећи лека болести. Али се не поможе. У другој поли 1849. године букне у Босни буна против танзимата. Порта савлада ову буну, коју је предводио Алија Кедић, али ту прилику употреби, да се опрости и Али паше Сточевића, на кога је посумњала, да србује. Пошто је у Босни завео танзимат, дође на Херцеговину потурчењак Омер паша, да и тамо заведе танзимат. Омер паша савлада отпор херцеговачких Турака, а

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 164—167.

**) Медаковић, П. П. Његош, стр. 171. За грабљивост Аустрије, коју је Русија у 1849. години једва спасла од пропасти, карактеристично је, да је већ 10. фебр. 1850. аустријски посланик у Цариграду, барун Прокеш-Остен, поднео својој влади промеморију о деоби Турске, при чему би Аустрија добила само Босну са Херцеговином (и разуме се с Црном Гором), Србију, Арбанију и Маћедонију. (Ф. Бамберг, Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und Berliner Friedens. Берлин, 1892, стр. 85.)

***) Вацлик, стр. 87.

седог Али пашу заточи, па удеси, да се низаму, који је чувао стражу, случајно окине пушка и зрно погоди Али пашу у по чела (18|30. марта 1851). Да је владика био здрав и да се нашао у Црној Гори, би се оба српска бана-побратима удружила и већ тада би се Црна Гора и Херцеговина ујединиле.*) На глас о догађајима у Босни и Херцеговини врати се владика у Црну Гору, али су његови дани већ били избројани. Ужасна болест брзо га је трошила. Кад 19|31. окт. осети, да му је конац ту, причести се, онда нареди, да му донесу перину, на којој је издахнуо његов свети стриц, прекрсти се, изговори последње речи: „Преблаги господе боже, препоручујем ти моју душу и биједни народ црногорски!“ па се спусти у постељу и испусти своју велику душу.

Владика Петар II. желео је, да му тело однесу на Ловћен и положе у цркви св. Петра, коју је тамо био саградио. Али се јесења киша на сав мах беше спустила. Четири дана чекаше због кише, најпосле га погребу у благовештенској цркви на Цетињу, а 27. авг. (8. септ.) 1855. изнесу га на Ловћен, куда му смртне остатке отпрати кнез Данило са књегињом Даринком, свештенством, главарима и многим народом.

Владика Петар II. био је дика српског рода, понос целом словенству. Одликован од природе телесном красотом уз стас, који је у висину имао преко седам стопа, дух његов спадао је у најузвишеније свију времена и народа. Није био спреман за преважан задатак, који му је пао на млађана рамена, али се он брзо нашао у положају, у који га је судбина довела, и до мало година управљао је он Цр-

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 173.

ном Гором поузданом руком и у најнезгоднијим околностима водио је увек слави и напретку. Сам себе гледао је да изобрази и као самоук да накнади, што му је у знању недостајало, па код изванредне даровитости своје постао је предметом уважења свега изображенога света. Ако су дотле људи нешто знали за Црну Гору, као за гнездо ретких јунака, сад је она изашла на глас са свог духовитог владике. Одлични странци походише Црну Гору и сви одлазише усхићени цетињским пустињаком. Управљао је Црном Гором 21 годину и преминуо је у 40. години живота. Да је дуже поживео, зацело би и више добра учинио оном народу, који је љубио свим жаром своје песничке родољубне душе. Његова личност импоновала је суседима и Турци су га орлом звали. Он је Црну Гору почео доводити у ред европских држава, завео је својом јаком вољом ред и послушност у њој, дао је народу мир од крвне освете Он је црногорцима ванушио мисао о државном јединству, дао им појма о светом и узвишеном задатку, који на њима лежи. Једино што би му се могло замерити, било је уступање Аустрији манастира Стањевића и Под-Мајине. Да би се могло давати Црногорцима и видно признање њихових врлина, он је 1840. године установио сребрну колајну са натписом: „Вјера, слобода за храброст“; а 1847. године установио је златну колајну с истим натписом и са ликом Милоша Обилића. Ово је Црногорцима најжељеније одличје, јер ко га добије, држи се да се изједначио с Обилићем.

За свога наследњика одредио је Петар II. свога синовца Павла Перова и послао га је у Русију да се изобрази. Цар Никола I. узео је Павла у своје паже. Како сам владика није марио за мантију, то је и Павла хтео да спреми не за владику, него за

световна господара, за кнеза. Али Павле умре у Петрограду 20. маја (1. јун.) 1842., на што Петар II. одреди за наследњика другог синовца, Данила, сина Станка Стијепова, кога је држао код себе, давао му учитеље, спремао га за будућег господара Црне Горе.

Цетињски митрополити до Петра II звали су се митрополитима Црне Горе, Скендерије и Приморја. Петар II. звао се само владиком црногорским и брдским, одговарајући тако стварним односима.

XIV.

КНЕЗ ДАНИЛО I. ПЕТРОВИЋ

Данило Станков родио се 25. маја (6. јун.) 1826, прешао је дакле 25 година, кад је црногорски владалачки и владичански престо био упражњен. Њега је Петар II. по повратку из Напоља послао био у Русију на изображење и на том путу у Бечу добио је глас о смрти свога стрица. Одмах се вратио у Црну Гору. Како га је Петар II. одавна био означио за свога насљедњика, није нико спорио његово наследство; питање је било само то, да ли ће и наследњик Петра II. бити духовно лице, или ће Црна Гора сада добити световна господара. У народној скупштини, која је била на Цетињу 1|13. јан. 1852. прими Данило поклоњеније од црногорских старешина, уједно би закључено, да у будуће црногорски господар буде кнез, а црквом да управља духовно лице са владичанским достојанством. Како се ништа није хтело чинити без одобрења високога покровитеља, то се сачини молба на цара Николу I, да призна Данила за кнеза Црне Горе и Брда, и Данило се у марту крене у Русију, да или добије од цара признање за световног господара Црне Горе,

или да тамо обуче монашку расу и да се врати као владика. Сам Данило није имао наклоности на монашки чин, а налазећи се кроз осам година уз Петра II, могао је доћи до уверења, да Црна Гора под управом духовна лица може имати извесне неке користи, али да ваља државну управу одвојити од цркве, ако ће Црна Гора да стане у ред европских држава.

Цар Никола I, особито наклоњен Црној Гори, прими Данила као свога сина. Одазивајући се жељи милих му Црногораца и савременој потреби Црне Горе, он реши, да Данило буде световни господар црног рски.

С оваквим царевим решењем врати се Данило у јулију из Русије. Одмах се он озбиљно лати уређивања земље. У народној скупштини објави, којих ће се начела придржавати: Ако Црногорац заслужи смрт свој Црној Гори јавиће се, зашто је осуђен, као и кад ће бити погубљен; тајном доношењу неће се веровати; ко тужи кога, мораће се суочити с оптуженим; који судија прими мито, онога часа биће уклоњен, нити ће игда добити ново звање; исто тако поступиће се с перјаником, који у служби наплати већу глобу, него што је суд одредио; свакоме ће се судити по правди и закону, нити ће бити хајтера; сваки може доћи кнезу да му се жали на неправду сенатора, капетана или перјаника; чак се може жалити и на кнежево решење и кнез ће онда наредити ново ислеђење. Обећа, да ће издати законик како би било више правде и мање зла. А рече, да неће праштати оним издајницима, који иду Турчину под скут. Обећа, да ће се глобе узимати у земаљску касу. Хоћаше да уреди царинску дажбину, као и данак, који би сваки плаћао према свом имању,

па одатле да се плаћају перјаници, подижу школе, граде друмови и мостови, итд.

Ове лепе намере младога кнеза тек од чести могоше се остварити, јер већ исте године ваљало му је поћи у одбрану Црне Горе од турске напасти.

Султани никад нису хтели признати независност Црне Горе. Они су Црногорце сматрали као одметнике, као бунтовнике, и никад нису престајали с покушајима да их покоре. Код таква начелна гледишта на порти није никад могло бити стална мира између Турске и Црногораца. К томе је долазио непосреднији моменат, што су скадарске паше сматрале Црну Гору и Брда као део свога подручја, који се одметнуо, па су тежиле, да те одметнике опет добију под се. Уз то је долазила противност између крста и курана, која кулминује у гледишту мусломанском, да сав свет треба да је подложан курану. Онда је ту долазио и народни моменат између Арбанаса и црногорских Срба, па су Арбанаси вазда нападали на Црну Гору, једа би се једном осветили за толике поразе. Сви ови моменти, уз принудни разлог економски, по коме су Црногорци ради свог опстанка морали тежити да добију плодна поља у питомој Зети, нису могли утврдити стални мир између Црне Горе и њених суседа, него се тамо без престанка борило. А у 1852. години придошли су и други разлози, који су нукали порту, да и опет опроба срећу с Црном Гором. У другој поли 1849. године дигли су се у Босни Турци против завођења низама и танзимата. Њима су се одазвали херцеговачки Турци. Војска султанова покори у 1850. години Бошњаке, а у 1851. Херцеговце. У Босни је боравио тога ради серашћер Омер паша, заводећи нове реформе, па како је ту била на окупу турска војска, која је сло-

мила отпор босанских и херцеговачких Турака, то на порти науме да том приликом покоре и Црну Гору и Брда. На црногорску границу од севера, истока и југа поче се купити турска војска. У Црној Гори гледали су то, па су се спремали на отпор.

Прве пушке запуцаше на северу. У Никшићу је био Арбанас Ћулек бег са 600 Арбанаса, да чува крајину од Црногораца. Ћулек бег био је срчан јунак, али и страшан зликовац, који ни Турке није штедео, а хришћанима био је додијао. У октобру дигне се он са 200 друга, да из Мостара доведе свој харем. Ово дозна поп Лука из Марковине, дочека га у Дуги, убије га са 15 друга, осталу му дружину развија и зароби бегов харем, који без откупа и са даровима пусти у Никшић.

Међу тим је Омер паша у договору са скадарским пашом Османом Скопљаком (Стрико пашом) гледао да у самој земљи изазове смутње. Кад је чуо, да је кнез Данило завео плаћање данка, због чега је нарочито у Брдима било незадовољства, поручи Пиперима, ако ће се одметнути од кнеза и признати падишу, да не само неће плаћати никакав данак, него да ће још све добијати што им треба. Неколико несрећника, међу њима и пиперски главар Ниша Митров, збиља се преваришe на ова обећавања, а Осман паша обећаваше им издашну помоћ, ако би кнез Данило хтео да их покори. Кад је кнез чуо за те сплетке, скупи до 1000 Катуњана и с њима стигне у Пипере 9/21. нов. Он се први попео на издајничке куће и он први почео их је својом руком рушити и палити. Три дана трајало је ово кажњавање издајника, а онда се Пипери покорише кнезу, који им свима опрости, осим петорице, који су отишли у Турке.

Чим су Цеклињани чули, да је кнез кренуо на издајнике у Пипере, они без налога чија крену на Жабљак, како оданде не би кнезу било сметње. Њих 30 друга науме да отму ову тврдињу. У тврдињи било је 3 куће, џамија и баругана; у посади било је 12 људи са Селим агом и три топа; у једној кули изван тврдиње било је још 15 Турака. Ноћу 11|23. нов. пређу Цеклињани Морачу, попну се по донесеним лествицама на бедеме, навале на Турке, 5 убију, 4 заробе, а Селим ага затвори се у једну кућу и сутра дан преда се Црногорцима, који га пусте на слободу. Тројица од оних 12, који су отели Жабљак 1835. године, учествовала су и овом предузећу.

Кад је на Цетиње дошао глас о освојењу Жабљака, председник и потпредседник сената, Перо и Ђорђије Петровићи, одмах скупе војске што су могли и оду ка Жабљаку, где су се били скупили и многи Турци и Арбанаси. Кроз који дан стигне тамо и Осман паша. Али је и од Пипера стигао и кнез Данило. У бојевима, који се сад развише, отеше Црногорци све куле око Жабљака, осим једне Перкочевића. Пошто Црногорци сузбише пашу, нареди кнез да се Жабљак напусти, што и би 13|25. дек. пошто Црногорци нису имали начина, да у њему држе какву посаду.

Кнез и Црногорци мислили су, да је ту био и крај ратовању; али се Омер паша био спремио, па је хтео да изврши, што се на порти толико желило. Са 70.000 људи удари он на Црну Гору са севера и југа. 25.000 Турака од Херцеговине продреше до Острога, где се случајно нађоше 25 друга, међу њима кнежев брат Мирко, Перо и Крцо Петровићи, Новица Церовић, Ђуро и Перо Матановићи, Саво Мартиновић. Ови се не поплашише од неизбројне силе, него

се јуначки одупреше, дан и ноћ обарајући Турке из поузданих пушака. Докле су се ови у Острогу посветили смрти, удари Омер паша од Спужа на Бјелопавлиће, али одмах код јуначког гнезда Мартинића одупре му се поп Стеван Радовић. Мартинићима прискочише само неколико Брајовића, али ова малена дружина срчано удари на силу Омер пашину, кога у мало не ухватише, да га добар ат не однесе у Спуж (3|15. јан. 1853). Кад Мартинићи тако отераше Омер пашу, исту ноћ ударе на Турке на суседној Прентиној Главици, растерају их и отму им цебану, која им је била преко потребна.

Исти дан јака турска сила удари на Лимљане у Црмници, потисне Црногорце и ту се ушанчи.

Пун јарости довуче Омер паша 4|16. јан. топове на Мартиниће и стане рушити кућу по кућу, а поп Стеван уступаше стопу по стопу уз веље турске јаде и најпосле повуче се на Глизицу. Ту се на ново побију и напослетку одоле поп Стеван са својим јунацима. У овим бојевима Турци су имали мртвих и рањених 900.

Међу тим су се под Острогом непрестано били. Перо Томов Петровић са сердаром Милом Мартиновићем и 300 Цетињана долажаху у помоћ Мирку и дружини. На њих ударе 8|20. јан. Турци од Спужа и они од Острога, али срећа прискочи јунацима. Цетињани разбише Турке, посекоше их 174 и Острог се ослободи.

Видећи Омер паша, да силом не може ништа, изда 9|21. јан. проглас Црногорцима, позивајући их под султаново крило. Тиме се толико помогао, колико и војском.

У исто време, кад је Омер паша пошао на Бјелопавлиће, ударила је и јака турска сила на Гра-

хово. Војвода Јаков Даковић са 60 друга храбро их дочека и док је могао, држао се у својој кули, а онда се затвори у неприступну пећину до куле. Пуних 15 дана борио се тако, а 17|29. јан. Турци га на вери превариште и оковаше, а онда поробиште Грахово и војводу са сином му Антом одведоше у Мостар, где Јакова на мукама умориште. У борби на Грахову погинуо је војводин брат.

Борба се тако продужи на све стране кроз цели јануарије без видних успеха велике турске војске; а 3|15. фебр. удари Ђорђије Петровић са Црмничанима на Турке у Лимљанима, који су оданде излетали у Црмницу. На турској страни било је 2000 низама уз 6000 Арнаута. Црногорци разбију Турке, који се на лађама спасу у Скадар, понесавши многе своје мртве и рањене. Ту погибе заповедник султанове гарде и сабљу му добије Ђорђије. Црмничани посеку 29 глава, добију 1 топ, 250 ока праха и пуно ситна оружја.

Ово је у овом рату био последњи већи бој, јер бојећи се немира на својој граници,*) у споразуму с Русијом пошље Аустрија ђенерала Лајнингена у Цариград, који 30. јан. (11. фебр.) преда порти ултимату: да порта повуче своју војску од Црне Горе, да се сургуниишу мађарски и пољски бегунци, да се са босанском рајом боље поступа. На препоруку Енглеске и Француске попусти султан Абдул Мецид, јер се међу тим и ствар с Русијом заплетала. У присуству пуномоћника Русије и Аустрије закључи се у Подгорици мир. Границе осташе, како су биле пре рата.

---

*) Бамберг, стр. 50: Oesterreich fürchtete an seiner Grenze beunruhigt zu werden.

Пошто се мир начини, оде кнез Данило у Беч, да захвали ћесару на наклоности указаној у овој прилици. Од ћесара доби орден гвоздене круне, од Николе I. орден св. Ане, а приликом ранијег бављења свог у Русији добио је орден св. Станислава. Вративши се из Беча, оснује данилов орден „за независимост Црне Горе“, који је дао најбољим јунацима.

Ове године помутише се односи међу Русијом и Турском и дође до рата, који се заврши париским миром од 1856. године. Црна Гора није учествовала у овом рату. Аустрија, која је тада нашла згоду да задиви свет својом незахвалношћу, стала је уз руске непријатеље, па је препоручивала Данилу, да остане на миру, претећи му иначе својом силом. Кнез се само смејаше на такве претње, говорећи: „Да је мени имат' праха и олова, бих заратио, а видио бих, шта би ми та ћесарија учињела.“*) Не могући учествовати у рату, Данило је настао, да заведе неке реформе у земљи. Он учини крај самовољи главарској; умножи број перјаника ради бољег одржавања реда; уреди боље убојну снагу земаљску; а нарочито безобзирном строгошћу стаде на пут крвној освети. На ђурђев дан 1855. године прогласи *законик*, у коме су сведена основна права сваког Црногорца и Брђанина, уз главне одредбе за политичну и судску управу. За сво то време био је миран од Турака колико толико.

12|24. јан. 1855. венча се на Цетињу кнез Данило с високо изображеном Даринком Квекићевом из Трста, која се дотле окушала била и на српском књижевном пољу.**) Кумовао је далматински губер-

*) Медаковић, П. П. Његош, стр. 56–57.

*) Родила се 19|31. дек 1837; преминула је 2|14 фебр. 1892.

натор, ђенерал барун Лазар Мамула. Младенце је венчао далматински епископ Стеван Кнежевић.

У уговору од мира, који је 18|30. марта 1856. био закључен у Паризу, нема помена о Црној Гори; али у седници парискога конгреса од 13|25. марта аустријски пуномоћник, у договору с осталима, заискао је од рускога пуномоћника изјаву о томе, како сматра Русија свој однос према Црној Гори? Руски пуномоћници одговорише, да Русија спрам Црне Горе не стоји ни у каквом другом односу, до ли у оном, који потиче из црногорских симпатија спрам Русије и из благонаклоњених расположења Русије према Црногорцима. Сутра дан нашао је турски пуномоћник Али паша за потребно, да у конгресној седници изјави, како порта сматра Црну Гору, као саставни део турске царевине. Кнез Данило, вазда на стражи црногорских права, пошље по нарочитим изасланицима у Беч, Петроград, Париз, Лондон и Берлин оштар протест од 19|31. маја 1856. против ових портиних претензија, пошто Турци никад нису владали Црном Гором; на против Црна Гора имала би права на Херцеговину и на половину Арбаније, пошто су зетски господари држали те земље. Уједно преда поменутим дворовима споменицу, у којој иште, да се Црној Гори призна независност, да јој се размакну границе према Херцеговини и Арбанији да јој се даде морско пристаниште Бар. Кнежева споменица и протест нису имали никакве последице, али је француска дипломација употребљавала најсјајнија обећања, да би приволела кнеза, да призна султаново сузеренство. У току ових преговора кнез се 2|14. фебр. 1857. дигне са кнегињом у Париз, да лично поради код свемоћнога Наполеона III, да се Црној Гори призна независност. У Паризу је био

одликован сваком пажњом од цареве стране, од њега добио је уверење, да се у целокупност црногорских граница неће дирати; али друга успеха није постигао.

Кад се рат свршио, Турци око Црне Горе пнохолише се. Њима је рат с Русијом био тако представљен, као да је свемоћни султан заповедио свима осталим ђаурским краљевима, који су само његови робови, да на послушност приведе Москова, што су они и учинили. Верујући у падишину моћ, они већ 1856. године почеше задевати Црну Гору. То изазва репресалије од црногорске стране и црногорске чете ширише су ужас по свој околини. Ако су пак Турци задевали Црногорце, тим су обеснији били према хришћанима и најпосле у 1857. години дигне устанак на Турке зубачки војвода Лука Вукаловић. Сукоби између устаника и Турака бивали су и чешћи и већи. Устанак у Херцеговини узимаше све више маха, а кнез Данило није имао разлога да смета Црногорцима, који су браћи у помоћ ишли. 29. јан. (10. фебр.) 1858. разбише Пивљани и Дробњаци башибозуке, којих погибе и рани се 240; а исти дан 80 Зубаца и Крушевичана уз 50 Црногораца сузбише под планином Ситницом 4000 Турака, понајвише Бошњака.

У Стамболу почеше увиђати, да ствари у Херцеговини узимају обиљнији вид. Стадоше тамо слати војску, а крајем јануарија дигну се 18,000 Турака од Требиња на Зупце. Војвода Лука склони нејач, запали село и са 400 друга побије се с Турцима. Четири дана борио се; Турака паде 520, али сила продираше. У то стиже Иво Раков Радонић с 500 Црногораца и Граховљана, сложно с Луком ударе на Турке, разбију их и испрате до Требиња. Турци

оставише у Зупцима 1523 лешине. Лука Вукаловић и Лука Петковић сиђу за тим у Суторину и отму тамошње куле од Арнаута, који утеку на ћесарску земљу.

Пошто се Турци мало одморише, поведе их 10|22. фебр. Сали паша опет на Зупце. Опет се Зупчанима нађе на невољи Иво Раков Радонић са нешто Црногораца, те сутра дан вратише Сали пашу у Требиње, који ту изгуби 150 мртвих и рањених.*)

И сукоби с Црном Гором све су крупнији бивали. У фебруарију побију се Црногорци с Турцима на Блату испод Вирбазара и отму једну шајку с једним топом, посеку на њој 25 Турака, 30 заробе, а 5 Турака утопе се. А 11|23. апр. удари Новица Церовић на турске опкопе код Пиве. Три дана трајала је борба, најпосле разбије Новица Турке, које је предводио Дед ага Ченгијић, посече преко 200 глава, уз то многи Турци утопе се у Пиви, или изгору у утврђеним стражарама.

Из Цариграда послаше у Херцеговину нову војводу, Хусејина Черкес пашу. Овај прикупи војску и с 15,000 одабраних бораца дигне се на Грахово. У Вилусама побију се с њим на ђурђев дан поп Лука из Марковине и бањански војвода Јован Бањевић, али мораше уступити великој сили и паша сутра дан падне на Граховац. Тамо се стаде прикупљати и црногорска војска. Кад се накупи 5000 Црногораца и Херцеговаца, удари војвода Мирко Петровић 29. апр. (11. маја) код Омутића на Хусе-

*) После овога боја склоне се калуђери из манастира Дужа на аустријско земљиште, где их аустријске власти наговараше, да у Херцеговини раде за Аустрију; а кад калуђери не хтеше да се том одазову, мораше за 24 часа оставити аустријско земљиште и вратише се опет у Зупце.

јина. По жестоку боју стера Турке у опкопе, па удари на јуриш, али без успеха. Осам часова трајао је бој. Турака погибе 4392, Срба 305. Срба је највише пало, кад су ударали на топове. Сутра дан обе стране погребаваше своје мртваце. Хусејин паша понуди Мирку примирје на 8 дана, али Мирко не прими понуду, јер је видео, да би Хусејин међу тим хтео да умакне. У томе се није преварио. 1|13. маја, лицем на спасов дан (уједно је био и турски барјам) пре зоре покуша Хусејин паша да по магли измакне, али га Црногорци опазе и живо повијају. После ужасне сече од Грахова до Клобука погибе у бегању Кадри паша и 8000 Турака, само их 2500 умаче кроз маглу. Срба погибе 15, рани се 150. Хусејин дође у Требиње без војске, без ичега, а после му узеше и сан. Црногорци добише 8 топова, 6000 пушака, 2000 шаторова, 2000 коња, 10,000 ока муниције, силне сабље, пиштоље, ножеве, одела, ордене, кримске колајне, новце. Три дана и три ноћи нису Турци на Требињу затварали врата, очекујући Црногорце, па да им се предаду.

То је била битка на Граховцу, која је новом славом увенчала црногорско оружје. Кнез Данило даде Мирку наслов великога војводе и нареди, да се свакога спасова дана чини у црквама благодарење и спомен. А на месту, где је био шатор Хусејин Черкес паше, сагради кнез Никола цркву св. Спаса. Као што цели овај поход није трајао дуже од осам дана, тако и ова црква би сграђена за осам дана.*)

---

*) Међу јунацима, који су на Граховцу погинули, био је и поп Лука Јововић из Марковине. Кад се на Цетињу славила победа, прва је повела коло мајка лукина, Ћетна. Ова Ћетна била је позната у својој Црној Гори са ретке умности и племенитости. Родила је три јунака, који ће се помињати, докле буде Црна Гора рађала јунаке: попа Луку, попа Мила и Рама, и она их је одгојила, као косовске осветнике. Лука

Аустрија, вазда пријатељски наклоњена Црној Гори, у страху за Турску поради, да се састане европска комисија ради мира између Турске и Црне Горе. Комисија се састаде у јулију у Дубровнику. Русија и Француска тражише, да у комисију уђе и црногорски пуномоћник, војвода Вукотић, али томе се одсудно противише Турска и Аустрија. Пошто ова комисија сврши посао, потпишу 27. окт. (8. нов.) у Цариграду Аустрија, Енглеска, Пруска, Русија, Турска и Француска протокол, којим се Црној Гори коначно досуди Грахово, а иначе осташе границе, као што су биле маја 1856. Француска и Русија заузимале су се за Црну Гору, Аустрија и Енглеска кварили су јој, где су год могле.

За Црну Гору насташе сад нешто мирнији дани и кнез Данило могао је да се посвети унутрашњим пословима. Али је за то пограничних задевица било, тек без замашнија значаја. Али око Црне Горе није било стална мира. Граховачка победа испунила је хришћане надом, а Турке је изазивала на то веће зулуме.

У јулију 1860. сиђе кнез Данило у Котор ради купања у мору. Кад се 31. јул. (12. авг.) пред вече шетао на жалу, рани га из пиштоља најмљени крвник Томо Кадић, Бјелопавлић. После 12 часова, 1|13. авг. у зору, издахне врли кнез Данило, у грозничаву бунилу помињући бој, Црну Гору, српство. Мртво тело непрежаљеног кнеза пренеше из Котора на Цетиње, где га погребоше уз сузе целога српства.

погибе на Граховцу. Рамо погибе 1861. године на Муратовици на топовима Дервиш паше, пошто је са Шутоњом Борковим разбио низамско шупље коло. Миле паде 1877. године под Оногоштом, кад је звао никшићке Турке на мегдан јуначки, а они га курвањски убише са бедема гроздом из пушака. Ћетна се родила 1793. године на Чеву од оца Сава Вуковића, а умрла је у Никшићу 28. јан. (9. фебр.) 1882.

Са кнезом Данилом легао је у гроб један од најзнаменитијих владалаца у српској историји. Готов је био за српство увек борити се као прост војник. Страх је задавао суседима, а потлачени Срби гледали су у њега, као у своју велику узданицу. За његове кратке владавине порасло је поуздање у Црногораца, који се ни пре никога нису бојали. Говорио би, да нико није већма од њега љубио Црногорце, а зацело сиротиња црногорска није имала усрднија заштитника од кнеза Данила.

Кад је кнез Данило у 1857. години полазио у Париз, он је пре поласка уредио наследство на престолу: ако кнез не би имао мушка порода, наслеђује га синовац Никола, син Мирка Петровића; из наслеђа искључује се женска лоза и онај, који би био наклоњен Турској. 11|23. марта 1859. родила се Данилу кћи Олга. На кнежевски престо дође дакле Никола Мирков, који се у време данилове смрти налазио у Паризу на наукама, рођен 25. септ. (7. окт.) 1841.

XV.

КНЕЗ НИКОЛА I. ПЕТРОВИЋ.

На млађана рамена кнеза Николе паде бреме владања Црном Гором. У самој земљи био је мир, али око ње врило је. Ако се спрам разуздане Арбаније морало увек бити на опрезу, од Херцеговине вали узрујаности духова запљускивали су у Црну Гору. То су била браћа слободних Црногораца, која су тежила за слободом, за спојењем с њима; најваљанији људи њихови ускакали су у Црну Гору, да одатле излећу на своје крвопије. Никакви обзири нису Црногорцима везивали руке, да браћи својој

притеку. Њих је порта увек сматрала као бунтовнике, као одметнике, спрам којих никаква обавеза не може важити. Према том начелу Турци су са Црногорцима увек поступали, већ и као са ћаурима. Ту ни примирја није могло бити, него вечити рат, до истраге једне или друге стране. Сасвим је дакле природно, ако су црногорске чете пролазиле суседном Херцеговином. А нису друкчије прилике биле ни од Арбаније. И тамо нису престајале задевице.

Први дан 1861. године обрадовао је Зупце и Крушевицу милим гласом црквенога звона, које је тамо занемело од 400 година амо. Звоно је дар руске грофице Татијане Васиљчикове манастиру Дужима. Али ово није био глас мира и покоја, него звук убојне трубе, поклич на оружје. Лука Вукаловић стајао је непрестано под оружјем и тек што је највећа зима прошла, већ је у фебруарију с 1600 друга разбио Дервиш пашу, који се на зубачком пољу код Тули и Турмената био утаборио са 6000 људи. Турака је мртвих било 626. Мањих сукоба било је на све стране. Тако 16/28. апр. Ускоци и Бањани дочекају у Дуги 1000 низама, који су пратили храну у затворени Никшић, посеку их 900 и отму храну.

Ови догађаји дадоше повода порти, да озбиљније предузме ствар са Херцеговином. Поче тамо слати војску, а њени пријатељи, да би јој дали времена, да тамо искупи што већу силу, дадоше се у дипломатске послове, те најпосле у априлију дође у Херцеговину потурица Омер паша, најбоља турска војвода, са неком међународном комисијом. Омер паша издаде проглас на народ, у коме су се обећавале велике олакшице. И међународна комисија даде се у посао, да мири Херцеговце, али како се

нису давала никаква јемства за обећаване олакшице, то се могло напред знати, да од умирења неће бити ништа. Кад су мислили, да се може почети рад, удари 23. авг. (4. септ.) Дервиш паша са 7000 људи на Зупце, кад се војвода Лука налазио у Суторини, а остали људи у планини око воде. Пошто посекоше 11 жена, деце и стараца, потераше стоке што су могли, па журно одоше у Требиње, не дочекавши Луку, да се огледају с њим.

Срби су тиме били опомену̀ти, па кад су паше Алија и Мехмед са два табора (батаљуна) најодабраније војске пратили храну за Никшић, који су Срби непрестано држали затворен, дочека их 19. септ. (1. окт.) бањански војвода Јован Бањевић са 200 Бањана и Црногораца и униште их. Али паша погибе. Сутра дан Бањевић у Рудинама код Околишта наиђе на башибозуке, које добро почасти и поврати 1000 бањанских оваца и 250 волова, што их је Омер паша био спремио за војску. Ово даде повода Омер паши, те од Метохије дође 4|16. окт. у манастир Пиву, где затече неколико деце и стараца, које његови Турци посекоше. Али се тиме Херцеговци не поплашише, него Пивљани, Гачани и Дробњаци дочекају 9|21. окт. транспорат са храном за Омер пашину војску и отму га, пошто уништише табор Турака, који су пратили транспорат. И на друге стране Срби су се добро држали. У Орашју и Шуми побије се 12|24. окт. усташки војвода Мићо Љубибратић са Турцима и надбије их. Ту су Турци имали 200 мртвих и рањених. За то сутра дан удари Махмуд паша од Требиња на Зупце са више од 1000 Турака. У Михољем Долу на Љескову навали нањ Лука Вукаловић са 200 друга, разбије га, посече две бимбаше, отме турски барјак, а остале при-

стојно испрати до под Требиње. Исти дан још је горе прошао Омер паша са својим главним станом у Пиви. Херцеговци и Црногорци нагоните серашћера, да се у нереду повуче у Гацко и одатле у Мостар, пошто изгуби 1200 људи, 4 топа, неколико барјака, доста коња, муниције, пртљаг. Од главнијих потурчењака погибоше Мухамед ага Ченгијић и Абдул Златарић. Србе су предводили Илија Ђукановић Цуца и Новица Церовић.

Хотећи да се освете, ударе 18|30. окт. 200 Турака од Требиња наново на Љесково. Ту се оштро дохватише с Луком, док овај најпосле улете с дружином у Турке, разби их и одвија до Требиња. Ту је погинуо на гласу јунак Алија Кецић. У бојевима Луке Вукаловића увек је верно уз њега стајао и дум Иван Мусић, католичански поп у Попову, који је 400 шокаца здружио са православним устаницима.*)

Ни на истоку Црне Горе није било мира. 7|19. нов. 800 колашинских Турака опколе на Бистрици 36 Васојевића. Позваше их на предају, али Васојевићи не хтеше чути за предају, него јуначки бијући се, сви славно изгинуше, пошто убише преко 100 Турака. Ту погибоше чувени јунаци: барјактар Саво Ормал, поп Милован, Зелен Заробица, Драгоје Чупић. На то Васојевићи после два дана пођу на Колашин с Ускоцима, али их Турци не смедоше доче-

*) Докле је Лука тако ломио Турке, ћесарски ђенерал Гавро Родић дође 19. нов. (1. дек.) у Суторину са војском и са две батерије топова и заузме опкопе, што их је Лука био начинио код Свиње и Луцића, поруши их и из њих узме два стара топа. Све то било је без свака отпора; у опкопима било је само 20 Зупчана. Ипак је ћесарска војска чинила онде шенлук из топова и пушака, као да је одржала славну победу. Ово је за то учињено од стране Аустрије, што по уговору са Турском у Суторини нису се смела дизати никаква укрепљења. Русија је 29. нов. (11. дек.) предала у Бечу протест, што је аустријска војска улазила у неутралну Суторину.

кати, и тако им Срби само отераше 7000 грла стоке.

Последњи сукоб у 1861. години био је 7|19. дек. кад је Новица Церовић с Црногорцима дочекао код Равнога Дед агу Ченгијића, који је носио храну Турцима у затвореној Пиви. Црногорци разбију Турке, одсеку 300 глава, добију 3 топа и многи пртљаг.

Преко зиме непрестано је стизала турска војска око Црне Горе. Спремали су се, колико су могли, и Црногорци и Херцеговци. Турци почеше нападање. 12,000 Арнаута под Ходо бејем навале 10|22. марта 1862. према Црмници и у Крњице опседну капетана Колу Петровића; али ту прискочи капетан поп Илија Пламенац и поп Јово Кусовац са 200 соколова, те учинише читав русвај од Арнаута, којих погибе 400, а 620 са два фратра, са Хасан Хотом и буљубашом Муртом предадоше се. Остали се разбегоше. Заробљенике одведоше на Цетиње, где их кнез Никола помилује и отпусти кућама, задржавши само поглавице.

Дан за тим ударише на Коњско 5000 башибозука. Дочекаше их 600 Црногораца и Херцеговаца и пошто се бише по дана, одбише их с великим губитком. После два дана дохватише се мало у Зупцима Дервиш паша и Лука Вукаловић и Дервиш паша уступи. Али 15|27. марта беше крвава битка у Васојевићима. Ту Васојевићи и Дробњаци уништиште два турска батаљуна и заробише Али бега с 80 Турака, добише 2 топа, 80 товара хране, много коња.

Далеко крвавији били су бојеви у крвавој Дуги, који су почели на страсни понедељак 2|14. апр. и трећи дан свршили се поразом турске војске. Дер-

виш паша био је понео храну у затворени Никшић и пратио је транспорт са 30 табора. Војвода Вукотић с Црногорцима и Херцеговцима дочека га. Први дан погине 100 Турака, а од Срба црногорски капетан Илија Јаћимов са 50 друга. Дервиш паша не могаше напред ни стопу крочити, па се ушанчи. Сутра дан понови се бој, а у среду, видећи безуспешност крвопролића, стане Дервиш паша Гацку повлачити се, али ту Срби навале свом силом. Турци изгубише 1 пашу, 40 официра, 2781 мртвог, сразмерно рањених. Срби добише сву ношену храну, 500 товара, 483 коња, 91 вола, сву муницију, 2 топа, 2309 пушака, 7 товара златна и сребрна новца. Али и Срби скупом жртвом платише ову победу: погибе несравњени јунак Шћепан Радојевић и сердар Ђоко Радов Мартинић из Бањана, који је са 30 друга ударио на турски батаљун и разбио га.

На југу 5|17 апр. побију се Пипери и Кучи с Турцима, 300 их посекоше, 200 заробише. Много горе прођоше после два дана Турци у Васојевићима. Хусејин паша с низамима и Али бој од Гусиња ударише тамо са 16,000 људи; али их код Бјелопоља дочека војвода Миљан Вуков и ружно их нагрди: 2000 Турака погибе, а Црногорци заробише читав батаљун, добише 1000 коња, 4 топа, многу муницију и храну. Особито су страдали башибозуци.

Али прави рат ове године још не беше ни почео. Сукоби биваше све чешћи и крвавији. 11|13. апр. дигну се Турци од Подгорице у помоћ Медуну, који је био затворен. Њих дочекају Дрекаловићи, убију их 240 и врате натраг. На Рудешу код Будимља разбију 16|28. апр. Васојевићи Селим пашу, кога посече Стеван Ћорац Мијемановић из Дапсића. 27. апр. (9. маја.) бише поражени Турци, који су

пошли у помоћ Медуну, те их погибе до 1000, а војвода Петар Вукотић удари на Никшић, продре у варош, посече 600 Турака и зароби 800 низама. Међу тим су турске војводе биле у брзи за Никшић, који су Црногорци били затворили. Дервиш паша хтеде опет да огледа срећу, једа би Никшићу додао хране. Дигне се дакле с транспортом и као заштиту поведе 20.000 Турака уз Мухамеда Ченгијића и Арслан бега. У крвавој Дуги пресрете га 5|17. маја војвода Петар Вукотић с 800 Црногораца и оштро се поби с Турцима, који тај дан изгубише 2000 мртвих и рањених. Ону ноћ добише Црногорци потпору, па у зору ударе на Турке, који узмакну, пошто изгубе 1500 мртвих и рањених и многе официре. Трећи дан у зору нагне Дервиш паша бегати, а Црногорци се натуре за њим и посеку још 500 Турака. У та три дана имали су Црногорци 500 мртвих и рањених.

Нису Турци били боље среће ни 10|22. маја, кад су Ускоци ударили на Крстцу на 3 табора низама. Два дана трајала је борба, а онда Црногорци разбише низаме, којих паде 2000, међу којима 3 миралаја, 6 бимбаша и 60 официра.

13|25 маја ударе 8000 Турака од Спужа на Мартиниће, где се 13 друга зетворише у цркву, и ту се борише пуних 12 часова, докле сви не изгибоше, и тек преко њихових лешева могоше Турци ући у цркву. У то стигне Крцо Петровић с Кучима и Пиперима, удари на Турке и примора их да уступе у Спуж, пошто изгубише 2000 мртвих и рањених. 21. маја (2. јун.) понови Абди паша нападање од Спужа. Са 10.000 људи удари на Косов Луг, где је било 1000 Катуњана, којима прискоче 500 Ријечана, те се држаше до подне; али ту добише Турци потпоре

8000 момака и таман Црногорци да уступе, а стиже велики војвода Мирко и стера Турке у Спуж. Турака погибе ту 1000.

Исти дан поче не мање крвава битка северно од Никшића. Бринући се за Никшић, дигне се Дервиш паша с 18 табора низама и многим башибозуцима, да му дода хране; али не хте ићи на Дугу, где је два пута ружно пролазио, него окрене на Бањане и Рудине и попали их. Код Трубјеле у Кити дохвати се бањански војвода Јован Баћевић са Сали пашом, који је водио 4 табора низама и 2000 башибозука. Цели дан носили су се 1200 Бањана са том силом, докле Јован најпосле погуби Сали пашу, и узе му коња. Сутра дан понови се бој и Баћевић мораде уступити до Повија; али му у подне стиже у помоћ војвода Петар Вукотић од Дуге, који се Турцима тамо био надао. Непрестано борећи се с великим губитком, могаше Дервиш трећи дан да баци хране у никшићки град, па онда пође натраг, а Срби га поштено истпратише до Билећа. За ова три дана изгубили су Турци 3000 мртвих и рањених, 1 пашу, 2 миралаја, 2 бимбаше, 19 официра, 4 топа.

Ваљда окуражен, што је како тако долао хране Никшићу, Дервиш паша већ 24. маја. (5. јун.) удари на Сливље са 10.000 људи. Ту се заметну крвав бој, у коме Црногорци расуше турску војску, да је једва Дервиш паша умакао у Билећ.

Нису Турци боље среће били ни на југу. Црногорци покваришe 28. маја (9. јун.) турски мост под Жабљаком и том приликом погибе 247 Турака. А 4|16. јун. ноћу Крцо Петровић, потпредседник сената, удари на турски шанац на Вељем Брду између Спужа и Подгорице, посече 1300 Турака, међу

њима 1 бимбашу, добије 30 сандука праха, 300 коња, 1 барјак, доста оружја и хране. Што је остало Турака, то утече у Спуж и Подгорицу. Крцо је ту имао највише Пипера. Како су Црногорци имали пуно низамска одела, то се 10|22. јун. преруше као низами, увуку се у турски око код Спужа и отерају 60 коња са 30 товара пексимита, а сутра дан и без низамске униформе отму од Турака 140 коња. Ово ипак расрди Абди пашу и он 12|24. јун. удари са 30.000 Турака на 3000 Црногораца, који су се били ушанчили близу Спужа на Сушици код Црковнице. Борба није дуго трајала: за један сат разбију Црногорци Турке, отму им два барјака и стерају их у Спуж. Велики војвода Мирко отме турске опкопе на Прентиној Главици и Височици и три батаљуна низама, који су тамо били, што посече, што растера. На разбојишту оставише Турци 5002 леша.

Четири дана после ове турске погибије удари бањански војвода Јован Бањевић око поноћи на турске опкопе код Кленка (?) у Бањанима и учини страшан покољ, утамани три батаљуна низама, посече 600 башибозука, отме 4 топа и добије сву другу опрему; али ту погибе и овај ретки јунак, који је дивно осветио свог оца, војводу Василија, кога су Турци на мукама уморили.

Све нову и нову војску водио је Омер паша на Црну Гору. Код Спужа беше 24. јун. (6. јул.) и опет крвав бој, у коме Турци уступише, пошто изгубише 1020 људи. Исти дан удари Дервиш паша са великом силом преко Бањана на Киту. Два дана трајао је бој и Дервиш паша мораде уступити. Он се на то поткрепи новом војском из Требиња и Билећа, и Срби најпосле пред силом оставе Киту.

Крвави бојеви нису престајали. Црногорска брда непрестано су одјекивала од топова и пушака и убојне вике. 26. јун. (8. јул.) на висини Плаве био је жесток окршај и Црногорци мораше у неколико уступити великој сили. Исти дан Абди паша удари са 30.000 људи од Спужа на великога војводу Мирка, који је на Коловозу стајао са 3000 људи. Мирко натера Абдију на уступање, пошто му уби 3500 људи, већином Зејбека и Арбанаса.

После два дана ударао је Дервиш паша на Сливље, па га Црногорци одбише са великим губитком. 30. јун. (12. јул.) навали Дервиш паша са севера, Абди паша од југа и уз страшне губитке састаше се на Зети и тако раздвојише Брда од Црне Горе.*) Особито је Дервиш паша изгубио много код Острога. Црногорци се искупише ради даљег отпора на Ждребанику. Турци разорише цркве у Стубници и Ждребанику и оскрнавише их; у гробљу ископаше мртваце и главе их однесоше као тропеје.

Сад су тек настали крвави бојеви. 1|13. јул. крвава је потекла Зета од јуначке крви; ту погибе храбри војвода граховски Анте Даковић. 2|14 јул. понови Абди паша нападање на зетску долину, али га велики војвода Мирко тако добро дочека, да Абдија изгуби 4000 мртвих и рањених и уступи у Спуж.

6|18 јул. поче крвави дводневни бој Црногораца против целе турске силе под пашама Дервишем, Абдијом и Хусејином. На једнога Црногорца било је 10 Турака. Црногорци први дан одолеше. 7|19. јул. удари Абди паша са 24.000 људи на Ра-

*) Тада граница турска на северу и она на југу, између Никшића и Спужа, није била удаљена једна од друге ни за 18 километара.

селину Главицу, где је стајао велики војвода Мирко са 2400 Црногораца. Борба је трајала 18 часова. Турци изгубише 3000 мртвих и рањених и уступише у Спуж. У овом боју лично је учествовао и млади кнез Никола. Сутра дан Црногорци уступе непобеђени на Загарач, где на њих 9|21. јул. удари Дервиш паша, али изгубивши до 3000 мртвих и рањених, утече у Спуж. 11|23. јул. Црногорци крваво одбију Турке, коіи су јуришали на висину Плаву. Сутра дан удари Дервиш паша на Загарач, али после борбе од 7 часова мораде уступити у Спуж, пошто је изгубио 4000 мртвих и рањених. 13|25. јул. после грдних губитака у крваву боју добију Турци Орју Луку и тамо спале миљак великог војводе Мирка. 16|28. и 17|29. јул. ударао је Омер паша без престанка са 50.000 људи на Кокоте, где су се Црногорци били опкопали. Борба је била врло упорна и Црногорци одолеше. Турака је много изгинуло, али су своје мртве и рањене могли да однесу, јер Црногорци нису излазили из својих опкопа. 18|30. јул. поновише Турци нападање на Кокоте, али мораше уступити, оставивши на бојишту 140 мртвих.

Омер паши учини се, да је даљи отпор црногорски немогућ, те 21. јул. (2. авг.) пошље ултимату, иштући да му се Црна Гора безусловно покори. Наравно да је добио одговор, какав је могао очекивати од Црне Горе. А да би потурицу и боље уразумили, велики војвода Мирко и Крцо Петровић ударе на Кокотима 23. јул. (4. авг.) на Турке, измаме их из опкопа, те их силне исекоше и вијаше их до под Жабљак на Горње (Мало) Блато. Црногорци сасекоше два табора низама, које је Абдија жртвовао, да би спасао осталу војску од 50,000 људи. Осим тога имали су Турци 3000 рањених.

После ове погибије дан два само су се предње стаже чаркале, а 26. јул. (7. авг.) у зору сва турска сила од 60.000 људи удари на Црногорце на гори Бобији. Бој је трајао до мрака и Турака паде 900. Пред ноћ обиђу Турци страпутицама и онда настаде ужасна сеча; најзад црногорско десно крило уступи на 300 корака. Турака погибе 2000.

Сутра дан чаркали су се у Додошима на предњим стражама, а 28. јул. (9. авг.) ударише Турци кроз љешањску нахију на Додоше, али бише сузбијени с великим губитком. Кад их сердар Туро Пламенац са Црмничанима одби од опкопа, навали на турски опкоп, на коме пободе црногорски барјак, али га ту погоди зрно посред чела. Ту се грозно секоше. У то стиже Крцо Петровић с Брђанима. Прво распудише башибозуке, које паше прве терају у бој, онда ударише на црне низаме, посекоше их 500 и око барјака бише се два сата, докле отеше 7 барјака и два опкопа. Ту је Турака било до 5000 мртвих и рањених. Сутра дан понове Турци нападање на Додоше, али их Црногорци опет одбију, посеку их 500, отму им 4 барјака и 1 топ. Али видећи, да би се тамо могли држати само са великим жртвама, Црногорци се 31. јул. (12. авг.) повуку до Ријеке Црнојевића.

У по овог критичног положаја покуша неки несрећник по имену Саво Радовић 5|17 авг. да убије младога кнеза Николу, али му провиђење божје осујети паклену намеру. Саво могаше да утекне.

На Ријеци Црнојевића бивала су тих дана само пушкарања међу предњим стражама. За то су 6|18 авг. ударили 3000 Турака на Тари на Шаранце и Ускоке, који их крваво побише. Турака погибе 1100;

Срби ухватише кајмакама од нахије плеваљске и многе друге Турке и добише 1000 коња. У овом боју храбро су учествовале и српске жене: Самуила жена Васа Кнежевића, жена Гаврила Рајчевића, удовица Марија сестра Ивана Кнежевића посекоше свака по два жива Турчина. А 11|23. авг. ударе Црногорци и Херцеговци у Дуги на 7000 Турака под ферик пашом Ахметом и сузбију га у Гацко. Турци имаше 300 мртвих и рањених.

12|24. авг. ударе 30,000 Турака на 6000 Црногораца, који су се били наместили с обе стране Ријеке Црнојевића. Црногорско лево крило поби преко 1000 Турака, али кад му нестаде муниције, повуче се на 15 минута у друге позиције на брежуљку. На десном крилу намаме Црногорци Турке у заседу, посеку их 2000 и отму 4 барјака; од два табора башибозука мало ко утече. Бој је трајао цели дан. Сутра дан Турци са 35,000 људи опет ударише на Црногорце, па наставише нападање и 14|26. авг. Ту Црногорци добише 2 барјака. Та два дана паде преко 3000 Турака. Црногорци на то сами запале Ријеку Црнојевића и повуку се до Добрскога Села па путу, који води на Цетиње. 15|27 авг. ударише Турци на црногорске позиције код Добрскога Села. Борба је по јаку пљуску трајала цели дан. Црногорци одолеше.

17|29. авг. ујутру по магли капетан Јован Вукотић (Вукобаша) с 80 Црногораца удари на 2000 Турака код Добрског Села, посеку их 100, а остали Турци утекоше, мислећи да је ударила сва црногорска војска. Ово је био последњи сукоб у овом рату. Сутра дан закључи се примирје.

19|31. авг. стави серашћер Омер паша Црној Гори ове услове за мир: управа у Црној Гори да

је као и пре рата: граница од 1859. године остаје; у барском пристаништу за Црногорце је увоз и извоз робе без царине, изузимајући увоз убојне цебане; Црногорци могу закупљивати земље преко границе; велики војвода Мирко Петровић да се протера из Црне Горе; на друму од Никшића у Спуж да Турска погради куле, у које ће дати своју посаду; Црногорци да не помажу устаницима; мање пограничне распре да се свршују пред мешовитом комисијом, иначе решава их порта. Уморена дугим и страшним ратом, а највише што је почело нестајати муниције, Црна Гора закључи 27. авг. (8. септ.) прелиминарије за мир са Турском, а после три дана начини се и коначни мир, у ком Црна Гора доби слободан приступ и ка спичком пристаништу; а за Херцеговину би уговорена амнестија и општинска и жупска самоуправа. Грахово остаде коначно при Црној Гори. У рату ове године погинуло је 1740 Црногораца и Брђана, а ранило их се до 3000. Турци су своју војску од 60.000 људи три пута допуњавали.

5|17. септ. Русија је предала на порти протест против грађења друма преко Црне Горе. И остале силе чинише код порте представке у истом смислу, пошто би отуда могли изаћи нови сукоби, и порта најпосле одустане од грађења 4|16. јан. 1863. А Црногорци 31. јан. (12. фебр.) разоре две куле, које су Турци били подигли на црногорском земљишту. Међу тим је кнез Никола био послао пуномоћнике у Цариград да ишту, да Турска не гради куле у правцу од Спужа ка Никшићу. Русија и Француска потпомагале су овај захтев и порта 16|28. фебр. одустане од грађења.

У Црној Гори наста мир; њеним се брдима није орила убојна труба. Јунаку је из стотину рана липтела крв. Млади господар црногорски настао је сад да лечи ране својој земљи и народу, да теши ојаделу сирочад. Ко може казати, каква су чуства тада испуњавала његову родољубну песничку душу!

Мирно стање употребио је кнез Никола на боље уређење своје мале државе и ни једна струка државнога живота није била занемарена. При том кнез Никола мудро је избегавао и избегава сваку установу или реформу, која би се косила с обичајима и историјским развитком народа у Црној Гори. Подмирујући културне потребе свога народа, није се освртао, хоће ли у томе добити одобравање доктринара и незрелих умова. И већ у 1864. години Црна Гора даје нам слику добро уређене српске државице, која живи својим народним животом, без мајмунисања туђину, не одбијајући уз то оно, што је у туђина добро, а земљи може такође користи да донесе. Речене године имала је Црна Гора сенат са председником и потпредседником, 16 сенатора и секретарем. На челу духовне управе био је митрополит у цетињском манастиру (тада Иларион Цуца); он је глава над 11 манастира и 3 ћелије са 7 калуђера, 3 прота и 400 свештеника. На Цетињу била је основна школа са 4 разреда и још у земљи 11 школа са 2 разреда. За политичну управу имало је свако племе свога капетана, који га свуда заступа, суди му у ситницама, наплаћује земаљски данак, пази на јавни поредак, а у рату излази са својим племеном. Парохијски записници заведени су у свој земљи. Пописаних војника било је 25.000, а до потребе могло их је изаћи на бојиште још 10.000. Над овом војском стојао је велики војвода

Мирко Петровић, онда војводе, сердари и капетани, барјактари, стотинаши и десетари. Перјаника било је сто са својим капетаном и вицекапетаном; само их је по 10 бивало у служби. Гарда је имала 400 момака са својим шефом. Још су биле 4 кумпаније (чете) топчија и 2 кумпаније сапера (секираша). Свога заступника на страни имала је Црна Гора тада само у Скадру. За Црну Гору имале су стране силе своје представнике у Скадру и Дубровнику. Државни доходак није износио 100.000 фор. који су се трошили на грађанску и војничку управу. Четири царине биле су намештене на граници према Аустрији и Турској. И печатња државна опет је била набављена. Најпосле да споменемо, да је 14|26. окт. 1864. извршен у Црној Гори и Брдима први попис становништва и нашло се 198.238 душа.*)

Пограничне приватне распре нису се више решавале оружјем, него су се уређивале начином уобичајеним у међународним односима, премда је изузетно било расправљања и на стари начин.

У по старања за добро своје државе задеси кнеза Николу велика жалост. Отац његов, десна рука његова, велики војвода Мирко, премину 20. јул. (1. авг.) 1867. у најбољим годинама.**) Вечито ће живети слава његова, чије име скопчано је са сјајном победом на Граховцу. Али није Мирко био само јунак на сабљи; код колевке његове била је уз Давора и Равијојла. Под насловом *Јуначки споменик* издао је његове песме архимандрит Дучић, који је и бој на Граховцу најбоље описао.

Радећи доследно на усавршавању државног уређења, кнез Никола сазове на Цвети 24. марта (5.

*) Орлић, црногорски годишњак за 1865. годину.
**) Родио се 19|31. авг. 1820.

апр.) 1868. на Цетињу народну скупштину ради уређења државних финансија. Ту се на кнежев предлог одвоји што је добро државно и добро цркве св. госпође цетињске. Цркви су дата непокретна добра, која су јој дотле била дарована, за тим известан добит у 130 дуката годишње из руске банке, најпосле 1000 дуката, који се цетињском манастиру дају годишње из Русије према одредби цара Павла. Ова имовина предата је митрополиту, да из ње издршава себе и манастир, да носи трошак око црквених послова у земљи, као и да издржава известан број питомаца. Кнезу је била одређена цивилна листа у 20.000 талира, али се он задовољио са 6000 дуката. За кнегињицу Олгу Данилову одредила је скупштина годишње 3000 фор. и за њену прћију 80.000 фор. Још је скупштина одредила одбор, који ће надгледати државне финансије. Исте године пописана су добра и осталих манастира и одређене су плате њиховим настојницима, а остали приход да улази у црквену касу, која ће се употребљавати на просветне цељи.*)

При крају 1868. године походио је кнез Никола руски двор, где је био примљен с особитом пажњом. Цар Александар II. дао му је орден белог орла и сабљу краља Милутина; а царица му је дала за кнегињу Милену орден св. Катарине. Кнез је овај пут у Русију учинио, да цара лично позове на кумство свом четвртом очекиваном детету. Цар се одазвао кнежеву позиву и у марту 1869. године при крштењу кнегињице Марије**) заступао га је кнез Долгоруки. Том приликом походио је кнез и Москву, где су га Руси, исто као и у Петрограду, што срдачније

*) Орлић за 1869. годину.
**) Родила се 24. фебр. (7. марта).

примили. На повратку из Русије свратио је у Берлин, где је такође био одлично примљен. Пруски краљ дао му је орден црвеног орла. Аустријски цар дао му је своју јакту „Фантазију“, да га од Трста довезе до Котора.*)

Свој успешни културни рад наставио је кнез и у 1869. години. На Цетињу отвори се 18|30. септ. богословија, којој на издржавање одреди Русија великодушну помоћ у 8000 руб. ср. Други просветни завод отворен је такође на Цетиње: девојачка школа, коју је у своју заштиту узела руска царица. За тим је заведен телеграф у Црној Гори и за телеграфску свезу закључен је уговор с Аустријом. По жељи кнежевој послала је влада кнежевине Србије телеграфисту Николу Брзаковића, који је уредио телеграф и спремио неколико младих Црногораца за телеграфске послове. Својим трошком од 30.000 фор. подигао је кнез у спомен великом војводи Мирку мост на доњој Зети, чиме је обезбеђен онамо саобраћај и по зими. На жељу кнеза Николе послала је српска влада инжењера Драгишу Милутиновића, који је за нову варош на Кераниној Главици у Бјелопавлићима начинио план. Ова варош назвата је Даниловград. Осим тога почео се и рад око добра друма од Црнојевића Ријеке до Котора. Најпосле је хумани кнез у истој години подигао на Цетињу нову зграду за тамницу, у којој неће гинути они неколики осуђеници.**)

Благодетни рад око унапређивања Црне Горе није мућен био никаквим спољашњим заплетима. Истина те је године било дипломатске преписке због

*) Орлић за 1870. годину.

**) Орлић за 1870. годину.

Вељег и Малог Брда код Спужа, на које је порта спорила право Црној Гори; али та ствар није излазила из дипломатских писарница. Много озбиљније могли су се Црне Горе тицати догађаји, који су се у јесен 1869. године појавили у Боци Которској.

Као што је познато, општине у Боци дошле су под млетачку управу уз неке услове, који су им јамчили унутрашњу самоуправу, неплаћање данка, недавање војника, осим кад непријатељ на Боку удари, а тада су сви Бокељи били дужни ићи на непријатеља. Млеци су у главном решпектовали ове услове, нарочито према кнежинама, у којима је православни живаљ био претежнији, пошто православни нису допуштали, да се тиче у њихове правице. Аустрија већ није имала толике обзире; а кад је 1848. године било изречено начело равноправности у свој царевини, она је хтела и у Боци да учини крај повлашћеним односима. Ово је већ речене године дало повода оружаном сукобу. После две године приморала је бечка влада Бокеље на давање порезе, ако и незнатне. Године 1869. хтела је бечка влада да у Боци заведе домобранство (лондвер). Томе су бокељске општине биле противне. У свом збору, који су 14/26. септ. имали у Котору, реше бокељске старешине и прваци, да ће дати домобранце, али да ови никад не иду ван Боке Которске; да уписани момци могу после вежбања отићи послом и потребом у свет; да се домобранцима даде народно одело. Бечка влада није пристала на ове захтеве, на што се Бокељи (но само православни) лате оружја. Предвиђајући зло, које отуда може изаћи, као и да би се крв предупредила, кнез Никола понуди своје добре услуге Аустрији за умирење Боке. У Бечу не примише ову понуду. Тамо су канда имали и неке даље

намере, па им је сукоб у Боци у неком смислу згодан дошао, а можда су га намерно и изазвали били. Ако је збиља тих намера било, ток догађаја показао је, да су ти рачуни били посве погрешни.

Пошто се догађаји у Боци због наведених тичу и Црне Горе, а и иначе зетско приморје не може се одвојити, кад се тиче историје Црне Горе, то ћемо и те догађаје прегледно овде споменути.

Први сукоб због домобранскога питања био је 26. септ. (8. окт.) у Леденицама. Два дана за тим би у Боци проглашено опсадно стање. Ако је у Боци и било већ несразмерно много војске, пошаље тамо још 5 пешачких пукова и 2 планинске батерије. Како је тврдиња Драгаљ у врх Кривошија била затворена, то 7|19. окт. пође да је ослободи ђенерал Дормус са 14 батаљуна и 12 топова, али кад допре до Црквица, наиђе на такав отпор, да је морао уступити са јаким губитком. Сутра дан после борбе у Леденицама успео је пуковник Фишер да у тврдињу Црквицу метне свежу посаду, али је за тим морао да се повуче у Рисан. Бокељи ударе 9|21. окт. ноћу на тврдињу, коју су Аустријанци начинили од манастира Стањевића и отму је. Два дана за тим ударе Бокељи на Горачу; ту су била два батаљуна са 4 топа и после борбе од 3 часа узбију их.

Драгаљ је задавао много бриге ћесарским ђенералима. За то се 13|25 окт. лигне ђенерал Јовановић са 4 батаљуна, 2 ракетске батерије, 2 планинске батерије и једном пионерском четом, да однесе хране за 60 дана посадама у Драгаљу и Црквицама. Тај дан била је борба од Напода до Црквица. Сутра дан бориште се од Пољане до Драгаља, те Јовановић и један пуковник биште рањени, 5 официра погибе,

Кривошијани отеше 40 масака и сву храну одређену за Драгаљ. Јовановић мораде уступити, али код Кнезлаца морала му је војска поново да издржи жесток бој.

Наишавши на неочекиван отпор, Аустрија, која није хтела да прими посредовање кнеза Николе, угоди се 18|30. окт. с Турском, да јој ова помогне при угушивању устанка у Боци. У смислу ове угодбе турска војска затвори Кривошије од Херцеговине. Али турска услуга слабо поможе Аустрији.

Тражећи да дођу до виднија успеха, дигну се 4|16. нов. на Кривошије ђенерали Дормус и Ауершперг, пуковник Симић, Фишер и Кајфел са 15.000 људи. Четири дана трајали су бојеви и свршили су се поразом ове велике војске. Први дан напредоваше ћесаревци до Леденица и ту мађарске пржибабе од албрехтова пука похараше и оскрнавише православну цркву. Други и трећи дан борила се ова војска с губитком а без успеха. А четврти дан велика војска сасвим заглави у кланцу Хану. Кривошијани не хтеше да заробе ђенерала Ауершперга, претпостављајући мазге натоварене храном, те тако утече и он и његов главни штап. Кривошијани добише 70 масака са храном, сав официрски пртљаг, коње и карту ђенералнога штапа, униформе, ордене. Преко 700 мртвих и рањених солдата било је. Особито је страдао албрехтов пешачки пук. Од губитака и напора била је аустријска војска досеткована, зато се њени ђенерали оставише даља војевања, него уступише у приморје и онда се упустише у погађање с усташима. Пошто тако 400 Кривошијана поразише ђенерале Ауершперга и Дормуса и војску им од 15.000 људи, позову они 8|20. нов. на предају 8-ми стрелачки батаљун, који се изнад Рисна против њих

наместио у шупље коло. Кад се батаљун не хте предати, јурише Кривошијани, разбију шупље коло и за један трен ока посеку 49 стрелаца и 7 тешко ране, на што остали са лакшим рањеницима стрмоглавце утекоше у Рисан. Од страха стрелци су буквално умирали, јер их је било мртвих, који на телу нису имали никакве ране или убоја. При прозивању фалило је од батаљуна 200 људи. Дан за тим после боја од 12 часова, разбију Бокељи у Мајинама и Брајићима пук грофа Вимпфена и батаљун стрелаца. Војници утекоше, па и рањене оставише: а било их је преко 100 мртвих и рањених.

Овакав исход похода на Бокеље научи бечку владу, да гледа по што по то да тамо учини мир, да не би брука и даље пуцала. У Боку дође далматински губернатор ђенерал Родић и ту се начини мир, да остане онако, како је било, и Бокељима да се накнади сва учињена им штета. Бокељи буду амнестовани и 14|26. дек. покоре се ћесарским властима Грбаљ, Брајићи, Мајине, Побори и к'онавољ положе оружје, које им одмах би враћено; а 29. дек. (10. јан.) на исте начине покоре се и Кривошијани према погодби учињеној у Кнезлацу.

Бечке новине у оно време зипарале су на кнеза Николу, што 25.000 ћесарских војника нису могли да савладају 600 Бокеља; а држање кнежево било је што коректније. Лекција, коју су добили од Кривошијана, могла је поучити оне у Бечу, да се оставе претња, које немају смисла.

И опет наста у приморју и Црној Гори мир и кнез Никола могаше да се опет посвети унутрашњим потребама своје земље.

23. јан. (4. фебр.) 1851. изашао је на Цетињу први број *Црногорца*, првог листа, који је у Црној

Гори печатан. Излазио је недељно једанпут, а печатан је у државној печатњи. Власник му је био Јован Сундечић, уредник Симо Поповић. Уз *Црногорца* излазио је забавни недељни прилог *Црногорка*.

А исте године 17|29. јун. освану радостан дан за кнеза Николу и Црну Гору: роди му се син Данило, наследњик на владалачком престолу.

Али је мир већ и предуго трајао. На граници турској дешавали су се чешће мањи сукоби; а 7|19. и 8|20. окт. 1874. убише Турци 24 Црногорца, која су се послом налазила у Подгорици и у Зети. Због тога састаде се црногорско-турска комисија, али Турци безобразно осујетише сваку казну криваца. Ваздух је био пун електричности, сваки час могао је треснути гром.

Ово ће да буде на херцеговачкој страни. Турска необузданост и ту изазва сукоб. На Невесињу убише потурице 19. јун. (1. јул.) 1875. неколико болних хришћана. Зато после два дана хришћани из заседе убише читаву чету потурица. Код бањанског војводе Бањевића састаше се 29. јун. (11. јул.) виђенији Херцеговци и углавише устанак до три дана. У равници код села Дабра на Невесињу ударише 3|15. јул. Херцеговци на Турке. Устанак је почео.

Да не би било и без комике у овом озбиљном танцу, паде на ум неким завrзанима, да дижу међу шокцима неки устанак у име хрватскога краља Фрање Јосипа. Можда их је на то изазвало долажење ћесарево прошле јесени у Далмацију и на херцеговачку границу. А можда се негде збиља мислило, да може бити и хрватске буне. И тако у зеленој Габели половином јулија развише барјаке у име хрватскога краља; али кад у Ливну смакнуше фра Кавулу, оставише се фратрови хрватска посла. Цела

ствар на томе прође и са хрватским почетком и престаде.

4|16. авг. заузму усташи Крстац и Дугу и свих 13 кула од Никшића до Гацка, нити је при томе било већа боја. За тим узму Ђеч, Љубовиће, Фојницу. Али 8|20. авг. Шефкет паша разбије усташе, који су били затворили Требиње, и они уступе у Зупце и Бањане. За то сутра дан предаду Турци устаницима Корита, где се укрштају путеви од Никшића у Столац и од Билећа у Невесиње.

На гласове о ширењу устанка у Херцеговини и Босни посланици руски, аустријски, немачки, француски и талијански предложе порти, да консули великих држава оду у побуњене крајеве и да представе устаницима, како се не могу уздати у помоћ европских сила, него нека они преговарају непосредно са портиним комисарима, а тога ради да се начини примирје. Порта пристане на тај предлог, ипак од свега не би ништа, јер му је Енглеска била противна, а устаници су искали од своје стране, да се од преговарања искључи турски комисар.

Ради договора, како ће народни устанак боље уредити, састаше се 15|27. авг. главари у манастиру Косијереву. Исти дан дође до крвава боја код Берана у Васојевићима између 2000 низама и 1200 устаника. Борба је трајала од јутра до подна, а онда низам окрену плећи, усташи га пак вијаше до града. Турака погибе 180. Услед ове победе узеше устаници 3 куле у Сутјесци и на Трепчи. А 18|30. авг. на Невесињу побију се 1200 устапа са подругим батаљуном Турака, који би онде сви изгинули, да им не дође помоћ. Ту је Турака било 280 мртвих и рањених.

6|18. септ. дође код Главскога Дола до крвава сукоба између 600 усташа под Пеком Павловићем и 4 табора низама, 3 табора башибозука и 150 добровољаца. Ту погибе преко 200 Турака и Требињана, који су били изашли да прихвате транспорат. Хусејин паша рањен спасе се у Требиње. На Равну удари војвода Лазар Сочица 9|21. септ. са 400 Херцеговаца на Дервиш пашу, кад је са 8 табора пратио храну у Горанско. Од јутра до мрака трајао је бој. Турака паде 300.

16|28. септ. било је особито крвава сукоба на Клеку код Клепавице и Папратнице, где су 1200 Херцеговаца ударили на 4000 Турака, који су морем дошли као потпора војсци у Херцеговини. Већином се ту борило хладним оружјем. Турци се пробију ка Требињу, изгубивши 500 људи. Ту су усташи добили турску касу са 20.000 турских лира. Успеси устаника толико су раздражили Турке, да су 22. септ. (4. окт.) посекли оне католике из Поповога Поља, који су били избегли, па поверовали турским обећањима и вратили се на огњишта своја.

После мањих сукоба, 26 септ. (8. окт.) војводе Лазар Сочица, Богдан Зимонић и Вук Батрић ударе с 1100 друга на Турке код Дријена. Турака погибе и рани се 180. А 1|13. окт. однеше усташи победе на два места. Од Требиња удари Шефкет паша на Зупце, али ако је и имао читаву бригаду, мораде повући се натраг с јаким губитком. А код Буча близу Берана ударише 2000 низама и башибозука на усташе. Бој је трајао од подна до мрака, а онда добише усташи потпору и Турци уступе у град, изгубивши оба батаљунска заповедника.

Код ширења устанка увидеше у Цариграду потребу да нешто чине за умирење духова, те 3|15.

окт. изађе као неки танзимат, који обећаваше укидање неких злоупотреба у Босни и Херцеговини, али са мудром примедбом, да се то обећање неће моћи одмах извршити.

10|22. окт. ударе 1500 Турака код Граба у Зупцима на 1000 усташа под војводама Љубибратићем, Пеком Павловићем и Луком Петковићем. У прве Срби уступе, али онда навале на Турке, поломе их и повијају до Требиња. Турака погибе 150. А 18|30. окт. војвода Лазар Сочица после жестока боја узме кулу Безуј код Никшића и зароби 105 низама, које пусти, а заповедник, бојећи се казне, пристане уз усташе.

Шефкет паша дигне се 29. окт. (10. нов.) из Метохије са 10 табора, да носи храну у Горанско, али га на Бијелој Долини дочека Пеко Павловић са Грујићем, те после борбе, у којој изгуби 1000 људи, врати се Шефкет без успеха у Метохију. Сутра дан дигну се паше Шефкет и Селим, да уз јачу пратњу носе храну у Горанско, али их код Муратовице дочекаше војводе Лазар Сочица, Пеко Павловић, поп Зимоњић, Бањевић и Хаџијћ са 4000 друга и после дводневне борбе поломише Турке. Паше утекоше у Гацко. Од низама погибе и рани се 1300, заробљени бише 25; устаници добише сву храну, 20 товара муниције, 300 остругуша, 50 шаторова, 400 коња, 1 топ. Међу првима у јуришу на опкоп погибе славни јунак Вуле Хаџијћ, који је свуда у боју био први и имао је колајну Милоша Обилића.

Неколико дана после овога крвопролића мировало је тамо оружје, а 22. нов. (4. дек.) код Плане удари Пеко Павловић на турски транспорат са храном. Овом притеку у помоћ неколико батаљуна из Билећа и Горанска, ипак Херцеговци сјајно победе:

Турака погибе преко 1000; Срби добију 400 мартинака, сву храну, 800 волова. Сутра дан Пеко Павловић, Бањевић, поп Богдан и Стојан Ковачевић ударе код Трновице на Реуф пашу, који је са 6 батаљуна ишао из Горанска у Гацко. Срби надбију пашу, који измакне у Билећ. Турака погибе и рани се преко 1000. Ту погибе храбри капетан Раде Бабић.

29. нов. (11. дек.) пристане Црна Гора на женевску конвенцију од 1864. године у погледу на неговање рањених и болних војника у рату.

Од стране султанове изађе 30. нов. (12. дек.) нова ирада, којом се обећавају реформе у Босни и Херцеговини. Сами Турци најмање су веровали тим обећањима.

Ако је и настала зима, борбе нису престајале. 18|30. дек. 3000 Херцеговаца под Лазарем Сочицом, поп Зимоњићем Пеком Павловићем и Драгом Обреновим код Крстца дочекају Турке, који су носили храну у Никшић. Битка је трајала цели дан, најпосле Турци утеку у Билећ, пошто изгубише 500 мртвих и рањених.

Од дерта и штрапаца разболи се Реуф паша, а како у Цариграду ни иначе нису били задовољни током ствари у Херцеговини, то пошљу тамо за команданта Муктар пашу, који у Клек стигне 20. дек. (1. јан.) и одмах оде у Требиње. Кад је у јулију букнуо устанак у Херцеговини, било је тамо 4000 војника; до децембра послато је 30.000 момака. Од тога затекао је Муктар паша 15.000; остале је позобала српска сабља. Са Муктаром дође живљи дух у турску војску.

6|18. јан. 1876. пођоше из Требиња 6 батаљуна, да прихвате тајин на Царини. На њих ударише око Дужа на путу у Дубровник усташи под Пеком Пав-

ловићем и Луком Петковићем. Турци изгубише 300 мртвих и рањених и повукоше се Радовановом Ждријелу и ту се опкопаше. Срби задобише 6 чадорова и 350 мартинака. После два дана удари Пеко на турске опкопе у Радованову Ждријелу и до ноћи отме 4 опкопа, на што се Турци повукоше у Дријено. Тога дана погибе Турака 200, али Срби изгубише ретког јунака, бањанскога војводу Максима Бањевића.

Како је морем стигла Турцима потпора у Клек, то се 14|26. јан. дигне Муктар паша из Требиња са 16 табора низама и 12 топова, да прихвати ту војску. Пеко и Трипко ударе са 2000 друга на Турке, да им не даду у Клек. После крваве борбе, у којој погибе 150 Турака, уступе Срби преко Требишњице у Зупце. Међу тим је друга чета усташа исти дан ударила код Неума на Турке, који су морем стигли у Клек, те их стерају натраг у лађе; али Муктар паша дође и прихвати ову потпору.

17|29. фебр. Љубибратић и поп Мусић побију се код Колајана са два турска батаљуна, разбију их и погоне до Сјенокоса.

Међу тим је и дипломација радила и услед тога позва далматински губернатор ђенерал Родић херцеговачке вође на састанак у Дубровник. Душки Архимандрит Мелентије, Лука Петковић и Аксентије Ковачевић одоше тамо 21. фебр. (4. марта). Родић предлагаше, да Херцеговци пристану на реформе, које су Турци обећавали, па да се оставе ратовања. Овај предлог одбише вође. Ратовање се настави.

На Муратовици поразише Пеко Павловић и Лазар Сочица 23. фебр. (6. марта) Селим пашу, који је са 2500 низама пратио храну са Гацка у Горанско. Срба је било 1500. Бој је трајао само 30 ми-

нута. Селим паша једва утече. Погибе горански кајмакам, чије обе кадуне Срби заробише. Срби вијаше Турке до Трстина, где су стојали 700 Турака са 2 топа; али и ови загребу и Срби добију напуњене топове. Многи се Турци подаве у реци. Од ове турске војске врати се у Гацко само 700, а погибе и рани се 1800 Турака и 17 официра. Срби добише сву храну, 2 топа, 700 пушака, многу муницију, 72 коња, 30 масака, многе аустријске сабље.

Да би дошао у свезу са босанским устаницима, војвода Мићо Љубибратић крене се поред далматинске границе у босанску Крајину. Према Имоцком на граници, али на турском земљишту, ухватише Аустријанци 28. фебр. (11. марта) Мића и с њиме племениту Холанђанку госпођицу Меркусову, која је из љубави према слободи дошла у Херцеговину, да се бори уз Србе. Љубибратића заточише у Линцу. Меркусова се наскоро ослободи и дође у Београд. Љубибратићева чета од 5—600 људи разиђе се: неки одоше у Босну, други у Рашку и Србију, већина их оста у Херцеговини.

Уз мање сударе има да се спомене, да је Муктар паша почетком марта покушао, да с 8000 војника унесе храну у затворени Никшић, али га у Дуги дочекаше усташи, те Муктар, не упуштајући се у бој, остави храну у кули Злоступу и врати се у Гацко. Видећи устаници, да Муктар узмиче, ударе на његову заштитницу, посеку 122 Турчина и многе ране.

На велики петак 2|14. апр. дигне се Муктар паша са 25 батаљуна, да унесе хране у затворени Никшић. Већ дан раније био се с њим на Крстцу дохватио поп Зимоњић. У Дугој дочекаше га устаници ватром и после крваве борбе продре Муктар

до куле Пресјеке, где га зауставе Пеко Павловић и Лазар Сочица. У суботу по крваву боју истерају Срби Турке из опкопа и погоне их до Оџине Пољане. Тај дан изгибоше многи Турци, а устаници задобише велик део хране и многе коње. Први дан ускрса испадну Турци из Никшића у помоћ Муктару, али их Срби врате у град. 5|17. апр. стане Муктар паша уступати и гоњен устаницима дође у Гацко, не додавши хране Никшићу. У овим четвородневним бојевима паде Турака 1800. Тешке ране допао је Мустафа Џелаледин паша, потурчени Пољак Борецки, који је пређе био фратор доминикан.

Али је Муктар паша морао додати хране Никшићу, који би се иначе морао предати устаницима. Зато се 16|28. апр. дигне од Гацка са 28 батаљуна низама, 2000 Арнаута и 3000 херцеговачких башибозука, да носи хране Никшићу. У Дуги код Пресјеке дочекају га 5000 Херцеговаца. Четири дана трајала је борба. Први дан могоше Никшићи прихватити 300 товара хране и унети у град. Други и трећи дан Срби непрестано удараше на турске опкопе код Пресјеке, најпосле на јуриш истерају Турке из опкопа и повијају их до Ноздара. Муктар паша једва утече у Гацко. За ова четири дана изгубише Турци до 4000 мртвих и рањених.

Стање у Босни и Херцеговини даваше повода великим силама, да се договарају о начину како би се тамо дошло до мира. Аустрија, Немачка и Русија потпишу у Берлину 1|13. маја меморандум, у коме искаше сходне мере у Турској ради општега мира и да би се на пут стало ширењу зла. Уз меморандум пристале су Француска и Италија, али га је Енглеска одбила. Докле дипломација тако без успеха шепртљаше, дотле у Босни и Херцеговини не пре-

стајаше грохот од пушака. Међу осталим дочекаше Херцеговци 11|23. маја у кланцу Црници близу Корита 4000 Турака, који су ишли у Требиње. Турци бише поражени и изгубише 600 људи.

Али догађаји у Босни и Херцеговини узрујали су духове свију Срба. Српско јавно мњење искало је, да српске кнежевине притеку у помоћ браћи у оним двема земљама, којима опасност није претила само од турске стране. У Србији су у толико раздраженији били, што се турска војска купила на њеној граници и што су придолазиле онамо дивље гомиле Арнаута и Черкеса. Обе кнежевине ступе у договоре и брзо се дође до споразума. 4|16. јун. потпише се између њих уговор за нападање и одбрану ради очувања српских користи на балканском тропољу. Ради пружања потпоре страдалницима у Турској, Србија је Црној Гори дала 40.000 дуката.*)

Према уговору требао се рат почети десет дана после потписа уговора. Кнез Никола издао је на видов дан ратни проглас, којим јавља своме народу, да ступа у рат противу Турске, у рат најсветији, најправеднији за слободу и уједињење народа српскога; јавља, да је и сестра Србија развила исту заставу, па узвикује: Мурат доби царство наше, Мурату га и отети ваља!**) Ратна прокламација кнеза Милана објављена је 18|30. јун. са Делиграда.

Црногорци су с одушевљењем примили проглас свог витешког кнеза. Та они су са Турцима били увек у рату и само су примирја којекако важила између њих. Ако су Црногорци били ваздашњи ко-

---

*) Ј. Ристић: Дипломатска историја Србије. Београд 1896. Прва књига, стр. 88 и 89.

**) Ј. Ристић, стр. 116. Овај кнежев проглас прочитан је народу на Цетињу 20. јун. (2. јул.) после свечана богослужења.

совски осветници, у овом рату засјале су њихове врлине јаче но игда. Непрекидан ред победа означава им овај рат, који је и трећу годину био захватио, и спрам јунаштва њихова бледи све што нам је светска историја старијих и новијих времена забележила.

Прво нападање у овоме рату извршише Црногорци 19. јун. (1. јул.) кад су ударили на турски око код Подгорице и после борбе од 5 часова стерали Турке под зидине подгоричке.

Чим су у Кучима чули, да је кнез Никола објавио Турској рат, онај део, који је још био под Турцима, протера посаде из турских кула, а куле поруше.

Први већи сукоб био је 28 јун. (10. јул.) кад је Ибрахим бег са 6000 људи ударио на Крњице и Сеоце, села на Блату. У први мах беше тамо капетан Марић са 250 људи, који се срчано одупре Турцима; кад већ поче да уступа, стиже у помоћ војвода Машо Ђуровић са батаљуном Црмничана, те Турке поломише и одвијаше до села Мурића. Бој овај трајао је до вечери. Турака погибе преко 300; Црногорци отеше 1 алајбарјак, доста коња, џебане, коморе.

Главна црногорска војска, под личним заповедништвом кнеза Николе, кретала се на Херцеговину. Не сагледавши је, утекне посада из Кључа испод Бањана, оставивши 2 топа и многу храну. На Петров дан ударе се Црногорци код Залома са Селим пашом, који по јаку губитку умаче у Невесиње. Тога дана по кратку пушкарању напустише Турци Столац, а 1|13. јул. преда се кнезу Николи Метохија.

Друго одељење црногорске војске имало је 30 јун. (12. јул.) нова окршаја с Турцима на Залому,

који имаше многе мртве и рањене; а трећи дан за тим два батаљуна црногорске предводнице, у којима су били Пипери и Озринићи, ударе на тврде опкопе пред Невесињем и отму их, а Турке стерају у касабу. За тим су три дана грували топови на касабу. А 5|17. јул. разбију Црногорци код Благаја наново Селим пашу.

Према начелу неинтервенције затвори Аустрија на Петров дан за турске лађе пристаниште у Клеку, које према уговору са Турском важи као неутрално; али је допустила, да се тамошња турска војска може превести у Бар. Порта је против тога предала протест. А исти дан војвода Пеко с јаким одељењем Херцеговаца удари на Турке код Клека и стера их у град. Други дан за тим разбије Пеко Павловић ове Турке, који изгубе 150 мртвих и рањених, а 1 јузбаша и 15 низама бише заробљени. Срби добише 150 мартинака. 15|27. јул. бише Турци поражени у Неуму код Клека; један део турске војске би потиснут на аустријско земљиште, где га разоружаше. А 23. јул. (4. авг.) запалише Турци свој око код Утова, па се укрцаше у лађе и отпловише у Арбанију. Тиме се очисти Клек од њих.

Није се ни на југу дангубило. 4|16. јул. дохвате се Црногорци између Медуна и Подгорице с Ахмет Хамди пашом, који је имао 8000 низама, 2000 Подгоричана и Арбанаса и 8 топова. Бој се продужи и други дан. Црногорци узеше 4 јаке куле на Опљеву, поврх Дољана, под Стубицом и више Стубице, а посаде у њима побише. Тиме се прекиде веза међу Медуном и Подгорицом. Турци уступише у Подгорицу.

Али Муктар паша, један од најбољих турских војвода, прикупљаше за то време војску у Мостару, па кад мишљаше да је довољно јак, удари 7|19. јул.

код Благаја на 4 црногорска батаљуна, који уступише по крваву боју. Услед тога повуче кнез и осталу војску ближе Црној Гори. Пре но што ће од Залома да се повуку, разоре Црногорци динамитом тамошње тврде турске куле.

Охрабрени успехом код Благаја, требињски Турци насрнуше 9|21. јул. на црногорску границу, али се вратише брзо крвавих глава. А Муктар паша са 15 батаљуна удари 11|23. јул. на 2200 Црногораце и Херцеговаца, који су били на Вележу испред Невесиња; у исти мах испадну 1200 Турака из касабе. После љуте борбе од 7 часова уђе Муктар паша у Невесиње. Ту погибе поп Ђуро Гојнић из Брчела, редак јунак.

Дан 16|28. јул. 1876. остаће увек знаменит у историји Црне Горе. Тога дана била је славна победа на Вучјем Долу код Милатовице, где је кнез Никола лично командовао. Муктар паша удари у Врбици на Црногорце, а дочека га Пеко Павловић са херцеговачком бригадом и батаљуном црногорским и заустави га. Бој потраја подруг сат и уђе у ватру и остала војска, док јуриште Црногорци и поломе Турке сасвим. Погибоше Селим паша и Али Хусејин ага, Куршид бej, миралај Мехмед бег, Хаџи Нури бej, миралај цареве гарде, 2 кајмакама, 8 бимбаша, 60 официра; Расим бej и његов батаљун низама изгибоше сви до ноге. Рањен је Мустај паша. Потурченјака Осман пашу (Волф-Фаркаш) зароби Пипер Лука Филипов. Муктар паша утече у Требиње. Од 16 табора низама утекоше једва 4. Црногорци вијаше Турке мимо Билећ и силне их исекоше, добише 5 круповских топова, 3500 мартинака, силно друго оружје, многе барјаке, 1 алајбарјак.

У исто време однесе црногорско оружје и на јужној страни сјајну победу. 15|27. јул. пред вече почели су Црногорци бити Медун из два топа, а сутра дан у зору навали Ахмет Хамди паша са 15.000 људи на Куче више Медуна. Пред вече пођу Црногорци на јуриш од Медуна и од Фундине. Два часа трајао је јуриш у мрклу ноћ. Турци бише разбијени, оставивши на бојишту 1000 лешева, 4 круповска топа и код топова 200 низама, многе мартинке и друго оружје, храну, као и неколико заробљених. У овом боју предводио је Црногорце војвода Божо Петровић, који није имао више од 2500 јунака. После ове победе пристадоше уз Црногорце Ораховци и Затријепчани, који су латинске вере и могу дати 700 пушака, а дотле су били са Турцима држали.

27. јул. (8. авг.) ударе барски бегови са 6000 људи на Суторману на Црмничане, али не прођоше добро, јер изгубише 134 друга и морадоше уступити.

2|14. авг. у понедељак био је на Фундини крвав бој, какав се ретко памти и у Црној Гори. Црногораца било је 5000 под војводом Божом Петровићем, уз кога су биле војводе: поп Илија Пламенац и Марко Миљанов, сердар Шкрњо Кусовац, Ђоко Пејовић са Цеклињанима, Јовица Марков са Мартинићима. Турака је било под Махмуд пашом (потурченим Немцем Фрајндом) до 40.000, међу њима 10.000 башибозука. Турци су били у опкопима на висовима. Црногорци су нападали. Турски опкопи ишли су од Подгорице преко Диноша и Груда до Цијевне и све до Медуна. Бој је почео ујутру, а у 3 часа после подне предузму Црногорци општи јуриш. Прво ударе Цеклињани са Кучима на опкопе поврх Медуна. Брзо се испеше са ножевима на опкопе, где Турци дадоше јак отпор, али најпосле ударише у бегање. У првих

5 опкопа понови се жесток отпор. Тако се ту љуто борило, да је преко 300 црногорских пушака изломљено и цеви им искривљене. Из осталих опкопа утекоше Турци без обзира; али их дочека свеж црногорски батаљун с бока и начини од њих касапницу. Тридесет опкопа добише Црногорци. Тако је трајала борба 3 часа, а онда Црногорци вијаше друга 3 часа Турке до Подгорице и ужасно их поклаше. Ноћ учини сечи крај. Турака погибе 9784 низама и до 6000 башибозука. Сами Мартинићи посекли су 2000 глава, отели 6 барјака. Сваки црногорски батаљун посекао је преко 1000 глава. Кнежев перјаник Новак Милошев посекао је 17 Турака. Турска војска сва се распрштала; погинуло јој је 5 миралаја. Сутра дан посекоше Црногорци још 240 Турака, који су се од страха скрили међу мртвима. Црногорци добише 3200 мартинака и на сваку по 1000 фишека, 300 сабаља, 22 велика барјака (без малих), 600 зејбечких ножева, 16 дервишких секира, небројено обичних секира, 236 коња, друге убојне спреме. Топова нису добили, јер их Турци нису у опкопима наместили. У овом боју погибе славни јунак Куч Мушика Томачев.

Не знајући за пораз на Фундини, сутра дан пођоше од Плава и Гусиња 5000 Турака, да преко Кома ударе на Куче. Васојевићки војвода Миљан Вуковић удари на њих на Превији и сузбије их, пошто их убије преко 350, међу њима чувене главаре Битка Шеховића и Елмаза Реџепагића.*)

---

*) Тај дан, 3/15. авг., умре у Бањанима капетан Барбје, Француз, који је помагао херцеговачким усташима и научио их, како да динамитом разоравају тврде бедеме турских кула и тврђава. Срби га љубише као брата.

На северу Црне Горе нису се предузимале веће операције ратне због извесних политичних разлога, али за то ни тамо није било без бојa. 5|17. авг. ударе 1000 Црногораца на турска укрепљења код Гљиве и боришe се од 4 часа после подне до поноћи и онда одступе; али ту наиђу на три табора редифа, који су ишли у помоћ онима код Гљиве, побију се с њима, разбију их и отму 1 топ и 2 барјака; на бојишту остаде 106 мртвих Турака, међу њима 1 бимбаша и 2 јузбаше. Сад Турци утеку и из укрепљења, где оставише 16 мртвих и 22 рањена, па на главици поврх Гљиве начине нове опкопе. Црногорци ударе наново на њих, истерају их из опкопа и повијају их до Требјева и Гркавице.

Чудна несрећа снађе Турке у Подгорици: 12|24. авг. прште топ, из кога су пуцали на Црногорце, цебана поред њега запали се, те погибе 20 Турака и рани их се 60. Да би на неком искалили своју јарост због тога, Турци посеку једног Србина Подгоричанина и попа из Вуковаца.

Хусејин паша од Подгорице удари 16|28. авг. са 5 табора низама, 5 табора башибозука и 4 топа на Фармаке и Ботум; али га један љешански батаљун по крвавој борби стера у Подгорицу, продре за Турцима у саму варош и запали 80 кућа.

Дан за тим до 6000 низама и башибозука из Берана ударе код Буча на Васојевиће, које су предводили Панто Цемонов, Васо Санчић, Зарија Бакић и Зарија Протић. Борба је трајала 10 часова, најпосле Срби стерају турке у град. Преко 100 Турака погибе.

Међу тим је Муктар паша купио и уређивао своју војску, па 21. авг. (2. септ.) диже се од Требиња са 20 батаљуна низама и неколико батерија

топова, сутра дан пређе црногорску границу на Грахову код Заслапа, где га 400 Црногораца живо поздравише и зауставише. Муктар се на то опшанчи, а 2500 Црногораца затворише га. Ту су Црногорци на њега ударали до 4|16. септ. а онда би закључено примирје, највише посредовањем Енглеске, иначе би Црногорци ухватили Муктар пашу и сву његову војску.

Хотећи помоћи затвореном Медуну, Дервиш паша удари 25. авг. (6. септ.) у исти мах на Куче, на Пипере и на Мартиниће, једа би како раздвојио Црногорце; али свуда би сузбијен са великим губитком. Најжешћи бој био је на Рогаме у Пиперима, где је Махмуд паша изненада ударио са 20 табора низама. 3000 башибозука и 1000 Зејбека. Против ове силе бранио се пуна 3 часа војвода Божо Петровић са 2 батаљуна, а онда му стигоше у помоћ 3 батаљуна, те сад сложно навалише на Турке. Најкрвавији бој био је на Тријепчу и Дољанској Главици, које су позиције три пута отимали једни другима. Турци су нападали храбро, како никада; ту се секло ножевима, хватало се за гушу, кундачило се. Око 5 часова после подне учине Црногорци јуриш ножевима, сломију Турке, протерају их преко Мораче Подгорици. 6000 низама, 2000 башибозука што погибе и рани се, што се утопи у Морачи; од Зејбека претече само 550. Погинуло је 8 миралаја и мноштво официра. Одмах у почетку боја утекао је Махмуд паша у Подгорицу. Црногорци добише 3 велике заставе и мноштво оружја. Барјаци цеклински и љубостински добили су по 40 рупа од зрна; зато их је кнез украсио колајном Обилића. На једном црногорском барјаку мењало се 5 јунака, док не отеше од Турака опкоп.

2|14 септ. турски министар иностраних послова, Сафет паша, достави посланицима великих држава меморандум, у коме је поставио услове за мир са Србијом и Црном Гором. За Црну Гору означио је стање, као што је пре рата било; али услови за Србију били су и тешки и понижавајући. И великим силама учинило се то несходно и за то не пристану на те услове. Настојавањем великих сила начини се примирје 4|16. септ. на 10 дана, које је неодређено важило још који дан и после тога рока. За овога примирја Енглеска споразумно с осталим великим силама предложи порти услове за мир: Босна и Херцеговина да добију обласну самоуправу, у Бугарској да се заведу реформе у управи, за Србију да важи стање, као пре рата, а Црна Гора да добије пристаниште на мору. Ово порта не прими, али обећа, да ће дати.... устав с парламентом!

Примирје се прекине, непријатељства почну наново у Црној Гори и у Србији. Муктару на Заслапу прекине Пеко Павловић свезу са Требињем и Клобуком и одбије транспорт, који је Муктару носио храну; а за тим је ударио војвода Петар Вукотић, у главном топовима, на Муктар пашину позицију, при чему су Турци у опкопима имали знатне губитке. 25. септ. (7. окт.) удари Муктар паша пре зоре на црногорско десно крило, где су била 4 батаљуна; бој је текао до 7 часова у вече; најпосле Турци поломљени бегаше из Греде иза Клобука, изгубивши 1400 мртвих и рањених. Црногорци добише много оружје. Сутра дан граховски војвода Даковић са 7 батаљуна порази Турке, који су из Стоца пошли у помоћ Муктару, а за тим спали Љубиње. Најпосле 27. септ. (9. окт.) ударе Црно-

горци на Мухтара, истерају га из опкопа и он се устави једва у Клобуку. Ту погибе 859 Турака.

Тај дан и дан за тим ударао је Дервиш паша са 30.000 људи и 40 топова на Височицу и Маљат испред Спужа. Ту су Турци зло страдали. У њима је оживео страх и као мртви ишли су на Црногорце. Дервиш паша својом је руком посекао 8 бегунаца, гонећи их на јуриш. Ту погибе Авди паша.

29. септ. (11. окт.) упути се Дервиш паша са свом својом силом ка Даниловом Граду. Дочекаше га са 14 батаљуна војводе Станко Радонић, поп Илија Пламенац, Пилетић и Марко Миљанов и по љутом боју уступи Дервиш, пошто изгуби преко 2500 људи. Ту погибе Џелаледин паша и уз њега многи официри. Разјарен Дервиш паша диже се 2|14. окт. са својом ордијом и запали два црногорска села испред Спужа, али брзо мораде уступити са великим губитком.

7|19. окт. добише Црногорци један плод своје храбрости Преладе им се Медун после четири месечне опсаде. Посаде је било 469 низама са бимбашом. У Медуну добише Црногорци 4 топа, 500 пушака и доста муниције. Хотећи ослободити Медун, погинуле су хиљаде и хиљаде Турака. Црногорци га разорише. Дан за тим имаше Црногорци нов успех. Дервиш паша утече са Маљата и Височице, а Црногорци га погонише до Спужа и добише пуно оружја, шаторова и коња.

Докле су Црногорци односили мегдан за мегданом, у Србији су ствари друкчије стојале. Главна турска сила ударала је на њу и она је четири месеца дана славно одолевала, али најпосле замолила је интервенцију цара Александра II. По цареву налогу заиште 18|30. окт. руски посланик у Цари-

граду од порте, да за 48 часова закључи примирје са Србијом и Црном Гором на шест недеља дана и да обустави непријатељства, иначе да ће Русија прекинути с њом сношаје. Порта је пристала да примирје почне 20. окт. (1. нов.)

Међу тим су Црногорци довукли из Медуна топове и 19|31. окт. стадоше бити Подгорицу. Одмах први дан поломише Турцима једну батерију, а варош оштетише. Али се са примирјем прекинуше непријатељства, па кад му истече рок, продужише га до 16|28. фебр. Време од примирја употребила је дипломација. У Цариграду састаде се конференција европских сила ради мира и 3 (15) јан. 1877. преда порти овај предлог: Црна Гора да добије Бањане, Пиву, Дробњаке, Никшић, део Шаранаца и Колашина, Куче, Васојевиће, Спуж, Жабљак, слободну пловидбу по Бојани; Србија да остане, како је била и пре рата; администрација да се поправи у Босни, Херцеговини и Бугарској и иначе у Турској; Черкези да се не смеју више у Европи насељавати. Слушајући аустријске и енглеске савете, порта не прими овај предлог.

Кад је изишао рок примирју, Србија је закључила са портом мир на основу стања, као што је било пре рата 1876. године. Између Црне Горе и Турске продужено је примирје на даљих 20 дана и онда наново до (11|13.) апр. Међу тим су се дипломати опет искупили у конференцији, сад у Лондону, па су предложили порти, да се црногорска граница тако повуче да у Црној Гори остане Никшић, Кучи и Колашин. Порта ово одбаци, на што пуномоћници, које је кнез Никола послао у Цариград ради уговарања мира, видећи да би сваки даљи рад био узалудан код упорности портине, прекину

с њом преговоре и 31. марта (12. апр.) оду из Цариграда. Опет је мачу било остављено да реши спор, и 14|26. апр. објави кнез Никола Црногорцима, да наново почиње рат с Турцима. Али у обновљеноме рату неће Црна Гора бити сама. Односи између Русије и Турске затезали су се јаче и јаче и сваки час очекивала се објава рата од стране Русије. Још једном хтела је Турска да се огледа са Московом, па се спремала свом силом за то. Муктар паша оде војсци у Анадол; у Херцеговину дође Сулејман паша, а у Спуж Али Сајиб паша.

У Херцеговини почеше непријатељства. Први сукоб био је 19. апр. (1. маја) код Браљепа северно од Колашина, где 450 Црногораца разбију одељење Турака, који изгубе 148 мртвих и рањених.

22. маја (3. јун.) крене се Али Саиб паша од Спужа са 28 батаљуна и 36 топова и после два дана дође до крвава сукоба код Горевића и Новога Села у Бјелопавлићима између 3 батаљуна под војводом поп Илијом Пламенцем и 14 батаљуна са 6 топова од Саиб пашине војске. Борише се 5 часова, а онда Турци утекоше у Спуж, изгубивши 200 људи. 25. маја (6. јун.) удружене војводе Божо Петровић и Илија Пламенац ударе на Али Сајиб пашу, који је стајао на Височици, Маљату и Кокошевини. После љуте борбе поломише Црногорци Турке и повијаше их до Спужа. Ту погибе и рани се 2000 Турака; Црногорци добише 8 барјака, 1500 пушака и др. Пипери су тај дан осветлали образ. Сутра дан хтедоше Турци да граде опкопе код Кокошевине, али их црногорски топови из опкопа на Косићу убију 250 и врате у Спуж.

Док су текле ове борбе код Спужа, удари 23. маја (4. јун.) Сулејман паша с 18,000 људи и 22

топа на војводу Вукотића, који је код Крстца стајао са 4800 Црногораца и 6 топова. У исти пар удари Рецеп паша са 10,000 људи и 8 топова на војводу Пејовића, који је био код Горанског са 1600 друга и 2 топа. Цели дан беснила је борба. Пејовић уступи, али Вукотић надби Сулејман пашу. Турака погибе 850, рани се 1730. Црногорци добише 1 барјак, 2070 пушака и друга оружја; ипак уступише у Дугу до Пресјеке.

У исто време било је борбе и на истоку. После мањих окршаја удари 30. маја (11. јун.) Мехмед Али паша (потурчени Немац Баум) од Берана с јаком силом на Тодора Миљанова, који се јуначки одупре са својим Љеворијечанима, тек Турци продру до Рјечине, пошто изгубише 500 људи. Али 3|15 јун. разбије војвода Миљан Вуковић код Јеловице одељење Мехмед Алијине војске, при чему Турци имаше 500 мртвих и рањених.

27. маја (8. јун.) удари Сулејман паша са свом силом на Црногорце код Пресјеке, да би додао хране Никшићу. После крваве борбе од више дана уступе Црногорци и Сулејман паша унесе 4 (16) јун. у Никшић 3000 товара хране.

Турске војводе хтеле су комбинованим нападањем са севера, истока и југа да сможде Црну Гору, па су са све три стране нападале са својим великим силама. 4|16. јун. кад је Сулејман паша додао хране Никшићу, дигне се од Спужа Али Сајиб паша у зору с 18,000 Турака, међу њима 5 табора Арнаута. На Раселиној Главици испред Новога Села дочека га војвода Божо Петровић с 3 батаљуна и заустави га, докле му не прихита у помоћ војвода Пламенац са 2 батаљуна Бјелопавлића, и сад се отвори љута борба, која је трајала до два часа по-

сле подне, а онда Турци поломљени утекоше у Спуж, а Црногорци их донде испратише. Турци изгубише 2215 мртвих и рањених, а најгоре прођоше Арнаути. Црногорци су добили 1000 пушака и много друго оружје.

5|17. јун. у недељу почеше страшни бојеви, који су без престанка трајали кроз девет дана и завршили се најсјајнијом црногорском победом. Сулејман паша и уз њега других пет паша са 40 батаљуна, 30 топова и 5000 коња навалили су од Никшића на Црногорце, који су били напустили Дугу.

Код Острога био је војвода Петар Вукотић са 6700 бораца у 12 батаљуна са 4 топа, а код Долина кнез Никола са 2800 људи у 5 батаљуна и са 12 топова. У уторак, Сулејман паша прво потисне кнеза Николу, за тим потисне и Вукотића и заузме Подострог, који запали. Али у среду заузме Вукотић Планиницу, да Сулејман паши пресече повратну линију у Никшић, па сад он и кнез Никола потераше Сулејмана од Острога и потисну га до Дубраве, јужно од Острога. Исти дан пође у сусрећу Сулејман паши Али Сајиб паша из Спужа са више од 12.000 низама и многим Арнаутима. Војвода Пламенац дочека га на Ждребанику са 4 батаљуна и задржа га, док пристиже и војвода Божо са 2 батаљуна, те сложно јурише на Турке и поврате Али Сајиба у Спуж. Ту погибе 1300 Турака, рани их се 2700. Црногорци задобише 2000 пушака, 200 товара џебане, 200 коња и масака, многе сабље и 3 топа, 5 застава.

У четвртак почео је Сулејман паша увиђати, да ће зло проћи, па покуша да се врати на север на Планиницу, али му покушај осујети војвода Петар. У то указа се кнез Никола на десној обали Зете и

стане Турке с бока бити из топова. Кнежеви топови ужасно су обарали Турке, које многе однесе и брза Зета. Најпосле виде Сулејман, да му друго не остаде, него да гледа, како ће што скорије доспети у Спуж. Тај дан изгубише Турци 2000 мртвих и рањених. Црногорци добише много оружје муницију и храну.

У петак потиснуше Црногорци Сулејман пашу до Шобајића. Турски калаузи из Никшића утекоше, видећи пропаст турске војске. Турци су имали ужасне губитке; они падаше од црногорских зрна, од врућине, жеђи, умора, свуда беху гомиле турских лешева. Штедећи кнез своје јунаке, издао је налог, да никако не нападају хладним оружјем, но само да гађају Турке из пушака из заслона. У суботу ударе Црногорци у зору на Сулејман пашу код Шобајића. Код Жуманаца исекоше један турски батаљун. Сулејман паша клону духом. У вече стиже у Нинић. До тога дана Турци су имали 7000 мртвих и рањених, тога дана изнео им је губитак 3000 људи. У недељу потискиваше Црногорци све даље на југ Сулејман пашу, који је носио 6000 рањеника. На Вучице спрам Данилова Града била је ужасна турска погибија. Особито су Турке ту таманиле војводе Јоле Пилетић и Пеко Павловић. Турака погибе 3000, а Црногорци добише тај дан 300 коња, 1 топ, више застава и доста оружја.

У понедељак потискиваше Црногорци Сулејман пашу даље на југ. Код Мартинића дочека га војвода Пламенац с 1700 друга и нападе на Турке с једнога бока, кнез Никола ухвати их с другога бока, а војвода Вукотић навали с леђа. Од Турака начини се читав русвај. Код Косова Луга састаше се Црногорци, а код Спужа састаше се остатци Сулејман пашине и Али Сајиб пашине војске. За ових

девет крвавих дана погибе 551 Црногорац, 1236 рани се. Сулејман паша изгуби 8000 мртвих, 9000 рањених; с осталим губитцима имали су Турци тих дана преко 22.000 мртвих и рањених. Црногорци добише 4 топа, 7000 пушака, 6000 пиштоља, 6000 сабаља и јатагана, многе енглеске војничке капе, 7 барјака. Овом славном победом учинили су Црногорци, те је Сулејман паша могао на Русе да поведе мању полу своје војске, у којој су били понајвише босански и херцеговачки потурчењаци, најбољи султанови војници.

Докле су тако Црногорци полутали Турке, Мехмед Али паша удари 12 (24) јун. од Колашина с 30 табора низама и Арнаута према морачком манастиру. Миљан Вуковић и Петар Пејовић са 6 батаљуна славно га поразише. У том боју јуначки се владао морачки архимандрит Митрофан Бан. Турци утекоше у Колашин, изгубивши 2000 мртвих и рањених, сав пртљаг, храну, муницију, коње. Сутра дан ударе Црногорци на Турке, који су се били наместили у Равни, и ту погибе 500 Турака. Мехмед паша на то уступи чак до Сјенице.

Велики ови губитци и што је главна турска сила морала ићи против Руса, примора Турке на дефенсиву спрам Црне Горе. Нису више могли да нападају. Пошто се мало одморише, предузеше сад Црногорци нападање. 29. јун. (11. јул.) сердар Перо Пејовић са 3 батаљуна разбије Турке на Тари више Колашина, те их погибе 500 и изгубише 2 заставе. А онда се Црногорци опет кренуше на Никшић. Пошто узеше куле Требјесу, Растовац и Вир између Дуге и Никшића, укопају се тамо и наместе топове. Затварајући Никшић, узму још три куле и уђуткају турске топове на Чаћавици. После лубардања узму

7|19 авг. 300 Црногораца у сами мрак тврдињицу Чаћавицу и кулу Мушавију. Сутра дан узеше Црногорци два опкопа до самих кућа, на што Турци напустише позиције на Петровој Главици и Кобиљој Глави. Тај дан ноћу искрцаше код Ластве у Паштровићима тајно 4 велика круповска топа, што их је руски цар поклонио Црној Гори. Од ових оставише Црногорци на југу два, а два одвукоше под Никшић и наместитше их тамо у батерију и 24 авг. (5. септ.) лубардаше Никшић из 14 топова. Оба велика круповска топа чиниште грдну штету. Два дана за тим узму Црногорци Шејтан табију под самим градским бедемима од запада. Најпосле 27. авг. (8 септ.) предаде се Никшић са 2800 војника и 21 топом. Посади би допуштено, да може отићи у Гацко. Никшићи положиште оружје у околу пред кнезом Николом, али им га он поврати. Заповедник у Никшићу био је Скендер бег, потурчен Мађар. Дан пре разаслали су из Цариграда телеграм, да су Турци под Никшићем поразили Црногорце и у бегство их обратили!

Кнез Никола поведе своју храбру војску даље. 4|16 септ. после лубардања преда му се Билећ. Ту добију Црногорци 3 топа, 100,000 килограма брашна и многу муницију. Исти дан узеше Црногорци Љубомир, а војвода Вукотић узме после лубардања тврду кулу Пресјеку у Дуги, где доби 1000 товара брашна, цебане и 3 топа. Војвода Вукотић до 8|20 септ. очисти крваву Дугу од Турака. Сад војвода Вукотић падне под Горанско, које му се преда 12|24 септ. после дводневна лубардања и борбе, која је трајала читав дан. У Горанском заробиште Црногорци 300 низама и добиште 3 топа и 600 пушака. Толико хране нађоше ту, да би се сва црно-

горска војска могла њом исхранити кроз шест недеља дана. Црногорци за тим поседну Пиву и све до Фоче.

Красне успехе постигло је црногорско оружје и на истоку. 29 јул. (10 авг.) ударе 2500 Турака од Колашина и Берана на Речане, где их старци, дечаци и жене дотле могоше да уставе, дакле није са Мљетичка стигао војвода Миљан Вуковић с једним батаљуном, те разбије Турке, да без обзира одоше.

Докле је војвода Миљан 12|24 авг. рекогносковао на Тари, удари Хафиз паша од Новог Пазара с 18 табора и 18 топова између Винковаца и Провалије у Дробњацима на чевски батаљун, који разби турску предводницу, те погибе 400 Турака. Хафиз паша заустави се у Винковцима. 27 авг. (8. септ.) Перо Пејовић и Лазар Сочица боришe се с њим код Језера и потискоше га. Турака погибе и рани се до 600, ропства допадоше 100 и још изгубише 3 топа. Најпосле обе војводе ударе 30. авг. (11 септ.) са 2000 друга на Хафиз пашу код Винковаца и сјајно га победе. Турци изгубе 1714 људи, 8 застава, 3 топа, 1500 пушака. Турска предводница би одвојена и она се опкопа на Копчици у кланцу у дну Дурмитора; Хафиз паша с осталом војском повуче се на исток према Тари. 4|16 септ. пође Хафиз паша да ослободи своју предводницу, али га дочека Сочица са 4 батаљуна и разбије га; погибе 973 Турчина. Срби добију 1 барјак и 700 пушака. Хафизова авангарда користи се маглом, која се спустила у зору 5|17. септ. и оде према Тари, али је Срби стигоше на Тари и развијаше. — Сад Срби падоше под Колашин.

Да видимо, шта се међу тим радило на југу.

18|30 јул. 4 батаљуна низама са Турцима из Подгорице и Зете и с Арнаутима ударе пре зоре на Фармаке, где их сељани по могућству дочекају; у то стиже им у помоћ Радоје Мушикин са 400 Љешњана и после жестоке борбе од 3 часа разбије Турке и протера их до сред Љешкопоља. Турака погибе 200 и рани се 400, највише Арбанаса.

2|14 авг. Хусејин паша од Подгорице дигне се са 2000 људи и 6 топова на Кокоте у љешанској нахији; али га дочека један љешански батаљун и одвија га до Подгорице. 9|11 авг. ударе 5000 Турака од Подгорице на Зеленику. Бере, Михаљу и Фармаке у љешанској нахији. Дочека их батаљун Радоја Мушикина и после борбе од 4 часа разби их. Арнаутима мало беше, што су ту извукли, него сутра дан ударе на Бере, али са злом срећом: погибе их 90.

Онај дан, кад се Никшић предао, ударе 5000 Турака од Подгорице на Црногорце код Фармака. Саво Јоков са 500 друга одупре им се у боју од пуна 4 часа, у коме се одликовао Радоје Мушикин. Турака погибе и рани се 672. Црногорци добише 1 заставу и 700 пушака. Турци уступише. Да би олакшао онима код Фармака, кучки војвода Марко Миљанов с 1000 људи пође на Подгорицу. Код Диноша пресретну га 8000 Турака. У боју, који је трајао 5 часова, изгубе Турци преко 100 мртвих и много рањених, те окрену леђа, а Кучи их гонише до Подгорице.

Сутра дан разбију 800 Црногораца код Зеленике 6000 Турака, који су имали 4 топа. Турака погибе 756.

Међу тим је кнез Никола спремао што треба за отимање градова на југу и 26 окт. (7 нов.) почеше Црногорци лубардати градић Срдан код Спужа, а

31 окт. (12 нов.) отму трвђавицу Суторман, где добију 2 топа, доста муниције и хране. Сутра дан падне кнез Никола под Бар и стане га бити. 3|15 нов. ноћу 100 Црногораца, не избацивши ни метка, узму на јуриш батерију Воловицу, која је бранила улазак у барски залив. У батерији била су два челична топа, 2 глатка (један од 24 фунта), 3 авана, многа муниција и храна. Сутра дан пресекоше Црногорци воду Бару, а исти дан предадоше им Турци без отпора кулу Шуљане на друму од Бара у Будву. 6|18. нов. потеже из Скадра јака сила у помоћ Бару, али је војвода Пламенац дочека са 7 батаљуна, тек што је била прешла преко Бојане, и разбије Турке са великом штетом. Уступајући преко Бојане, Турци спале мост на њој. 11|23 нов. предаду Турци Црногорцима кулу Чајим на аустријској граници од Спича, а сутра ноћу добиште Црногорци без губитка турску батерију Голо Брдо, која је бранила спички залив, и ту добиште муниције, 3 авана и 8 топова, од којих један од 24 фунта. Два дана за тим добиште Црногорци на први позив без крви градић Нехај на путу од Бара у Будву са 16 топова и многом муницијом. 15|27 нов. ноћу пристадоше под Баром два пароброда са лепим даровима из Русије: 12 великих топова, 800 сандука муниције и друга убојна потреба. Овим даром могаше кнез Никола с успехом лубардати Бар и наместити батерију за одбрану од турских лађа. И заиста већ први дан дође пред барско пристаниште једна турска оклопница, два пароброда и једна фрегата, неколико пута лубардаше батерије Воловицу и Голо Брдо али се вратиште без успеха. 22 нов. (4 дек.) шест турских ратних лађа покушаваше да искрцају војску код Бара, али црногорска батерија осујети овај по-

кушај и оштети један пароброд. Сутра дан кренуше се од Скадра 6000 Турака у помоћ Бару. Код Анамалита поби се с њима војвода Пламенац, имајући само један батаљун; али је Турцима доста било што су искусили, па се врате у Скадар.

30. нов. (12. дек.) покушаше атентат на кнеза Николу: кућа испред Бара, у којој је становао, би разорена и погибе неколико перјаника, а кнез је срећом мало пре био изишао из куће. Зликовац се никад није пронашао.

13|25. дек. удари војвода Божо Петровић на опшанчени турски око између Бојане и Уцињa. Турци прсну куд који, читав табор низама преда се. Црногорци добише ту 2 заставе, многу муницију и храну. Две ратне турске лађе спалише Црногорци у пристаништу. На бадњи дан Турци наново покушаше, да од Скадра дођу Бару у помоћ, али опет не имаше успеха. Најпосле иза двомесечне опсаде предаде се Бар кнезу Николи 28. дек. (9. јан.) У Бару је било 1200 бораца, од којих батаљун низама са 6 топова. Одбраном су управљали бегови Ибрахим, Сулим и Шабан.

7|19. јан. узеше Црногорци на јуриш варош и град Уцињ. А 12|24. јан. Турци у тврдињи Грможуру у скадарском Блату предаду се безусловно Црногорцима, који ту добише 4 топа, доста муниције и оружја. 16|28. јан. преда им се и укрепљење на Лесендри у Блату.

Овамо је кнез Никола са својим витезовима враћао зетску државу, а на великом ратишту односило је руско оружје сјајне победе над Турцима. 2|14 дек. зарати Србија наново са Турском, рат се настави, докле скоро сасвим би уништена турска војска, а онда се закључи 19|31. јан. 1878 примирје

између Русије и Турске, које је важило и за Србију и Црну Гору, а после месец дана, 19 фебр. (3. марта) закључи се у Сан Стефану код Цариграда између Русије и Турске прелиминарни мир, који је начинио Бугарску од 3600 четвороугалних миља, Влашкој дао независност и Добручу, Србији независност и Ниш, а Црној Гори Гацко, Никшић, Спуж, Подгорицу, Жабљак и Бар.

Оружје је почивало, али коначна мира још није било, нарочито према необузданим Арнаутима никад није никакав уговор много важио. Тако они 3|15. јун ударе на црногорске предње страже код Обота на Бојани, али их Црногорци добро дочекају, убију их до 100, заробе 45. Коначни мир закључи се на берлинском конгресу 1|13 јул. Црна Гора добије Бар, Жабљак, Спуж, Подгорицу, Никшић, Колашин, Плав и Гусиње; Србији се прошире границе до Врања и Пирота. Србија и Црна Гора добише опште признање њихове државне, независности; неситој Аустрији досудише Спич и још да заузме Босну и Херцеговину, да би тамо успоставила мир и ред. Спич јој предаше Црногорци 29. апр. (11. маја) 1879, а Босну и Херцеговину заузе августа и септембра 1878. године, покренувши против 20—25,000 којекако оружаних домаћих мухамедоваца најпосле 283.000 војника.

Ни ова мршава добит, коју су Црној Гори досудили за толике победе, сузбијајући је и оданде, што је у поштену рату освојила, није јој се хтела дати. Колашин предадоше Турци 22. септ. (4. окт.). Али Подгорицу не хтеше предати, па 6|18. авг. тамо дође и до крви. Тек 26. јан. (7. фебр.) 1879. и сутра дан предадоше Турци Подгорицу, Спуж и Жабљак.

У Подгорици доби Црна Гора многи убојни материјал, за који кнез Никола одмах плати Турцима 8000 златника.

Предаја Плава и Гусиња никако се не извршиваше. Под окриљем портиним и са њеним благословом начини се нека арнауска лига (савез), која је бајаги против султанове воље арнаутским народним силама хтела да стане на пут, да се и стопа арнаутске земље уступи суседној ћаурској земљи. Као поглавица лиге важио је Али паша од Гусиња, а патрона је имала Дервиш пашу, који је бар тим путем хтео да се освети за батине, које је од Црногораца извукао. Уз помоћ турске владе арнаутска је лига купила своју војску и 11. (23.) окт. ударе Арнаути на Црногорце између Ржанице и Велике у Васојевићима. Крвав бој потраја до поноћи, најпосле претерају Црногорци Арнауте преко границе. Ово слабо освести Арнауте и њих неколико хиљада понове 22. нов. (4. дек) нападање на црногорску стражу од 300 људи код Велике. Ту сад ступе у акцију 4—5 црногорских батаљуна. Братоножићи и Морачани с јатаганима улете у Арнауте и стану их сећи, на што Арнаути окрену леђа. Црногорци их вијаше и секоше два часа. Арнаута погибе до 1000. Међу Арнаутима било је пуно преобучених низама. Ни ово не опамети ни Арнауте, ни патроне им у Цариграду. Трећи дан божића опет ударе око 10.000 Арнаута код Велике на 3000 Црногораца, које су предводиле војводе Марко Миљанов, Тодор Миљанов и поп Ђоко. Борба је трајала од 9 часова пре подне до мрака. Арнаути имаше мртвих и рањених 1400. И овде је констатовано, да је међу Арнаутима било много преобучених низама.

Овакве прилике на турској граници дале су повода кнезу Николи, да се са протестом обрати у Цариград, као и силама уговорницама на конгресу, тражећи, да се изврше одредбе берлинског уговора. Услед тога реше велике силе, пошто је порта изјавила, да је немоћна спрам арнаутске лиге, да се Црној Гори место Плава и Гусиња даде Уцињ. Али је порта и опет оклевала и трговлачила са предајом, докле Енглеска посла своје ратне лађе под Уцињ, претећи лубардањем, ако се предаја не изврши без оклевања. Тада је у Енглеској био на влади Гледстон, велик пријатељ Црној Гори, који Црногорце и њихове врлине ставља над све народе, што их историја знаде. Енглеска претња поможе. Осман паша скадарски доби налог, да изврши предају Уцињa. Али Арнаути, њих до 350, ударе на Осман пашу, који је водио низаме у Уцињ. Најпосле 14/26. нов. 1880. изврши се предаја и Црногорци примише барску Крајину до Бојане, осим малена краја према Скадру.

Одмах после закључена мира настао је кнез Никола да вида ране својим јунацима и да опоравља своју сиромашну земљу после несразмерних жртава, које је поднела последњих година. 8/20. марта 1879. преустројена је врховна земаљска управа. Место сената, као највише управне и судске власти, установљено је министарство, главни суд и велики суд. 6/18. јан. 1880. признао је васељенски патријарх Јаћим автоћефалну црногорску митрополију. Али тек кад је могао мислити, да ће и на турској граници настати нормални односи, могао је кнез Никола да обрати сво своје старање подизању стања своје државе. 19/31. маја 1881. отворен је коловозни пут од Цетиња у Котор, први коловоз у Црној Гори. Прва су кочија онуда прошла, возећи кнегињу Милену, која

је са кнежевићем Данилом ишла у Петроград.*) Али и опет би нарушен кнежев миран рад.

У Босни и Херцеговини суседној појавише се у окт. 1881. устаничке чете и аврстријска влада прогласи тамо опсадно стање. Духови у Црној Гори нису могли остати равнодушни спрам догађаја у суседству. Код деликатности свог положаја морао је кнез Никола тим пословима поклањати свуколику своју пажњу. У исто време појави се покрет и међу Бокељима. Добивши Босну и Херцеговину, Аврстрија је мислила, да ће моћи извршити оно, што јој 1869. године није пошло за руком, па поново заиска од Бокеља да дају домобранце. Кривошијани изјавише далматинском губернатору ђенералу Родићу, да они остају при кнезлачкој угодби и да неће да дају домобранце. Већ 30. окт. (11. нов.) заузму Кривошијани Драгаљ и Црквице, две тврдињице у њиховој кнежини, у исто време одељење од херцеговачке усташке чете Стојана Ковачевића удари се у Врањском Долу са 40 аврстријских војника и жандара.

Устанак се почео.

Размери и карактер устанка доста забринуше Аврстрију (православни и мухамедовски Срби сложно су се борили), и она замоли кнеза Николу, да посредује код Херцеговаца и Кривошијана. Кнез се одазва овој молби, али усташи и Кривошијани одбише понуде учињене им преко кнеза.

У Кривошијама поновише се од прилике догађаји од 1869. године. Јаке ћесарске војске ударале су на устанике, али 3—400 Кривошијана побеђивали су их са великим губитцима. Најпосле 7|19. маја Леденичани, Убљани, Ораховчани и Кривошијани пређу не-

*) Ове су кочије дар ћесара Фрање Јосипа.

побеђени у Црну Гору и тамо положе оружје, не могући више борити се, пошто им је нестало хране. Тако престаде устанак у Боци Которској, а они крајеви осташе пусти..

Устанак у Херцеговини узимао је првих месеца велике размере, тако да су бивале читаве битке, као на пр. на Улогу 4|16. и 5|17. фебр. где су четири ђенерала ударала на устанике и војска изгубила неколико стотина људи, а победила је само за то, што је устаницима нестало муниције. На тај начин победили су Австријанци и на Хуму 19|31. марта, где су такође изгубили коју стотину људи. У јулију је устанак почео јењавати и најпосле је престао.

Опет је кнез Никола могао да продужи рад око подизања Црне Горе на савремену државу. У томе га је више пута узнемиравала турбулентна арнаутска стихија, која је изазивала крваве сукобе, али кнезу то рад није прекидало, нити се тиме мутио добри однос са Турском. На Цетињу су знали, да Арнауте у реченим поступцима више не подбадају од турске стране. Пријатељско зближење добило је видна израза у походама кнеза Николе у Цариграду 7|19. авг. 1883. Дочек кнежев од стране султана био је колико сјајан, толико и срдачан. Столетњи љути непријатељи пружили су један другом пријатељску руку. Султан је кнезу Николи поклонио дворац Емирџан на Воспору са целим богатим намештајем.

1|13. маја 1884. имали су на Цетињу лепу културну свечаност: положен је основ Зетском Дому, који има намен да буде огњиштем за душевни и уметнички живот у Црној Гори. А 7|19. септ. била је у Црној Гори друга свечаност, црквене природе: тога дана пренели су мошти св. Арсенија Српскога

са Ждребаника у Бјелопавлићима у манастир Косијерево. Аустријска власт ником из Херцеговине није допустила да учествује у тој светковини; а калуђерима манастира Добрићева (близу Косијерева) нису допустили ни на праг изаћи, да бар издалека виде литију.

13|25. септ. издаде кнез Никола закон за основне школе у Црној Гори.

Како је са проширењем границе на југу доспело у Црну Гору и нешто римокатолика, то је кнез Никола уредио односе римске цркве у Црној Гори конкордатом са папом, који је 6|18. авг. 1886. године потписан у Риму. Тим конкордатом основана је арцибискупија у Бару, а уговорено је, да се у католичанским црквама божја служба служи на словенском језику.

27. авг. (8 септ.) 1886. потврдио је кнез Никола правила за богословско-учитељску школу на Цетињу.

Особито је учињен велик корак у напредак проглашењем грађанског (имовног) законика за Црну Гору, који је сачинио учени Дубровчанин др. Валтазар Богишић, најбољи познавалац обичајнога права црногорскога. Законик је ступио у живот 1|13. јул. 1887. год.

Већ прећашњих година закључен је с Аустријом уговор за међусобно издавање криваца; у 1892. години закључи се трговачки уговор са Француском, 1895. године са Србијом; с Аустријом се обнови исте године поштанска конвенција.

14|26(. јул.) 1893. год. била је у Црној Гори прослава, каква је ретка и у великих народа: четиристогодишњица прве печатане српске књиге на Ободу. Светковина ова свесрпска, а посебице црногорска, испала је што сјајније. На њој су била за-

ступљена свеучилишта руска, париско, оксфордско, београдска велика школа, разни просветни заводи руски и српски и т. д. Учесника и гостију било је пуно и сви су усхићени и очарани отишли дочеком дичних Црногораца и њиховог витешког господара.

Пуних 36 година влада кнез Никола у Црној Гори. Као младић од не пуних 19 година сео је на престо обагрен племенитом крвљу кнеза Данила, а данас му се у врану косу помешала и седина. Није на обзору његовог живота увек сјало сунце радосних дана; нису се једанпут купили на њему црни облаци. Већ прве године његовога владања плану велик устанак у суседној Херцеговини, а године за тим сва турска сила под најбољим војводама удара на Црну Гору. Можда још страшније прилике наступиле су, кад је невесињска пушка пукла и за њом се почео рат, који је ухватио и четврту годину. Мудрост кнежева и врлине дичних Црногораца одолеше свим опасностима. Данас Црна Гора има два пута пространије границе, него што су јој биле при ступању кнеза Николе на престо. Сразмерно далеко чвршће стоји положај Црне Горе у међународном односу. Већ сама собом предмет уважења, она је уз дружбу с Русијом чинилац у политици, који у известним приликама може знаменито да претегне. Ступивши у сродство са руским царским домом, кнез Никола постао је равноправним чланом европских владалачких династија. И прослава двестагодишњице откако у Црној Гори влада дом Петровића Његоша, показаће што очитије тај однос.

Витез од мегдана и од духа, кнез Никола с истим савршенством влада зеленим мачем, као и лаганим пером. Са својим дичним јунацима дели ратничке тегобе и са родољубном савесношћу врши своје

владалачке дужности, а у ређим часовима доколице другује са српском вилом, која га је обилато обасула најлепшим својим даровима. Кнез Никола спада у највиђеније песнике на српском Парнасу и родољубни звуци његових струна одјекују у свим српским срцима. Пријатељ музама, он свим силама потпомаже просвету у својој земљи и с поносом и утехом може погледати на плодове својих трудова на томе пољу. Данас има Црна Гора 43 основне школе, реалну нижу гимназију, богословско-учитељску школу, вишу девојачку школу. Не мање опажа се благодетни рад његов и у економском стању земље. Саобраћајна средства предмет су особите пажње кнежеве. Пограђени су друмови и мостови са великим трошком; нове вароши подигнуте су; пошта и телеграф уређени су, као у напредним земљама. Цетиње је добило водовод. Црква је нарочит предмет кнежева старања, црногорско свештенство данас је изображено, нити има у њему „поп Миња“. Не једна црква у Црној Гори подигнута је и пропојала је штедротом кнежевскога ктитора.

Не треба ни поминьати, да је војска зеница црногорскога господара. Њој он поклања сву своју наклоност, њу он спрема за велике задатке, који јој још предстоје. Црногорска војска данас је добро устројена и благодарећи особито великодушности руског цара, она је снабдевена савременим добрим оружјем. Са годином 1878. завршило се иројско доба у развитку Црне Горе. Јунакородна Црна Гора и даље ће рађати Војиславе, Мандушиће, Никце, само од сада неће војска бити подељена на братства, племена и нахије, него на чете, батаљуне, пукове, бригаде. Кнез Никола и у томе, као и у свему, умео је да води рачуна о особинама и наслеђеним погле-

дима свога народа, саображавајући их захтевима садашњим.

Кнез Никола венчао се 10|22. окт. 1860. са кнегињом Миленом од породице Вукотића.*) Украшена свима преимућствима тела и врлинама душе, кнегиња Милена љубљена је мајка црногорског народа. У породици, као и на престолу, кнез Никола имао је радосних и тужних дана. Утеха му је могла бити, да је у свакој његовој радости и жалости учествовала сва Црна Гора, сво српство.

Од 1878. године Црна Гора ужива мир. Да је према жељи млађега нараштаја, давно би морало бити друкчије. Међу тим славни они јунаци, који су односили мегдане под претходницима кнеза Николе и с њим заједно размакнули тесне границе Црној Гори, гледају, како им редови бивају ређи. Новица Церовић, па Вукобаша, па Миљан Вуковић, па и дивни Куч Новак Милошев и још други косовски јунаци бише и преминуше, и кнежево срце може ту да се тугом стегне; али при погледу на бујни, чили млади нараштај теши се за губитке, јер ће омладина, помињући и угледајући се у своје очеве, настати да ни у чему не буде постидна. Видовдански састанак кнежев у Београду са младим краљем Александром сјединио је војску Црне Горе и Србије и српство данас с пуно весела уздања гледа у будућност.

*) Родила се 22. апр. (4. маја) 1847.

САДРЖАЈ

	Страна
I. Илирија	5
II. Илири	9
III. Сеоба народа	13
IV. Дукља	15
V. Немањићи	36
VI. Балшићи	46
VII. Зета под деспотима	55
VIII. Црнојевићи	61
IX. Владике од разних братстава	66
X. Владика Данило Петровић	82
XI. Владика Сава Петровић и владика Василије Петровић. Шћепан Мали	98
XII. Владика Петар I. Петровић	113
XIII. Владика Петар II. Петровић	169
XIV. Кнез Данило I. Петровић	190
XV. Кнез Никола I. Петровић	203